# STALİN'LE KONUŞMALAR

## MİLOVAN CİLAS

çeviren
CEVDET SAN

EKONOMİK VE SOSYAL YAYINLAR

Oktay URAL

EKONOMİK
VE
SOSYAL
YAYINLAR A.Ş.
ANKARA 1977

SOSYAL
YAYINLAR
SERİSİ
YAYIN NO: 16

Sayın Cevdet San'ın, bu eserinin yayınlanma hakkını, hiçbir maddî karşılık beklemeden ve telif hakkı talebinde bulunmadan şirketimize vermesinden dolayı büyük mutluluk duymaktayız. Kendisine sonsuz teşekkürlerimizi bildiririz.

**Ekonomik ve Sosyal Yayınlar A.Ş.**

# STALİN'LE KONUŞMALAR

Yazan:
**Milovan Djilas (Cilas)**
Çeviren:
**Cevdet SAN**

Birinci Baskı : 1964 (Ötüken Yayınevi)
İkinci Baskı : Şubat 1977

Ayyıldız Matbaası A.Ş. Ankara — 1977

## İÇİNDEKİLER


Bir iki Söz ..... VII
Milovan Cilas Kimdir ..... IX
Önsöz ..... XI
Kitap Hakkında ..... XIII
İkinci Baskı İçin ..... XVIII

1. HAYRANLIK DEVRİ ..... 1
Moskova ile başlangıçta beliren görüş farkları ... 3
Moskova'ya Uçarken ..... 9
Moskova'da Komitern ile temas ..... 19
Savaşan Rusya'da kumandanlar ..... 35
Stalin ile ilk görüşme ..... 53
Stalin ile ikinci görüşme ..... 63

2. ŞÜPHE DEVRİ ..... 83
Kurtarıcı diye beklediğimiz Kızılordu saldırıcı çıktı ..... 85
Moskova'ya giden yeni heyet ve sofrada Stalin'in artistliği ..... 91
Bana yaklaşmak isteyen Katya ..... 96
Sofrada, Stalin'in şakaları ..... 100
Yine Stalin'in sofrasmda ..... 106
Dönüş yolunda Kurşçef ile görüşme ..... 117

3. Hayal Kırıklığı Devri ..... 125
Hayal kırıklığı devri, Marşal Plânı ve Kominform 127
Stalin beni davet ediyor ..... 133
Moskova'ya tren yolculuğu ..... 138
Arnavutluk meselesi ..... 142
Stalin'in sofrasında sohbet
(Savaştan sonra güdülen siyaset) ..... 148
Sovyetlerin vaadettiği yardımı boşuna beklerken 163
Sovyetlerin Mukaddes hakları ..... 172

4. NETİCE ..... 191

5. İSMİ GEÇEN MÜHİM ŞAHISLARIN KISA
BİYOGRAFİSİ ..... 199

## BİR İKİ SÖZ

Milovan Djilas Yugoslavya'da komünizmin yerleşme ve yayılmasında büyük gayretler harcamış, hayalci bir sosyalizmin peşinde yıllarca birçok sıkıntı ve zahmete göğüs germiş bir ihtilâlcidir. İdealist bir komünist olarak Yugoslavya'yı komünist düzene kavuşturan dört meşhur liderden birisi olan Djilas (Cilas), parlâmento başkanlığı ve Cumhurbaşkanı yardımcılığına kadar yükselmiştir. İhtilâlin tek çözüm olduğuna inandırılmış olan yazar, zamanla Yugoslavya, Sovyet Rusya ve peyk ülkelerle ilgili dünya meseleleri ile karşılaştıkça gerçekleri görüş ve çözümdeki inançları da değişmiştir. Zaman ve gerçekler, sosyalizmin süslü kılıflarını yırtarak komünizmin uygulamada kullandığı canavar dişleri ortaya çıkarmış, Djilas bunları görebilmiş ve acılarını da tatmıştır.

Milyonlarca can ve kan pahasına elde edilen neticeler Djilas'ın vatansever ve inasncıl hislerini harekete geçirmek suretiyle, O'na komünizmin içyüzünü ve gerçekleri hayatı karşılığı da olsa insanlığa anlatmağa zorlamıştır. Zindanda çürürken bile, daha vahim sahneleri göze alarak: "Beni düşünmeyin, eseri basın" şeklinde haber göndererek bu kitabını bastırmıştır. Sovyet Rusya'nın, komünizmi, emperyalist yayılmasının bir vasıtası olarak nasıl

kullandığını eserinde açık bir biçimde dile getiren Djilas, ruhundaki çöküntü ve bulanıklığı şöyle dile getiriyor:

**"Dört sene evvel ben, Sovyet Rusya'ya açık bir kalple ve kendisini şeyhine adamış bir müridin bağlılığı ve heyecanıyla koşarak gelmiştim. Şimdi benim aynı adam olduğuma kendim bina inanamıyordum."**

Ve eserinin sonunda, insanoğluna yakışan en faziletli cesareti gösterip öğüdünü veriyor:

**"Dünyanın dünkünden farklı olmasına rağmen Stalin'in kurduğu sistem bugün yerli yerindedir ve eskisinden daha kuvvetlidir. İşte bu sebeple bugün böyle bir dünyada yaşamak ve gelecek nesillerin hayatını garanti altına almak isteyenler bu sistemle mücadele etmek ve döğüşmek zorundadırlar."**

Batı ülkelerinde bomba tesiri yapan bu eseri aslının güzelliğini yitirmeden dilimize akıcı üslûbuyla çeviren Cevdet San'a şükran borcumuzu sunarız.

**Ekonomik ve Sosyal Yayınlar A.Ş.**

## MILOVAN CILAS KİMDİR

"Yugoslav Halkına ve Devletine karşı düşmanca fikirler yayınlamak ve iftira etmek" suçundan mahkûm edilmiş bulunan Milovan Cilas, dört yıldan fazla hapishanede yatmış, sonra, kaçmıyacağına dair namusu üzerine söz verince cezasının kalan onbeş ayı için serbest bırakılmıştı. Komünist Partisi Merkez Komitesi'nden 1954 senesi Ocak ayında atılmış bulunan Cilas, o zamana kadar Yugoslav Hükümetinin başta gelen dört şahsiyetinden birisi: Parlamento Başkam ve Cumhurbaşkanı Muavini idi, ayrıca zaman zaman muhtelif bakanlıklarda bulunmuştu.

Milovan Cilas, 1911 senesinde doğmuş bulunduğu Montenegro şehrini; "Adaletsiz Memleket" adı altında yazdığı gençlik hatıralarında tasvir etmiştir. 18 yaşında Belgrad Üniversitesine girmiş, orada yazdığı şiirler ve kısa hikâyelerle isim yapmış ve amansız bir ihtilâlci olarak tanınmıştı. 1932'de Gizli Komünist Partisi'ne girmesi üzerine Krallık Hükümeti tarafından tevkif edilmiş, işkence görmüş ve üç yıla mahkûm edilmişti. 27 yaşına geldiği zaman Komünist Partisi Merkez Komitesi ilyesi olan Milovan Cilas 1940'da bu Partinin Politbüro üyelerinden birisi idi.

1941'de Almanların Yugoslavya'yı işgali üzerine Djilas (Cilas), Partizan (Komünist) liderlerden birisi oldu. 1944'de partizan bir general olarak Moskova'ya giden bir heyete başkanlık etti. Ertesi sene, harp sonu Tito Hükümetinin bir nazırı sıfatiyle, Stalin, Molotof ve diğer Rus liderleriyle konuşmak üzere Moskova'ya tekrar gitti. 1947'de Kominform Teşkilâtının kurulmasında rol oynadı. Bu teşkilâtın genel merkezinin Belgrad'da olması hususunda Stalin israr ediyordu. 1948'de bir Yugoslav Delegasyonunun başkanlığında tekrar Moskova'ya giderek iki komünist devletin aralarının açılmasının önüne geçmek için beyhude yere uğraştı fakat muvaffak olamadı; önüne geçmek istediği şey aynı sene patlak verdi.

Yugoslav Komünist Partisi İdarecileri ile Milovan Cilas arasındaki ideoloji anlaşmazlıkları 1953'de başladı. Cilas, Bürokrasiyi tenkid eden makaleler yazıyordu. Bu yazılar daha sonra "Yeni Sınıf" adı altında yayınlandı. 1954'de Merkez Komitesinden atıldı. Bu devre içinde kendisini sadece "Yeni Sınıf" adındaki eserini tamamlamaya vakfetti. Cilâs'ın komünist diktatörlüğünü tahlil eden bu eseri bütün dünyada büyük akisler yaptı. Aynı zamanda edebî kıymeti olan "Adaletsiz Memleket" adındaki eseri her tarafta tanındı. Partiden atıldığının ertesi sene, 1955'-de, Cilas, The New York Times gazetesiyle yaptığı görüşme üzerine "düşmanca propaganda yapmak"'dan suçlu görüldü ve üç seneye mahkûm edildi, fakat bu ceza tecil edildi. Macaristandaki ayaklanmadan sonra Sovyetlerin vahşice hareketleri karşısında Yugoslav Hükümetinin davranışını tenkid etmiş ve bunun neticesinde ayrıca üç yıla mahkûm edilmişti. Tamamladığı iki kîtaba ait kopyalar, kendisinin tevkifinden az önce Yugoslavya'nın dışına çıkarıldı. Yeni Sınıf'ın basılıp yayınlanması; kendisinin yattığı hapishaneden alınıp üçüncü defa mahkeme huzuruna çıkarılarak ayrıca yedi seneye mahkûm edilmesine sebep oldu.

Cilas, Ocak 1961'de yatmakta olduğu Sremska Mitrovica hapishanelerinden şartlı olarak salıverildi. Garip-tir ki harpten evvel, Kırallık Hükümeti tarafından komünist tahrikçisi olarak mahkûm edilmiş bulunan Cilas aynı hapishanede yatmıştı. Cezaevinde yattığı müddetçe mütemadiyen yazan Cilas üç kitap bitirmiştir. Bunlardan birincisi Montenegro Prensi Büyük Şair ve Papaz Njegos'un biyografisine ait ilmî kıymeti olan büyük bir kitap, diğeri Birinci Dünya Savaşı sırasında Montenegro'nun halini tasvir eden tarihî bir hikâye ve üçüncüsü onaltı kısa hikâyeden ibarettir. Cilas "Stalin'le Konuşmalar" adındaki bu kitabı son defa serbest kaldığı kısa müddet içinde yazmıştır.

7 Nisan 1962'de Cilas, herhalde, "Stalin'le Konuşmalar" ın yayınlanması ile ilgili olarak Yugoslav makamlarınca tekrar teklif edilmiştir.

# ÖNSÖZ

İnsan hafızası, yaradılışı itibariyle, daima lüzumsuzları atar ve yalnız, sonraki olayların ışığı altında, en ehemmiyetli oldukları anlaşılanları muhafaza eder. Hafızanın zayıf tarafı da budur. Hafıza, bu meylinden dolayı, geçmişin realitesini; bu günün ihtiyaçlarına ve yarının ümitlerine uyacak şekilde ayarlamaktan kendini alamaz.

Ben, bunun farkında olarak, hadiseleri imkân nisbetinde olduğu gibi göstermeye gayret ettim. Buna rağmen bu kitap bu günkü görüşlerimin tesiri altında ise bunu kötü niyete veya bu olaylarda rol alan birisinin meyline bağlamamak lâzımdır. Bunun sebebini daha fazla hafızanın tabiatında ve benim bugünkü bilgimin ışığı altmda geçmiş hâdiseleri aydınlatmak için sarfettiğim gayrette aramak lâzımdır.

Bilgili bir okuyucunun bu kitaptan öğreneceği fazla bir şey yoktur; çünkü bunların çoğunu yayınlamış bulunan hatıralarda ve literatürde görmüştür. Bununla beraber bir olay ne kadar çeşitli görüş noktalarından ve nekadar tafsilâtlı izah edilirse o nisbette iyi anlaşılmış ve hakikate daha uygun bir şekilde tasvir edilmiş olur. İnsanları ve insanlar arasındaki münasebetleri kuru vakalardan daha mühim saydığım için onlara daha fazla ehem-

miyet verdim. Eğer bu kitapta edebî denebilecek bir şey varsa bunu benim uslûbumdan fazla bu konuyu ilgi çekici, berrak ve doğru olarak yazmak için sarfettiğim gayrette aramak lâzımdır.

1955 ve 1956'da hatıralarımı yazmakla uğraşırken Stalin'le olan görüşmelerimi ayrı bir kitap halinde yayınlamayı düşünmüştüm. Fakat hapishanede geçirdiğim seneler zarfında tabii bu cinsten bir kitap yazamazdım; çünkü geçmişe ait olmasına imkân yoktu.

Ancak, Ocak 1961'de hapishaneden salıverildikten sonra bu düşünce üzerinde işlemeye başlıyabildim. Bu defa; değişen şartların ve benim gelişen görüşlerimin karşısında mevzua farklı bir yönden girerek bu tarihî olayların psikolojik ve insanî taraflarına daha fazla ehemmiyet verdim. Bundan başka, Stalin'e ait hikâyeler halâ birbirine çok zıt ve onun hayali hâlâ pek canlıdır. Bu sebeple bu esrarlı şahsiyet hakkında, kendi şahsî bilgi ve tecrübeme dayanarak vardığım neticeleri bu kitabın sonunda yazmak lüzumunu duydum.

Her şeyin üstünde, tarih yazarlarının ve bilhassa insanlık için daha hür bir yaşama şekli arayanların işine yarıyabilecek şeylerin hepsini söylemek hususunda içimden beni iten kuvvete uydum. Bu kitaptaki hakikatleri, benim heyecanımın ve hükümlerimin rengine bürünmüş olsa bile sağlam gösterebildimse okuyucu ile benim her şeye rağmen bundan memnun olmamız lâzım. Çünkü, insan ve insan münasebetleri hakkındaki hakikatlar, ne kadar tam olursa olsun, belli bir zaman ve muayyen şahıslara ait hakikatlar olmaktan öteye gidemez.

**Belgrad, Kasım 1961**
**MİLOVAN CİLAS**

## KİTAP HAKKINDA

Komünizm'in, Sovyetlere komşu memleketler için Rus istilâsı manâsına geldiği herkesin birçok misalini bildiği bir gerçektir. Bu gün memleketimizdeki komünist propagandası "Sosyalizm Prensipleri" perdesi altında yapılmaktadır. Çünkü; "Milletlerarası Komünist Teşkilâtı"nın 1958 kongresinde: "Az gelişmiş memleketlerde komünistlere karşı duyulan nefret dolayısiyle bundan sonra yapılacak tahrik ve propagandalarda komünizmden hiç bahsedilmemesi ve sadece sosyalizmin prensiplerinin öne sürülmesi..." hususunda karar alınmıştır. Hülâsa az gelişmiş memleketlerde "Sosyalizme giden yollar"ın, eninde sonunda "Demokrasi"yi çiğneyerek Kızıl Diktatörlüğe çıkacağını düşünmek lâzımdır.

Sosyalizm prensiplerinin "Dünya Cenneti" yaratmak hususundaki aldatıcı vaadleri bundan otuz kırk sene evvel parlak ve cazip görülebilirdi. Fakat bu prensiplerin kırk seneden fazla bir zamandan beri Rusya'da tatbikinin verdiği neticeleri gören hür insanların ve bu arada bazı komünistlerin gözü açılmaktadır. Bu rejim, en fazla başarı gösterdiği iddia edilen sanayi sahasında bile demokrasilerin karşısına çıkamıyor, aksine, gittikçe daha fazla "Demirperde" gerisine çekilmeğe devam ediyor. Sanayi denince; halkın refahını sağlayan yiyecek, giyecek ve

mesken inşasında kullanılacak maddelere ait sanayii kasdediyoruz. Yoksa, Rusların dünyaya hâkim olmak için, bütün güçlerini üstünde topladıkları "Nükleer Silâhların Geliştirilmesi"ni insanlığın hayrına yarayacak bir ilerleme saymıyoruz. Kaldı ki, Sovyetlerin bu sahada da demokrasilerle boy ölçüşebileceği şüphelidir.

Halbuki bu idarenin kökleştirilmesi uğrunda Rusya'da ve Yugoslavya'da milyonlarca insan öldürülmüş ve daha fenası yaşayanlardaki insanlık ruhu yok edilmeğe uğraşılmıştır. Rusya'da bu zalim idare, boyun eğmeyen çiftçileri milyonlarla ve aydınları binlerle kolayca öldürmüş, fakat buna rağmen insanlık ruhunu yok etmeyi başaramamıştır. İnsanları diğer mahlûklardan ayıran Allah onlara bir tek fazlalık bahşetmiş: Vicdan! İyiyi kötüden ve doğruyu yalandan ayırt eden insanlığın bu şaşmaz Hakimi, aynı zamanda diğer insanlara ve mahlûklara karşı duyduğumuz merhamet ve şefkat hislerinin kaynağıdır. Komünistler, insanlara zorla, kötüyü iyi ve yalanı doğru olarak kabul ettirmeğe uğraşmakla insanlığın ruhundan vicdanı söküp atmak istemektedirler. Fakat zaman zaman bu idarenin iç yüzünü hür insanların gözü önüne serenlerin arasında komünistlerin bulunması; insan vicdanının her türlü tazyik karşısında kolay kolay ölmediğini göstermektedir.

Bu rejimi en iyi tahlil eden kimselerin "Sabık Komünistler" olabileceğini tahmin etmek zor değildir. Milovan Cilas'm, İngiliz İşçi Partisinin Liderlerinden Aneurin Bevan'a ithaf ettiği bu eser, bu bakımdan dikkate değer. Komünizmin Yugoslavya'ya yerleşmesi uğrunda hayatının yirmi senesini harcamış ve on seneden fazla bir zaman için bu memleketin dört büyük Komünist Liderinden

birisi olarak Yugoslav Milletinin kaderine hükmetmiş olan Cilas, yazdığı eserlerle aynı zamanda kuvvetli fikir adamı olduğunu ispat etmiştir. Işte böyle bir adamın bu kadar gayretle kurduğu komünizmden ve "Sosyalizmin Ana Yurdu" saydığı Sovyet Rusya'dan neler beklediğini, halbuki ona mukabil ne bulduğunu; yani bu işin neticesinde duyduğu "Hayal Kırıklığı"nı kendi ağzından dinlemek elbette enteresandır. Okuyucu, bu kitaptaki satırlar arasında, aynı zamanda, Cilas'ın bu yüzden duyduğu vicdan azabını da sezebilir.

Bu eserde bir taraftan Stalin'in şahsiyeti: "Tarihin en büyük canisi" olarak ortaya konurken, bir taraftan da Sovyet Rusya'nın diğer komünist devletlerle - bilhassa Yugoslavya ile - yürüttüğü münasebetlerin mahiyeti anlatılmaktadır. Bence eserin asıl enteresan tarafı; Rusların, sadece bütün Avrupa memleketlerini hâkimiyetleri altına alarak sömürmekten başka bir şey düşünmediklerini ve kendilerine bayrak yaptıkları sosyalizm prensiplerine zerre kadar kıymet vermediklerini açık olarak ortaya koymasıdır.

Batı dillerinde, Kızıl Diktatörlüğe ait gerçekleri ortaya koyan bu gibi eserler çoktur. Böyle eserlerin dilimize çevrilerek yayınlanmasının komünist propagandasını çürütmek yönünden faydalı olduğuna inanıyorum. İşte bu eseri Türkçeye çevirmeğe beni sevkeden sebep bu inancımdır.

Kayseri Cezaevi, Eylül 1962
Cevdet SAN

## İKİNCİ BASKI İÇİN

Komünizm tehlikesine karşı uyarıcı nitelikte yazı yazmıya Yassıada'da, 1961 Anayasasını gözden geçirdikten sonra karar vermiştim. Yeni anayasa, Atatürk anayasasını en önemli noktalarda değiştiriyordu.

Evela, seçim sisteminde "çoğunluk" yerine "nisbi temsil" esasım koyuyordu. Halbuki, bu sistemin, Fransa ve İtalya gibi ileri memleketlerde bile, devlet idaresine karşı nasıl güçlükler çıkardığı bilinen bir şeydi. Hele bizim gibi gelişen bir memlekette ekonomik kalkınmayı sağlamak için istikrarlı hükûmetlerin kurulmasını sağlıyacak çoğunluk sisteminin korunması şarttı.

Sonra, Atatürk anayasasında, devlet idaresini yürüten kuvvetler, dört senede bir tazelenen millet iradesinin ışığı altında birlikte çalışmasını öğrenmişti. Yeni anayasada, "kuvvetler ayrılığı" prensibinin uygulanması, memlekette nasıl bir sonuç verecekti? Bunu bilmiyorum. Acaba ayrılan kuvvetlerin devlet idaresine katacağı güç, birbirini tamamlayıcı yöndemi, yoksa aksatıcı yöndemi olacaktı? Bunu da bilmiyorum. Çünkü ozaman, Anayasa Mahkemesi, henüz, Meclis'in kanun yapma yetkisini kendi üzerine alarak, 1974 de çıkan meşhur af kanununu genişletmemişti. Hem de, bu kanun, 1971 de, memleketi iç

savaşın eşiğine getiren Komünistler ile anarşistlerin affını kapsıyan bir kanun olduğu halde... Çünkü ozaman, Türkiye'de adaletin en büyük temsilcileri bulunan Yargıtay üyelerinden bazıları, Büyük Millet Meclisi'ni protesto maksadı ile Atatürk Bulvarından kafile halinde geçişlerini, ben henüz görmemiştim. Hem de, kafilenin arkasını takip eden bir grubun sol yumruklarını havaya kaldırdıklarını görmiyecek kadar öfkeli bir halde... Çünkü ozaman Danıştay, hükûmet tasarruflarının büyük bir çoğunluğu için, "durdurma" ve iptal kararları almıya henüz başlamamıştı. Çünkü, o zaman, bazı valilerin, Ankara'da toplanarak emrinde çalıştıkları hükûmete karşı yürüdüklerini henüz görmemiştim. Bu sebeple bu konuda ozamanki duygum sadece bir "acaba?" düşüncesi idi.

Fakat, bu anayasada, bana tehlikeli hemde çok tehlikeli görünen başka bir madde vardı: "Temel hakların özü" başlığı altında, hürriyeti ve sınırlarını anlatan 11. madde... Ancak 12 Mart Muhtırasından sonra düzeltilebilen eski metnini buraya yazmaktan kendimi alamıyorum:

Madde 11 — Temel hak ve hürriyetler, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir.

KANUN, KAMU YARARI, GENEL AHLÂK, KAMU DÜZENİ, SOSYAL ADALET VE MİLLÎ GÜVENLİK GİBİ SEBEPLERLE DE OLSA BİR HAKKIN VE HÜRRİYETİN ÖZÜNE DOKUNMAZ.

Maddenin birinci paragrafının özü, klâsik ve normal. Fakat, ikinci paragraf, devlet düzeninin kapısını anarşiye açık tutuyor: hem de ardına kadar... Bu paragraftaki hükme göre, bir kimse veya bir zümre çıkacak... kamu yararına, genel ahlaka, kamu düzenine, sosyal adalete ve millî güvenliğe aykırı konferanslar verecek... tahriklerde

bulunacak... bu uğurda cemiyetler kuracak... yürüyüş yapacak... ve nihayet solcuların deyimi ile "eylem"e geçecek... yani, devletin bütün temellerini dinamitlemiye başlıyacak... Fakat, kanun, bunların hak ve hürriyetinin özüne dokunamıyacak...

Zaten, 27 Mayıs hükûmet darbesinden hemen sonra sinsi bir şekilde başlıyan çok yönlü bir komünist propagandası, bu anayasanın siperinde, gittikçe hızını ve dozunu artırarak ilerliyordu. Yazı yazma yolunda hiç tecrübem olmadığına bakmadım... "Karınca kaderince" diye düşündüm ve bu tehlikeye karşı uyarıcı yazılar yazmıya karar verdim. Elime ilk geçen kitaplar arasında, oğlumun bana Londra'dan gönderdiği Milovan Djilas (Cilas) ın bu kitabını tercih ettim, ve dilimize çevirdim.

Bu kitap, ben, ceza evinden çıktıktan sonra, ozaman Ankara'da yayınlanan Yeni İstanbul gazetesinde tefrika edildi. Birkaç ay sonra, o zamanın Millî Türk Talebe Birliği Yönetim Kurulu Başkanı Rasim Cinisli (Bugün Erzurum Mebusu) ile arkadaşları bir gün beni ziyarete geldiler. Üniversite gençliğini Komünist propagandasına karşı uyarmak için tefrika edilmiş bulunan bu kitabı yayınlamak istediklerini söylediler. İlk kalem tecrübemin bu yolda faydalı sayıldığını görmenin sevinci, gözlerimi yaşartmıştı. Kitabın yayınlama hakkını, bu tertemiz hisli heyecanlı gençlerin isteği üzerine, bir zamanlar benim de üye bulunduğum bu milliyetçi birliğe bıraktım.

Bugün, mevcudu tükenmiş bulunan bu kitabı soranlar ve istiyenler var. Tekrar basılması, bana o günkü heyecanımı ve sevincimi yeniden tattırıyor.

Şubat 1977, Ankara
**Cevdet SAN**
(Eski Gaziantep Mebusu)

# 1. Hayranlık Devri

## MOSKOVA İLE BAŞLANGIÇTA BELİREN GÖRÜŞ FARKLARI

Yugoslav Halk Kurtuluş Ordusu ve Partizan Birlikler Yüksek Kumanda Heyeti ile temas etmek üzere ilk yabancı Askerî Misyon'u İngilizler göndermişti. Bu Heyet, 1943 Mayısında paraşütle indi. Sovyet Heyeti dokuz ay sonra, 1944 Martında geldi.

Sovyet Heyeti'nin gelişinden az sonra, Moskova'ya bir Askerî Yogoslav Heyeti göndermek meselesi ortaya atıldı. Çünkü, zaten İngiliz Kumandanlığı nezdine, daha evvel, böyle bir heyet tayin edilmişti. Yüksek Kumanda Heyeti'nde, yâni Yugoslav Komünist Partisi Merkez Komitesi üyeleri arasında Moskova'ya bir heyet göndermek hususundaki arzu hararetlendi. Aşağı yukarı aynı şahıslardan teşekkül eden bu iki organ o zaman Genel Karargâhda çalışırdı. Bu hususta Sovyet Misyonu Şefi General Korneyev ile Tito'nun konuştuğunu zannediyorum. Bununla beraber, mesele, Sovyet Hükümetinin gönderdiği bir telgrafla halledildi. Moskova'ya bir Yugoslav heyetinin gönderilmesinin biz Yugoslavlar için büyük ehemmiyeti vardı. Ve bu heyetin kendisi, karakter ve maksat yönünden, İngiliz Kumandanlığına gönderilenden farklı olması lâzım geliyordu.

Bilindiği gibi; Alman ve İtalyan İşgal Kuvvetlerine ve onlarla işbirliği yapan yerlilere karşı Partizan Birlik-

lerini (Komünist Milis Kuvvetlerini) kuran ve ayaklanma hareketini organize eden Yugoslav Komünist Partisidir.

Millî meselelerini, en merhametsiz bir savaşla halletmeye çalışan Yugoslavya, o zaman, kendisini, komünist dünyasının bir üyesi ve "Sosyalizmin Anayurdu" olan Sovyetler Birliğinin ayrılmaz bir parçası sayıyordu. Partinin en yüksek kademesi olan Politik Büro (halk arasındaki ismi Politbüro'dur) harbin devamı müddetince Rusya ile olan irtibatı, radyo vasıtasiyle sağlardı. Daha doğrusu bu irtibat, "Komüntern" adı verilen "Milletlerarası Komünist Teşkilâtı" ile yapılırdı ki bu, aynı zamanda Sovyet Hükümeti ile irtibat kurmak demekti.

Harbin ortaya çıkardığı hususi şartlar ve ihtilâl hareketinin yaşıyabilmek için giriştiği mücadele, Moskova ile aramızda daha şimdiden bazı anlaşmazlıklara sebeb olmuştu. Bunların en ehemmiyetli olanlarından birisini anlatayım:

Yugoslaya'da, İşgal Kuvvetlerine karşı bir mukavemet hareketiyle beraber mahallî bir ihtilâl de devam ediyordu. İşte Yugoslavya'daki bu ihtilâlin realitelerini, Ruslar hiç bir zaman tamamiyle anlamadılar. Bu anlaşmazlığın sebebi, Rusların, işgal altındaki memleketlerde mevcut felâketli durumlardan faydalanarak bu yerlerde Komünizmi yaymaya niyetli oldukları intibamı vermekten çekinmeleri idi. Çünkü Ruslar, böyle bir intibaın, batılı müttefikleri, bilhassa İngilizleri gücendireceğinden korkuyorlardı. Sovyet Hükümetinin kanaatına göre, diğer bir çok olaylar gibi, Yugoslav komünistlerinin giriştiği mücadele de kendilerinin değişmeyen görüşlerine ve su götürmez menfaatlarına aykırı olarak devam ediyordu.

Moskova, Yugoslavya'daki harbin hususiyetlerini de anlamadı. Yugoslavların giriştiği mücadele, sadece, Rus Milletini, Nazi Almanya'sının istilâsma karşı savunan Rus askerinin cesaretini arttırmakla kalmamış; fakat aynı zamanda, Rus çevrelerinin de mâneviyatını yükseltmiştir. Buna rağmen Ruslar, bu mücadeleyi kendi ordularının ve Partizan Birliklerinin harb usulleriyle mukayese ederek küçümsemişlerdir. Sovyet Partizan Birlikleri, Kızılordu'ya tesadüflere bağlı olarak yardımcı olmuşlar ve hiç bir zaman muntazam bir ordu halini alamamışlardır. Sovyet Liderleri, kendi tecrübeleri dolayısiyle, Yugoslav Partizanlarının bir ordu ve bir Hükûmet kurabileceklerini, zamanla Sovyet Rusya'dan farklı bir hüviyet alacaklarını, kısacası kendi değişik şartlarına göre tayin edecekleri hayat yollarını takip edebileceklerini bir türlü kavrayamıyorlar ve kabul edemiyorlardı.

Bu hususla ilgili bir olayın ehemmiyeti ve mânası bana son derece büyük ve kesin göründü. O zamanki tabirle "Dördüncü Taarruz" sırasında, 1943 Martında, Yüksek Yugoslav Kumanda Heyeti ile Alman Kumandanları arasında bir görüşme oldu. Esirlerin mübadelesi vesilesiyle yapılan bu görüşmeden elde etmek istediğimiz esas gaye; Almanların Partizanları muharip olarak kabul etmesi ve bu sayede iki tarafm yaralıları ve esirleri öldürmeye son vermesi idi. Bu görüşme; Yüksek Kumanda Heyetinin, İhtilâl Ordusu büyük kısmının ve binlerce yaralının öldürücü bir tehlike karşısında bulundukları bir devrede yapılıyordu. Ve biz, elde edebileceğimiz bütün yardımlara muhtaç bir vaziyette idik. Moskova'ya bütün bunları söylememiz lâzımdı. Fakat her şeyin Moskova'ya söylenmesinin doğru olmayacağını; orasını iyi bilen Tito ile insiyakî olarak böyle bir hükme varan Rankovic'den öğrendik.

Moskova'ya, yalnızca, yaralıların mübadelesi için Almanlarla müzakereye giriştiğimizi haber verdik. Fakat Moskova'dakiler kendilerini bizim yerimize koyup düşünmek zahmetine bile katlanmadılar, o zamana kadar nehirler gibi akıttığımız kanlara bakmadılar ve bize sert cevap verdiler. 1943 Şubatında Nertava yoluyla düşman çemberini yarmaya hazırlandığımız günlerin arefesinde, Rama nehri üzerindeki bir değirmende Tito'nun bütün bunları nasıl karşıladığını hatırlıyorum:

— İlk vazifemiz, kendi ordumuzun ve halkımızın idaresini kendi başımıza yapmağa çalışmaktır, demişti.

Bizim menfaatlerimizin, Moskova'nınkinden farklı olabileceği, Yugoslav Merkez Komitesinde herkes tarafından ilk defa o zaman açıkça söylenmişti. Birbirine zıt iki âlemin karşıkarşıya bulunduğu bu dünyada yaşamak istiyorsak, bu farkı gözetmek zorunda olduğumuzun, ilk defa o zaman, farkına vardım. Verdiğim bu hüküm Tito'nun bu sözlerinden müstakil fakat kendisi ile ilgili idi.

Bunun bir başka misali; 29 Kasım 1943 de Jajce'de Anti-Faşist Konseyin ikinci toplantısında görüldü. Bu toplantıda, Yugoslavya için yeni bir Sosyal ve Politik Nizam kanunlaştırılıyor ve ayni zamanda, Yugoslavya'nın Muvakkat Hükümeti gibi hareket edecek olan bir Millî Komite seçiliyordu. Bu Kanun ve Kararları, Komünist Partisi Merkez Komitesi'nde hazırlarken herşey olup bitmeden Moskova'ya haber vermemeğe karar verdik. Moskova ve onun propaganda şebekeleriyle evvelce edindiğimiz tecrübelere bakarak, Rusların bu işde anlayış göstereceğinden ümidimiz yoktu. Hakikaten Moskova'nın bu kararlara karşı gösterdiği reaksiyon o kadar menfi oldu ki, bunların bir kısmının Hür Yugoslavya Radyosundan yayınlanmasından

vazgeçmek zorunda kaldık. Çünkü Yugoslavya'nın mukavemet hareketinin ihtiyaçları için kullanılan bu radyo Sovyetler Birliği topraklarında idi. Böylece Sovyet Hükûmeti; Yugoslav ihtilâlini, yeni bir nizama çeviren ve onu Milletlerarası sahneye çıkaran bu kararlara, yani Yugoslav ihtilâlin en mühim hareketine karşı anlayışsızlık göstermişti. Ancak, Jajce'de batılıların bu kararları anlayışla karşıladıkları belli olduktan sonradır ki Moskova tutumunu değiştirdi ve realiteleri kabul etti.

Yugoslav Komünistleri, geçirdikleri bütün acı tecrübelerin mânasını, ancak 1948 de Moskovayla aramızın açılmasından sonra anlıyabildiler. Yugoslav Komünistleri, bundan sonra dahi, yaşama yollarının farklı olmasına rağmen, kendilerini ideoloji yönünden Moskova'ya bağlı gördüler ve Moskova'nın en itaatlı müritleri olduklarına inanmakta devam ettiler. İhtilâle ait olsun veya olmasın, Yugoslavya'nın her türlü realiteleri, Yugoslav Komünistlerini Moskova'dan gittikçe daha derin ve bağdaşamaz bir şekilde ayırırken Yugoslavlar bunları Moskova ile olan bağlarının bir delili olarak kabul ediyorlar ve bilhassa ihtilâlde elde ettikleri başarıyı Moskova'nın emrettiği ideoloji programının tatbikinin bir neticesi sayıyorlardı. Yugoslavlar, Moskova'ya sadece bir politika ve fikir merkezi diye değil, fakat aynı zamanda, "Sınıfsız Cemiyet" idealini tahakkuk ettirecek olan bir merkez gözüyle bakıyorlardı. Bu uğurda sonsuz fedakârlık yapmalarını ve ızdıraba katlanmalarını kolaylaştıran bu inanış, onlara sanki yaradılışlarının sebebiymiş gibi görünüyordu.

Yugoslav Komünist Partisi —Sovyetlerde olduğu gibi— sadece ideolojinin birleştirdiği bir topluluk değildi. Ayrıca, bu partinin Sovyet Liderliğine olan inancı; onun

inkişaf ve faaliyetinin en esaslı elemanını teşkil ediyordu. Su götürmez mânevi lider olan Stalin, aynı zamanda, idealin sembolü ve "Yeni Sınıf" ın ümit ve rüya kaynağı idi.

Stalin'in şahsiyetinin bu şekilde putlaştırılması, aklın kabul etmiyeceği şekil ve nisbetleri buldu. Zaten Sovyetler Birliğinde her şey, az veya çok, bu şekilde bir mübalâğaya kaçıyordu. Sovyet hükûmetinin her hareketi —meselâ Finlandiya'ya saldırışı— ve Sovyetler Birliğinin en kötü görünen tarafı —meselâ mahut mahkemeler ve temizlemeler, (kitle halinde öldürmeler)— hep müdafaa ediliyor ve haklı görülüyordu. Daha garibi, komünistler, böyle hareketlerin doğru ve yerinde olduğuna kendilerini inandırmaya ve vicdanlarını rahatsız eden düşünceleri atmaya muvaffak oluyorlardı.

Biz komünistlerin arasında, estetik zevki inkişaf etmiş, felsefe ile edebiyatta ehemmiyetli bilgi sahibi olanlarımız bile Stalin'in yalnız görüşlerine değil, onun bu görüşleri ifade ediş şeklindeki mükemmeliyete hayran kalıyorduk. Meselâ ben, kendim yaptığım münakaşalarda, bir çok defalar, onun üslûbunun kristal berraklığına, mantığının nüfuz kuvvetine, tenkit kabiliyetine, sanki akıl ve hikmetin en yüksek ifadesi imiş gibi işaret etmişimdir. Fakat ben o zaman bile aynı üslûbu kullanan bir başkasının kaba ve esnaf işi karmakarışık yazı yazan zevksiz ve zayıf bir yazar gibi görüneceğini anlıyabilirdim.

Bazen bu putlaştırma gülünç dereceleri bulurdu. Stalin söyledi diye, savaşın 1942 de biteceğine ciddî olarak inanırdık. Sonra olmayınca bu kehânet unutulur ve kâhin, insanüstü kuvvetlerinden hiç birisini kaybetmezdi. Yugoslav komünistlerinin bu hali, hakikatte, tarih boyunca gerek kendi ferdi akibetini ve gerekse insanlığın aki-

**betini yalnız bir tek fikre bağlayan herkesin başına gelen şeydir. Onlar, Sovyetler Birliği ve Stalin'i, farkında olmadan, kendi mücadelelerini haklı gösterecek şekilde tarif ve tasvir etmektedirler.**

İşte, Sovyet Hükümetini ve Sovyetler Birliğini hayalinde bir ideal olarak yaşatan Yugoslav Askerî Misyonu, Moskova'ya memleketin acele ve pratik ihtiyaçlarını temin etmeye gidiyordu. Satıhdan bakılınca, evvelce İngilizlere gönderilmiş bulunan aynı gibi görünen bu Heyet, hakikatte, kurtuluş konsepsiyonu bakımından farklı idi. Çünkü bu Heyette; Rusya'nın görüş ve gaye birliğindeki liderliğine gayrı resmî bir bağlanış vardı. Daha basit olarak: Misyonun hem askerlik hem de parti karakterini nefsinde birleştirmesi lâzım geliyordu.

## MOSKOVA'YA UÇARKEN

Tito'nun, benim gibi, Partinin yüksek kademesinde bulunan birisini, bu Heyete, General Terzic ile beraber tayin etmesi bir tesadüf eseri değildi, (Ben o zaman senelerden beri Parti Liderleri arasında bulunuyordum). Misyonun diğer üyelerinin bir kısmı Partiden, bir kısmı da askerî memurlar arasından seçilmişti ve aralarında bir maliye mütehassısı vardı. Atom fizikçisi Pavle Savic'in ilmî çalışmalarına Moskova'da devam edebilmesi için, Misyona alınması uygun görüldü. Keza, harbin felâketlerinden uzakta sanatına devam edebilmesi için kendisine izin verilen heykeltraş Antun Augustincic de bizimle beraberdi. Hepimiz üniformalı idik. Ben General rütbesindeydim. Harbten evvel, hapihanede geçirdiğim yıllarda, Rusça öğrenmiştim. Benim seçilmemde Rusça bilimin ve daha evvel Sovyetler Birliğine gitmemiş olduğum için, "inhirafçı" ve-

ya "hizipçi" bir geçmişimin olmayışının tesirleri olduğuna inanıyorum. Misyonun diğer üyeleri de Sovyetler Birliğini görmemişti, fakat bunların hiç birisi Rusçayı iyi bilmiyordu.

1944 yılı Mart ayının başlangıcı idi.

Misyon üyelerinin ve bunların şahsî eşyalarının toplanması için bir kaç gün bekledik. Üniformalarımız eski ve çeşit çeşit idi. Kumaş kıtlığı olduğundan, esir edilmiş bulunan İtalyan subaylarının elbiselerinden üstümüze birer üniforma uydurmak icap ediyordu. Giderken İngiliz ve Amerikan bölgelerinden geçebilmek için pasaport almamız lâzımdı. Yugoslav Devleti adına acele ile basılan bu lik pasaportlarda Tito'nun şahsi imzası vardı.

Stalin'e hediye gönderilmesi fikri, kendiliğinden ortaya çıktı. Fakat ne şekilde bir hediye göndermek lâzımdı? O zaman Yüksek Kumanda Heyeti, Bosna'da Dravar'da idi. Burasının etrafı; tamamiyle yıkılmış köyler ve yağma edilmiş harap kasabalarla çevrilmişti. Nihayet bir hal şekli bulundu: Stalin'e 1941 de partizanların Uzice (Ujice) deki fabrikasmda imal edilmiş bulunan bir tüfek götürülecekti. Mesele, bunlardan birisini bulmaktı. Sonra köylerden hediyeler gelmeye başladı: Keseler, havlular, köylü elbise ve ayakkabıları... Bunların arasmdan, en iyilerini seçtik: İşlenmemiş ham deriden yapılmış bazı sandallar (çarıklar) ve bunlar kadar iptidai ve fakir diğer eşya... Hediyelerin, bilhassa bu karakteri ile, halkın samimi hislerini temsil edeceğine inandık.

Misyonun gayelerinden birisi, Yugoslav Halk Kurtuluş Ordusu'na Sovyet yardımını temin etmekti. Aynı zamanda Tito, kurtarılmış bulunan Yugoslav toprakları için,

Sovyetler vasıtasiyle veya diğer kanallarla UNRRA (Birleşmiş Milletler Kurtarma ve Rehabilitasyon İdaresi) nin yardımını elde etmemizi istiyordu. Batıya gönderdiğimiz misyonların masrafını karşılamak üzere Sovyetlerden 200 bin dolar ödünç istiyecektik. Tito, gerek bu parayı ve gerekse silâh ve ilâç yardımını memleket kurtulunca ödeyeceğimiz hususunu, açıkça anlatmamız lüzumu üzerinde ısrarla durdu. Misyonun, Yüksek Kumanda Heyeti ile Komünist Partisi Merkez Komitesi arşivlerinden lüzumlu dokümanları alması lâzım geliyordu.

Hepsinden mühimi; Sovyet Hükümetinin Millî Komite'yi meşru Muvakkat Hükümet olarak tanımaya ve batılı müttefiklerin de bu yolda hareketini temine yanaşıp yanaşmıyacağı meselesi idi. Misyonumuz, Yüksek Kumanda Heyeti ile yapacağı muhabereyi; Sovyet Misyonu kalerarası Komünizm Teşkilâtı) kanalını da kullanabilecekti. naliyle yapabileceği gibi bu yolda eski Komintern (Millet-

Misyonun, bu vazifelerinden başka, hareket edeceğimiz sırada, Tito, benden Stalin ve Dimitrov ile görüşmeye gayret etmemi ve Parti çalışmamızın kendilerini tatmin etmeyen tarafları olup olmadığını anlamamı istedi. Tito; Moskova ile olan disiplinli münasebetlerimize dikkati çekmenin faydalı olacağına kaniydi. Çünkü kendisi, Yugoslav Komünist Partisinin bu tecrübeyi fevkalâde başarı ile geçiren biricik parti olduğuna, bütün kalbiyle inanıyordu. Harbten evvel Rusya'ya gitmiş olan Komünist Yugoslavların teşkil etmiş olduğu Parti (Mülteci Yugoslav Komünist Partisi) hakkında bazı münakaşalarda bulunduk. Tto, bilhassa Sovyet Ajanlıkları veya Daireleri ile ilgili hallerde, bu mültecilerle karşılıklı suçlandırmaya girişmekten kaçınmamız lüzumu üzerinde durdu. Tito bir

de Sekreterlerden sakınmamızı söyledi. Çünkü bunların her türlüsü vardı. Ben bu sözlerden; sadece gelenek halini alan Parti ahlâkını korumanın kafi olmayacağını, aynı zamanda Yugoslav Komünistlerinin ve Partisinin ismini ve şöhretini tehlikeye atacak herşeyden sakınmamız icap ettiğini anladım.

Sovyetler Birliğini görmek düşüncesi, beni heyecandan titretiyordu. Çünkü orası benim için, tarihde; "Dünya Cenneti" hayalcilerinin rüyasına, bu uğurda savaşanların hareketine ve hayatını feda edenlerin katlandığı ıstıraba mânâ verecek olan biricik memleketti. Benim bu inanışım, demirden daha katı ve sağlamdı. Çünkü ben de hapishanelerde işkence altında inlemiş ve çürümüştüm. Ben de nefret etmiştim. Ben de insan kanı dökmüştüm, hem de kendi özkardeşleriminkini bile bağışlamadan...

Bana ızdırap veren şeyler de vardı: Yoldaşlarımı harbin ortasında, ölüm dirim mücadelesini yapan memleketimi geniş bir harb meydanı ve tüten bir harabe halinde bırakıp gidiyordum.

Sovyet Misyonuna veda edişim, her zamanki görüşlerimize göre daha samimi oldu. Benim kadar üzüntülü olan yoldaşları kucakladım ve Bosnask Petrovaç yakınındaki derme çatma hava meydanma doğru yola çıktık. Bütün günümüzü; hava meydanını tetkik etmek, sanki muntazam bir servis yapıyorlarmış gibi, kendilerine poz veren, memurlarla konuşmakla geçirdik. Sohbet ettiğimiz köylüler, yeni Rejime biraz alışmışlar ve onun zaferinin kaçınılmaz olduğuna inanmaya başlamışlardı.

Son zamanlarda İngiliz uçakları bu meydana geceleri muntazaman inyorlardı. Fakat bir gecede inen uçakla-

rın sayısı en fazla iki üç taneyi geçmiyordu. Yaralıları ve rastladıkları yolcuları taşıyan bu uçaklar, malzeme ve en fazla ilâç getiriyorlardı. Kısa bir zaman evvel bir uçak, İngiliz Kumanda Heyetinin Tito'ya hediye ettiği bir Jeep arabası getirmişti. Bir ay evvel, mehtaplı bir gecede, Sovyet Askerî Misyonu kayak üzerindeki bir uçakla yine bu meydana inmişti. Bir hayli İngiliz savaş uçağının refakat ettiği bu geliş fevkalâde bir gösteri olmuştu.

Bizi götürecek uçağın iniş ve kalkışta gösterdiği mahareti hayretle seyrettim: Sathı düzgün olmayan dar bir beton şeridinden ibaret bulunan meydana uçağın inip kalkması için sivri kayalar üzerinden alçaktan uçması icap ediyordu.

Aşağı doğru baktığım zaman, memleketim mahzun ve karanlık görünüyor, açık renkli görünen karla kaplı dağlar siyah uçurumlarla yer yer yarılmış gibi duruyordu. Ovaları karanhk kaplamış, ta denize kadar hiç bir ışık görünmüyordu. Aşağıda; savaşla isyanın çiğnemesine ve ölümün soğuk nefesine alışık olan bu topraklar üzerinde eskilerinden çok daha müthiş boğazlaşmalar oluyordu. Aşağıda, bir taraftan halk istilâcılarla gırtlak gırtlağa savaşırken diğer taraftan daha amansız bir boğuşmada kardeş kardeşi öldürüyordu. Memleketimin köylerinin ve kasabalarının ışıkları tekrar ne zaman yanmaya başlayacaktı? Bu kadar kin, nefret ve boğazlaşmadan sonra acaba vatanım huzur ve sükûn bulacak mıydı?

İlk durağımız İtalya'da Bari idi. Burada Yugoslav Partizanlarının ehemmiyetli bir üssü vardı. Bu üste hastahaneler, malzeme, erzak ve teçhizat depoları bulunuyordu. Oradan Tunus'a doğru uçtuk. Almanların Yunanistan'da ve Girit adasında bulunan üslerinden dolayı doğru yolu

bırakıp etraftan dolaşmaya mecburduk. Yolda, İngiliz Kumandanının misafiri olarak Malta'da durduk. Aynı gece Tobruk'a yetiştiğimiz zaman, çölün kızıl kayalarından aksaden alaca bir ışık gökyüzüne vuruyordu.

Ertesi günü Kahire'ye vardık. İngilizler bizi münasip bir otele yerleştirdiler ve emrimize bir otomobil verdiler. Şapkalarımızdaki beş köşeli yıldıza bakan otel müstahdemleri ve dükkâncılar bizi Rus sanıyorlardı. Fakat tesadüfen Yugoslav olduğumuzu veya Tito'nun ismini söylediğimiz zaman mücadelemizi bildiklerini anlatıyorlar; ve bu, bizim hoşumuza gidiyordu. Bir dükkânda satıcı kız, masum bir tavırla, bizi kendi dilimizde yüzümüze karşı söverek selâmladı, bu küfürleri ona selâm diye öğreten mülteci bir Yugoslav subaydı. Bu subaylardan bir gurup, ıztırap çeken memleketlerinin hasretine dayanamamış, onun uğrunda ve Tito'nun emrinde savaşacaklarını ilân ederek Yugoslavya'ya dönmüşlerdi.

UNRRA'nın Başkam Lehman'nın Kahire'de olduğunu öğrendiğimiz zaman Sovyet Elçisine beni kendisine götürmesini söyledim. Böylece Lehman'a isteklerimizi anlatabilecektim. Amerika'lı, beni bekletmedi fakat biraz soğukça kabul etti. Ve isteklerimizin UNRA'nın önümüzdeki toplantısında nazara alınacağını ve bu teşkilâtın prensip olarak sadece meşru hükümetlerle münasebette bulunduğunu söyledi.

Batı kapitalizmi; bütün ileri hareketlerin, zayıfın ve baskı altındakilerin bağdaşmaz bir düşmanı idi. Buna inanışım, bu birinci karşılaşmada kuvvet bulmuştu. Halbuki bizi yatakta kabul eden Mr. Lehman'ın bacağının alçıda olduğunu, hasta bacağı ve havanın sıcaklığı dolayısiyle takındığı sıkıntılı tavrı; yanlışlıkla bizim ziyaretimize yor-

duğumu sonradan anladım. Kaba hatlarıyla, kıllı ve dev gibi bir adam olan tercüman da gözümde batının kötü adam tipi olarak görülmüştü. Ayrıca Mr. Lehman'a yaptığımız ziyaretin bizi tatmin etmeyen tarafı yoktu. Çünkü isteklerimiz görüşülmüş ve nazara alınacağı vaadedilmişti.

Kahire'de kaldığımız üç günden faydalanarak tarihî yerleri gezdik. O zaman Kahire'de bulunan Yugoslavya'daki İngiliz Heyetinin ilk Başkanı bizi hususi olarak ayrıca ağırladı.

Kahire'den, İngilizlerin Bağdat yakınındaki Habbaniye üssüne gittik. İngiliz Kumandanlığı, emniyetli bir hareket olmıyacağını söyliyerek, Bağdat'ı gezmemizi doğru bulmadı. Biz; bunun bir bahane olduğunu, hakikatte burada kurdukları bir sömürge idaresini bizden saklamak istediklerini ve bu sömürgedeki terörün memleketimizdeki Alman işgalindekinden beter olduğunu düşündük; Çünkü bize böyle inandırılmıştı. Bunun yerine İngiliz'ler bizi, askerler tarafından yapılan spor gösterisine dâvet ettiler. Kıyafetimiz; terbiyeli ve babacan tavırlı İngiliz'ler bir tarafa, kendimize bile acayip görünüyordu. Çenemizin altına kadar iliklediğimiz elbiselerimizin üstünde belimize kuşak bağlamıştık.

Bize refakat eden neşeli ve iyi kalbli bir binbaşı idi. Rusçasının zayıf oluşundan dolayı boyuna bizden özür dileyen bu yaşlı asker, Rusçayı Bolşevik İhtilâli sırasında İngilizlerin Archangel'de yaptıkları askerî müdahale sırasında öğrenmişti. Rusların sadeliklerine ve bilhassa votkayla viskiyi büyük bardaklarda "Stalin'in şerefine, Çörçil'in şerefine!" diye bir yurdumda yuvarlamak hususunda gösterdikleri kabiliyete hayran olduğunu ve fakat onların sosyal sistemlerini sevmediğini söylüyordu.

Binbaşı sükûnetle, fakat gururla konuşuyor ve yerli Alman Ajanlarının tahrik ettiği savaşları anlatıyordu. Hangarlar hakikaten kurşunla delik deşik olmuştu. Kendi doktrinci inanışımıza göre, batı mücadelesinin emperyalist (sömürgeci) bir gaye ile yapıldığına inandığımız için böyle kötü bir gaye uğruna batılıların hayatlarını nasıl feda edebildiklerini bir türlü anlayamıyorduk. Fakat diğer taraftan bu uzak Asya çöllerinde, geriden takviye ümitleri bulunmayan ve adetçe bu kadar az olan, İngilizlerin kazandıkları zaferlere ve bu uğurda gösterdikleri kahramanlık ve cesarete hayranlık duyuyorduk. O zaman, bundan geniş neticeler çıkartabilecek bir anlayışımın olmamasına rağmen dünya üzerinde bir tek idealin bulunmadığını; aksine insanlıkta birbirine paralel bir çok ideal sistemlerinin varlığını kavramıştım.

İngilizlerden şüphe ediyorduk ve onlardan uzak duruyorduk. Korkularımız, bilhassa onlarm Gizli Haber Alma ve Casusluk Teşkilâtı (Intelligence Service) hakkındaki safdilce olan bilgilerimizden ileri geliyordu. Bizim bu şekilde davranışımızın sebebleri, şüphesiz, bize öğretilmiş bulunan doktrinci basma kalıp fikirler, heyecan verici bir edebiyat ve nihayet bu geniş dünyanın başka kısımlarını görmemiş bulunmamızdı.

Korkumuzun bu kadar büyük olmasının asıl sebebi; yanımızda, Yüksek Kumanda Heyetinin arşivlerinden alınmış çuvallar dolusu evrakın bulunması idi. Bunların içinde Komintern ile aramızda geçen bir çok yazışmalar ve çekilen telgraflar bulunmakta idi. İngilizlerin bu çucallara, her yerde, sanki içlerinde eski pabuçlar veya konserve kutuları varmış gibi, hiç ehemmiyet vermemiş bulunmaları bizi ayrıca şüpheye düşürmüştü. Emin olmak için tek-

mil seyahat müddetince onları yanımdan ayırmadım. Ve geceleri yalnız yatmaktan çekindim. Marko benimle beraber yatıyordu. Basit fakat pek cesur ve sadık bir insan olan Marko, Montenegro'nun harb öncesi komünistlerinden idi.

Habbaniye'de bir gece, birisi yavaşça kapımı açtı. Kapının gıcırdamamış bulunmasına rağmen uyanmıştım. İçeride gördüğüm yerlinin şeklini ay ışığında gözetlemeye başladım. Sivrisineğe karşı cibinlik içinde yatıyordum. Yastığımın altından tabancamı aldım ve bağırdım. Elbise ile yatan Marko birden sıçradı fakat yabancı ortadan kaybolmuştu. Yerlinin yolunu kaybetmiş veya bir şey çalmaya niyet etmiş olması ihtimali fazla idi. Buna rağmen, onun sadece bu görünüşünü İngiliz casus teşkilâtının kolunun uzunluğu hakkında fikir veren bir olay gibi kabul etmiş ve zaten sıkı olan ihtiyat tedbirlerimizi bir kat daha arttşrmıştık. Ertesi günü İngilizler Tahran'a gitmek üzere emrimize bir uçak verdikleri zaman pek memnun olmuştuk.

Sovyet Kumanda Heyeti ile Sovyet Elçiliği arasında mekik dokuduğumuz Tahran, o zaman, Sovyetler Birliğinin bir parçası halini almıştı. Sovyet subayları bize teklifsiz bir samimiyet gösterdiler. Rus misafirperverliğinin geleneği ile dünyanın iki ayrı parçasında aynı ideal uğruna çarpışmanın verdiği tesanüd hissi, onların bu davranışlarına eşit olarak tesir eden faktörler gibi görünüyordu.

Sovyet Elçiliğinde bize, Tahran Konferansının etrafında toplandığı yuvarlak masayı ve üst katta Roosvelt'in kaldığı odayı gösterdiler. Orada şimdi kimse yoktu ve bütün eşya olduğu gibi muhafaza ediliyordu.

Nihayet bir Sovyet uçağı bizi, ümit ve hülyalarımızı realize edeceğimiz yere, Sovyetler Birliğine götürdü. Gri-

yeşil genişliklerine doğru daldıkça, şimdiye kadar hissetmediğim yeni bir heyecana kapılıyordum. Sanki bilmediğim ve fakat benim olan eski vatanıma dönüyordum.

Pan-Slavisma'in his ve düşüncelerine, hiç bir zaman kapılmamıştım. Ve Moskova'nın bu konudaki fikirlerine; dışardaki muhafazakâr Slâv kuvvetlerini Alman istilâsına karşı harekete geçirmek için yapılan bir manevra gözüyle bakıyordum. Fakat duyduğum bu farklı heyecan daha derin idi ve benim komünizme karşı olan bağlılığımın hudutlarını aşıyordu. Yugoslavya'nın hayali geniş insanlarının, muhariplerinin, devlet adamlarının, hükümdarlarının bilhassa mustarip Makedonya'nın bahtsız "Prens-Bişop" larının üç asır boyunca Rusya'yı bir kâbe gibi nasıl ziyaret ettiklerini ve orada anlayış ve kurtuluş ümidi aradıklarını müphem bir şekilde hatırladım. Ben de, onların yollarından gitmiyor muydum? Bir parçası, bilinmeyen bir çığ tarafından rüzgârlı Balkanların ötesine götürülen bu yer; bizim cetlerimizin anavatam değil miydi? Rusya; Güney Slavlarını ve onların ümitlerini hiç bir zaman anlamamıştır. Ben bunun, Rusya'da Çar İdaresinden ve Derebeylik sisteminden ileri geldğini sanıyordum. Ve sonunda Moskova ile diğer milletlerin arasındaki anlaşmayı engelleyen sosyal, politik ve diğer sebeplerin yâni bütün anlaşmazlıkların ortadan kalkacağına inanıyordum. Ben o zaman buna bütün dünya milletleri arasındaki kardeşliğin gerçekleşmesi mânasını veriyordum. Benim bu işdeki şahsi bağımın Slav Birliği yoluyla olacağını düşünüyordum. Burası yalnız benim cetlerimin değil, fakat aynı zamanda insanlığın kardeşliğe erişmek ve maddeye hükmetmek için beslediği emel uğruna ölen askerlerin de anavatanı idi. Volga'nın dalgaları ile sonsuz gri steplerde kendimi kaybettim ve eski benliğimi buldum; içim, çimdiye kadar bilme-

diğim heyecanlarla doldu. Eğer tiyatrodakilerine benzeyeceğini düşünmeseydim, Rus toprağını, çiğnediğim Sovyet toprağını öpecektim.

Bakü'da Kumandan bir Generale rastladık. Hizmetin, harbin ve garnizon hayatının kabalaştırdığı bu dev gibi ketum adam, sanki büyük bir savaşın ve yıkıcı bir istilâya karşı koyan büyük bir memleketin sembolü gibi duruyordu. Gösterdiği kabadayıca samimiyet karşısında bizim ürkekliğimiz ve çekingenliğimizi görüp şaşıran General:

— Bunlar ne biçim adam? yemiyorlar, içmiyorlar! Biz Ruslar iyi yeriz, içmemiz daha iyi, savaşmamız hepsinden iyidir! demişti.

Kasvetli ve loş olan Moskova, insana hayret verecek derecede külüstür binalarla dolu idi. Yalnız biz buna dikkat bile etmedik. Çünkü, bizi mevkimize göre şerefle ve fakat komünist mücadelemizin icabı gösterişsiz bir samimiyetle karşılamışlardı. Hayatımızın ve kaderimizin ta kendisi ve insanlığın son denemesi olduğuna inandığımız bu savaşın büyüklüğü ile kıyaslayacak hiç bir şey bulamıyorduk. Bir kâbustan çıkıp sakin ve neşeli bir realiteye giderin Sovyet Memleketinin yanında başka her şey sönük ve manâsız kalıyordu. Bu topraklar aynı zamanda bizim ve insanlığın memleketi idi.

## MOSKOVA'DA KOMİNTERN İLE TEMAS

Bizi Kızılordu'nun merkezine yerleştirdiler. Burası Sovyet Subaylarına bir çeşit otel vazifesi görüyordu. Yemek ve diğer bütün eğlenceler fevkalâde idi. Emrimize bir otomobil ile beraber Panov ismindeki şoförü verdiler. Epeyce yaşlı ve biraz çökmüş olan bu şoför, müstakil gö-

rüşlü bir adamdı. Kozovsky isminde bir irtibat subayımız da vardı. Genç ve çok yakışıklı olan bu yüzbaşı, aslının kazak oluşundan gurur duyuyor ve geçmişdeki ihtilâl aleyhtarı davranışlarını bu savaştaki hizmetleriyle yıkayıp temizlediklerini söylüyordu. Onun sayesinde, biz, tiyatro ve sinema biletlerini ve başka her şeyi, daima zamanında elde edeceğimizden emindik.

Fakat Sovyet Liderleriyle ciddî bir temas temin edemiyorduk. Halbuki zamanın Hariciye Komiseri Molotof'u ve mümkünse, Başvekil ve Silâhlı Kuvvetler Başkumandanı olan Stalin'i görmek için müracaatda bulunmuştum. İsteklerimizi ve ihtiyaçlarımızı anlatmak için yaptığım bütün teşebbüsler ve çabalamalar beyhude oldu.

Bu işlerde, Yugoslav Elçiliğinden yardım bekleyemezdim. Çünkü Elçi Simic ile bir kaç memur, kendilerini Tito taraftarı ilân etmiş olmalarına rağmen, Elçilik Kralcı idi. Resmî olarak tanınmış oldukları halde, hakikatte, bizden daha ehemmiyetsiz ve kudretsiz idiler.

Mülteci Yugoslav Komünist Partisi vasıtası ile de bir şey başaramıyorduk. Çünkü adetleri azdı ve yapılan temizlemeler (kitle halinde öldürmeler) sonunda tükenecek dereceye gelmişlerdi. Aralarında en seçkin sima Valjko Vlahovic idi. Bu zatla aynı yaşta idik; ikimiz de Kral Alexender'ın diktatörlüğüne karşı Belgrad Üniversitesinin yaptığı talebe hareketine katılmıştık. O, İspanyol Sivil Harbinden dönmüştü, ben daha müthiş bir savaşın içinden çıkıp gelmiştim. Fevkalâde dürüst, kültürlü ve akıllı olan bu arkadaş, ne çareki, son derece disiplinli idi ve müstakil fikirden mahrumdu. Hür Yugoslav Radyosunu idare eden bu zatın işbirliği kıymetli idi. Fakat temasları Georgi Dimtrov'dan ileri geçemiyordu. Dimitrov, Komin-

ternin lâğvından sonra Sovyet Merkez Komitesi'nin Yabancı Komünist Partiler Seksiyonu'nu Manuilsky ile beraber idare ediyordu. İyi besleniyorduk, bize nazik ve kibar davranıyorlardı,, fakat meselelerimizin anlatılması ve halli yolunda hiç bir şey yapamıyorduk. Bunun dışında bize fevkalâde güler yüz ve saygı gösterdiklerini, bilhassa zikretmek isterim. Lâkin gelişimizden bir ay sonra Stalin ve Molotov'un General Terzic ile beni kabul etmesi ve bunun basında yayınlanması üzerine vaziyet birden değişti. O hantal Rus İdaresinin ve temasını seyrekleştiren Rus Büyüklerinin bütün kapiları, bize sanki sihirli eller tarafından birden ardına kadar açılmıştı.

Bizm için ziyaffetler ve kabuller tertibinde, harb sırasında kurulmuş bulunan, Pan-Slavisme Komitesi birinci gelmişti. Bu teşekkülün sun'i ve faydasız olduğunu anlamak için Komünist olmaya lüzum yoktu. Sadece, propaganda ve halk münasebetlerinde toplanan faaliyetleri bile sınırlı idi. Bundan başka gayeleri pek açık değildi. Komite, Slav Memleketleri komünistlerinden teşkil edilmişti. Moskova'da bulunan bu mülteci komünistler, hakikatte daha sıkı Pan-Slavism münasebetlerine karşı idiler. Bunun; modası çoktan geçmiş bulunan bir şeyi diriltmek olduğunu, bu günkü şeklinin komünist Rusyayı desteklemek mânasına geldiğini veya hiç olmazsa Sovyet aleyhtarı Pan-Slavisme cereyanlarını paralize etmek gayesini güttüğünü bütün üyeler anlamışlardı.

Komite idarecileri, ehemmiyetsiz ve silik kimselerdi. Her yönden çabuk çökmüş ve dar görüşlü bir adam olan Komite Başkanı General Gundorov; Slav tesanüdünün nasıl başarılabileceği hakkındaki en basit sualleri bile anlatacak vasıfta bir adam değildi. Komitenin Sekreteri

Mochalov'un daha fazla otorite sahibi olmasının sebebi, sadece Sovyet Gizli Emniyet Ajanlarına daha yakın olmasından ileri geliyordu. Kendisi bu hususu mübalâğalı tavırlarının arkasında beceriksizce saklamaya çalışırdı. Gundorov ile Mochalov, Kızılordu'nun, cephede işe yaramıyacakları anlaşılan subaylarındandı. Her ikisinin yüzünde; kendine göre olmayan bir işe zorlanan insanların saklamak istedikleri kederin izleri görülebiliyordu. Yalnız, Sekreterleri, Nazarova Slavların çektiği ızdıraplara karşı hassas görünüyor ve ilgileniyordu. Seyrek dişli ve son derece sokulgan olan bu kadının da Sovyet Gizli Polisine mensup olduğu, sonradan Yugoslavya'da öğrenildi. Pan-Slavisme Komitesi Merkezinde güzel yemek yenir, çok daha güzel içilir ve ekseriya konuşulurdu. Mütemadiyen "şerefe" kaldırılıp sonuna kadar içilen uzun kadehler, Çar Devrindeki kadar güzel değildi. Pan-Slavisme ait fikirleri, tamamiyle modası geçmiş şeylerdi. Komitenin binası da öyleydi: Modern bir şehrin ortasında Barok taklidi veya ona benzer bir şey...

Komitenin kuruluşu; hazırlıksız, sathî ve hayli egoist bir politikanın neticesidir. Bütün bunları o zaman açık olarak bildiğim halde hayret veya dehşet duymadığımı okuyucunun anlaması lâzımdır. Hakikatte Pan-Slavisme Komitesi, Sovyet Hükümetinin elinde, Sovyetler Birliği dışındaki geri Slav tabakalarını tesir altında tutmaya yarayan bir aletten ibaretti. Bu Komitenin memurları hem Gizli Polise, hem de Hükümetin ilgili dairelerine bağlı idi. Fakat bunlar beni üzmüyordu. Beni sadece, onun tesirsizliği, sathiliği, bilhassa bana Sovyet Hükümetinin kapısını açacak ve Yugoslav meselelerinin halledilmesine çare bulacak bir yol gösterememesi müteesir ediyordu. Çünkü ben de, diğer bir çok komünistler gibi, Sovyetler Birliğiyle di-

ğer milletler arasında, bilhassa Yugoslav Komünist Partisi gibi hakikaten ihtilâlci ve Marksçı bir parti arasında anlaşmazlık olamıyacağı fikrine aşılanmış ve inandırılmıştım. Bu Komitenin bana, çok eskimiş ve dolayısiyle komünist gayesini elde etmeğe elverişsiz bir alet haline gelmiş gibi görünmesine rağmen, Sovyet Liderlerinin bunun üzerinde ısrar etmeleri dolayısiyle, komiteyi münasip ve faydalı bulurdum. Komite memurlarının, Gizli Polis Teşkilâtiyle olan münasebetlerine gelince; bu Teşkilâta, "Partinin elinde bir kılıç" ve "İhtilâl ile Sosyalizmin İlâhi Muhafızları" gözüyle bakmayı biz komünistlere zaten öğretmişlerdi.

Sovyet Hükûmetinin başındakilerle görüşmek için yaptığım ısrarın mahiyetini izah etmem lâzım. Bu ısrara rağmen ben, taciz edici bir insan mevkiine düşmediğim gibi, Sovyet Hükümetine karşı kin de beslemiyordum. Çünkü Sovyet Hükümetini; kendi Parti ve İhtilâlimin idare ve istikbalinden daha büyük bir şeyi, yani komünizmi bir bütün olarak yürüten bir kuvvet gibi görmeyi öğrenmiştim. Tito ve diğer yabancı komünistler; bu uzun beklemelerin, daha fazla, Moskova'nın hareket tarzı olduğunu söylemişlerdi. Beni rahatsız eden ve sabırsızlandıran şey, kendi Yugoslav ihtilâlimin ihtiyaçlarının beklemeye tahammülü olmayışı idi.

Hiç kimsenin, hatta buradaki Yugoslav Komünistlerinin bile, bizim ihtilâlimizden bahsetmemelerine rağmen bu ihtilâlin uzun zamandan beri devam etmekte olduğu belli idi. Batıda, bu konuda bir hayli yayın yapılmıştı. Buna rağmen Moskova'da ihtilâli tanımamakta inad ediyorlardı; hatta her yönden onu tanıtmaya lüzum duyanlar bile... Herkes inatla, sadece Alman istilâcılarına karşı ya-

pılan mücadeleden bahsediyor, daha büyük bir inadla bu bu mücadelenin yalnız vatan sever karakteri üzerinde duruyor ve bu mesele üzerinde biricik ehemmiyetli şeyin Sovyetler Birliğinin rolü olduğunda ısrar ediyordu. Komünizm aleminde, Sovyet Komünist Partisinin ehemmiyetli rolünü veya Hitlere karşı savaşta kesin neticeyi almak hususunda Kızılordu'nun kıymetini inkâr etmek benim aklımın köşesinden bile geçmezdi. Fakat Yugoslav Komünistleri; kendi değişik şartları altında ve kendi öz topraklarında Kızılordu'nun arka arkaya sıralanan zafer ve yenilgilerinden müstakil olan bir harbi devam ettiriyorlardı. Aynı zamanda bu harb, memleketin politik ve sosyal yapısını değiştirmekte idi. Yugoslav İhtilâli, içde ve dışda, Sovyet dış politikasına lüzumlu bir propaganda malzemesi olmak hususunu açmıştı. İşte ben karşılaştığım engellerin ve anlayış kıtlığının sebebini böyle izah ediyorum.

En garibi, bunu herkesden daha iyi anlaması icap edenler, boyunlarını büküp susuyorlar ve anlamamış görünüyorlardı. Hülâsa benim, Moskova usulü münakaşayı öğrenmem ve politik vaziyetin aydınlanması için Stalin'in veya hiç olmazsa Molotov'un konuşmasını beklemem gerekiyordu. Komünternin eski sekreterleri Manuilsky ve Dimtrov gibi seçkin şahsiyetler de ayni şeyi bekliyorlardı.

Tito, Kardelj ve Moskova'da bulunmuş olan diğer Yugoslav Komünistler, Manuilsky'nin Yugoslavya için çalıştığını bildirmişlerdi. Bu hal 1936 - 1937 tasfiyelerinde onun aleyhine bir delil olarak kullanılabilirdi. Bu tasfiyelerde Rusya'da bulunan Yugoslav Komünistlerinin hemen tamamı öldürülmüştü. Fakat, nazi istilâsına karşı Yugoslav ayaklanmasından sonra Manuilsky'nin ne kadar uzak görüşlü olduğu anlaşıldı. Bu zat, herhalde, Yugoslav mü-

cadelesi için duyduğu heyecana biraz şahsî gururunu da katıyordu. Halbuki, az tanıdığı Tito müstesna, yeni Yugoslav Liderlerinin hiçbirisi hakkında bilgisi yoktu. Kendisiyle bir akşam görüştük. Görüşmede Sovyet Felsefecisi Aleksandrov da hazır bulunuyordu. Bu zatın ehemmiyeti "Komünist Partisi Merkez Komitesi Propaganda ve Tahrik Kolu Şefi" olması idi.

Aleksandrov benim üzerimde belirli bir tesir bırakmadı. Onun başlıca karakteri, vuzuhsuzluk daha doğrusu renksizlikti. Dazlak kafalı, bodur bir adamdı. Şişmanlığı ve solgun benzi, ayağını hiç bir zaman daireden dışarı atmadığını gösteriyordu. Yugoslav Komünist ayaklanmasının çapı ve karakteri hakkında bir kaç beylik söz ve mülâyim gülümsemelerden başka hiç bir şey konuşmamıştı. Halbuki ben konuşmalarımda, tesadüfen söylüyormuş gibi bu noktalar üzerinde duruyordum. Hülâsa Aleksandrov'un bu davranışından; Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesinin, Yugoslav ihtilâli hakkındaki görüşünü ve tutumunu henüz açıklamadığı belli idi. Böylece, Sovyet propagandasını ilgilendiren noktalarda, bu savaş sadece istilâcılara karşı bir mücadele olarak gösterildi ve bunun Yugoslav Devleti içinde veya milletlerarası münasebetlerde yaptığı tesirlerden hiç bahsedilmedi.

Manuilsky de kesin bir tavır takınmamış olmasına rağmen canlı ve heyecanlı bir ilgi gösteriyordu. Onun hitabetteki kabiliyetini duymuştum. Bu kabiliyet onun makalelerinde bile canlı üslûbunun arasında parlayan kıvılcımlar gibi görülebilirdi. İnce uzun ve biraz kamburdu. Koyu renk saçları ve kırpılmış bıyıkları vardı. O zaman, fazla enerji sarfetmeden, prüssüz ve tatlı konuşmasına hayran kalırdı. Hayatta her şeyde tutumu böyle idi;

daima saygılı, güler yüzlü, çelebi ve şüphesiz kültürlü bir adamdı.

Yugoslav ayaklanmasının inkişafını anlatırken, yeni bir usulle, fakat aslında Sovyetlerin aynı olan bir hükümet kurulduğu noktasına işaret ettim. Yeni ihtilâlde köylünün rolünü bilhassa belirttim. Netice olarak Yugoslav ihtilâlini, köylünün isyanı ile komünist öncülerin işbirliğine bağladım. Buna rağmen ne kendisi ne de Aleksandrov benim söylediklerime itiraz etmedikleri gibi görüşlerimi tasvip ettiklerini gösteren bir beyanda bulunmadılar. Her hususta kararın Stalin'e ait oluşunu tabiî görmüş olsam bile, ben Manulisky'nin sözünde ve davranışında daha büyük bir istiklâl ve insiyatif beklerdim. Buna rağmen, görüşmeden çıkarken onun canlı şahsiyetinin tesirinde idim, ve Yugoslav mücadelesi hakkmda gösterdiği yakınlık ve heyecan bana dokunmuştu. Fakat aynı zamanda, Moskova'nın güttüğü politika —hattâ bu politikanın Yugoslavya'yı ilgilendiren kısmında— Manuilsky'nin kat'i bir rol olnamadığına kani olmuştum.

Stalin'den bahsederken, ileri derecedeki dalkavukluğunu, "ilmî" ve "Marksçı" formüllerle örtmeye çalışırdı. Stalin hakkındaki bu tarz konuşmaları meselâ şöyle devam ederdi:

— Biliyor musun, harbin bu en kritik anında, bu kadar kesin bir rolün bir tek şahıs tarafından oynanmış bulunması aklın alacağı bir şey değildir. Bir Devlet adamının aynı zamanda hem asker hem fikir adamı olması yani bu kadar çeşitli kabiliyetlerin bir tek insanda toplanması da...

Manuilsky'nin şahsiyetsizliği hakkındaki şüphelerim sonraları açıkca ve zalimce ortaya çıktı. UKRAYNA'lı bir

yahudi olan bu zat, Ukrayna Hariciye Nazırlığına getirilerek tekmil mühim politik faaliyetlerle olan ilgisi kesildi. Kendisi; Troçki tarafından idare edilen ve Bolşeviklere 1917 ihtilâlinin arifesinde katılan bir gruba dahil idi. Yani geçmişi tam bolşevik sayılmazdı. Manuilsky, bilhassa bu sebepten yani geçmişteki noksanını telâfi için, Komintern Sekreteri iken Stalin'in itaatlı bir aleti olmuştu. Onu, 1949 da Birleşmiş Milletlerde gördüm, oraya Ukrayna adına "Emperyalistler" ve "Tito'nun Faşist Kliği" ne karşı koymaya gelmişti. Vaktiyle kendisinde var zannettiğim hitabetle görüş ve nüfuz kudretinden geriye, basmakalıp lâf ebeliği ve mânasız boş cümleler kalmıştı. Sovyet hiyerarşisinin dik merdivenlerinden aşağı doğru süratle inip kaybolan, bu, küçük ihtiyar bunak daha o zaman yok olmuştu.

Dimitrov'un akibeti böyle olmadı. Orada kaldığı müddet zarfında onu üç defa gördüm; iki defa Sovyet Hükümet Hastahanesinde, bir defa da Moskova yakınındaki villâsında... Her defasında benim üzerimde hasta bir adam tesiri yaptı. Astımdan dolayı güçlükle nefes alıyordu. Derisinin rengi, hastalarda olduğu gibi, ya çok kırmızı veya pek soluk idi. Kulaklarının etrafı, ekzamalı imiş gibi, kurumuş pul pul lekelerle dolu idi. Saçları çok seyrekti; arasından kurumuş sarı kafası iyice görünüyordu. Fakat yavaş ve yorgun hareketleriyle kontras olarak kafasının işleyişi çabukluğunu ve tazeliğini kaymetmemişti. Vaktinden evvel ihtiyarlamış ve ezilmiş olan bu adamda, şuurlu bir enerji ve gayret parlıyordu. Çehre hatları, bilhassa fırlak gözleri ve ihtilâçla uzanan burnu ve çenesi de aynı şeyi gösteriyordu. Düşündüklerini olduğu gibi söylememesine rağmen konuşmaları açık ve sağlamdı. Filvaki o da, Sovyet Rusyayla Batı arasındaki münasebetler karşısın-

da, bizim hareketimizin tamamiyle komünist karakter taşıdığını söylemek için vaktin pek erken olduğuna kaniydi. Fakat kendisinin Yugoslavya'daki durumu anlayamadığı söylenemez. Tabiî ben de ilk propaganda gayretlerimizde, mücadelenin daha fazla istilâcılara karşı olduğu noktasında durmanın yâni bu mücadelenin komünist kardakterinden bahsetmemenin lüzumunu anlamıştım. Fakat Sovyet Liderlerinin ve bu arada Dimitrov'un —hiç olmazsa Yugoslavya'da— komünist ve burjuva partileri arasmda bir koalisyon üzerinde israr etmelerinin mânasızlığını anlamaları, benim için, çok büyük ehemmiyet taşıyordu. Çünkü, hem istilâcılara karşı girişilen savaş, hem de iç harb, Yugoslavya'da biricik hakikî politik kuvvetin Komünist Partisi olduğunu çoktan göstermişti. Benim bu görüşüm, Milliyetçi Yugoslav Krallık Hükümetinin ve monarşinin tanınmasının artık mümkün olmadığı mânasına geliyordu. İlk görüşmemizde, Dimitrov'a, Yugoslavya'daki durumu ve inkişafları anlattım. Dimitrov, Yugoslav komünistlerinin bu kadar muharip ve becerikli olabileceklerini baştan tahmin edemediğini açık yürekle kabul etti. Onun, Fransız komünistlerine bağladığı ümit daha fazla idi. Tito, 1939 da Moskova'dan ayrılırken, muhtelif hizipçiler tarafından, Yugoslav Komünist Partisine sürülmek istenen lekeyi bu partinin silip atacağına dair yemin etmişti. Bana bunu hatırlatan Dimitrov, Tito'ya o zaman: "yemin etmektense akıllıca ve azimle hareket etmek daha faydah olur" dediğini sözlerine ekledi. Dimitrov anlatmaya devam etti:

— Biliyor musun, Yugoslav Komünist Partisine bir sekreter tayin etmek meselesi ortaya atıldığı zaman etrafta biraz tereddüt vardı. Fakat ben Walter'in (bu, Josip Broz'un Parti içindeki müstear adı idi ve sonradan bu

isim Tito oldu) tutum. Walter bir işçi idi, bana sağlam ve ciddî görünüyordu; aldanmamış olduğuma memnunum.

Yugoslav partizanlarının, bu en büyük ihtiyaç anında, Sovyet Hükümetinin onlara yardım edebilecek bir vaziyette olmayışına, âdeta özür diliyerek, işaret etti. Stalin'in bu hususla ilgilenmesi için kendisi şahsen çalışmıştı. Bu doğru idi: 1941 - 1942 de Sovyet pilotları Yugoslav partizanlarının meydanlarına inmeyi denemişler ve Anavatana beraberlerinde getirdikleri bazı Yugoslav mültecileri yolda soğuktan donmuştu.

Dimitrov, Almanlarla esir mübadelesi konusunda yaptığımız müzakerelere de temas etti:

— Sizin hesabınıza korkuyorduk, fakat şans eseri, sonu iyi geldi.

Buna karşı bir tepki göstermedim ve kendisi tafsilât üzerinde ısrar etmiş bulunsaydı bile onun kabul ettiklerinden fazla bir şey söylemiyecektim. Fakat, kendisi söylenmemesi lâzımgelen bazı şeyleri anlatır veya sorabilirdi. Çünkü politikada iyi sonuçlanan her şey, çabuk unutulacağı için bundan ona zarar gelmezdi.

Hakikatte Dimitrov hiç bir şeyde ısrar etmedi. Çünkü Komintern dağıtılmış ve şimdi kendisinin biricik işi, dışarıdaki Komünist Partileri hakkında bilgi toplayıp Sovyet Hükümet ve Partisine tavsiyelerde bulunmaktan ibaretti.

Kominternin dağıtılması meselesinin, ilk defa nasıl ortaya atıldığını bana anlattı. Baltık devletlerinin Sovyetyetler Birliğine eklendiği zamandı. Komünizmin yayılma-

sında başlıca kudretin Sovyetler Birliği olduğu ve bu sebeple bütün kuvvetlerin doğruca onun etrafında toplanması lüzumu daha o zamandan anlaşılmıştı. Kominter'in feshi, Milletlerarası durum dolayısiyle bir müddet geciktirildi. Çünkü o zaman Almanlarla olan münasebet fena olmadığı için bu feshin Alman tazyiki neticesinde yapıldığı intibaı verilmek istenmiyordu. Dimitrov, Stalin'in az kimseye gösterdiği itibarı kazananlardan birisi idi. Bu itibarın yanında kendisinin Bulgar Komünist Hareketinin söz götürmez lideri bulunması pek mühim sayılmazdı. Sonraları Dimitrov ile yaptığı iki görüşme bunu teyid etti. Birincisinde, ben, Bulgar Merkez Komitesi Üyelerine Yugoslavya'daki şartları anlatmışdım. İkincisinde ise Bulgar - Yugoslav İşbirliği ve Bulgaristan'daki mücadeleden bahsedildi.

Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesinde Dimitrov'dan başka Kolarov ve Chevrenkov ve diğerleri de vardı. Chevrenkov, beni ilk ziyaretimde selâmlamıştı ve ben kendisini o zaman Dimitrov'un sekreteri sanmıştım. İkinci toplantıda da arka plânda kalarak susmuş ve göze çarpmamaya devam etmiş olan bu zat hakkındaki intibaım sonraları değişmişti. Vlahovic ile diğer bazılarından Chevrenkov'un Dimitrov'un kızkardeşi ile evli olduğunu; tasfiye zamanında tevkif edilmek üzere iken ve hatta ders okuttuğu "Siyasî İlimler Mektebi"nde kendisini bu hususta suçlandıran mutad basmakalıp bildirinin yayınlanmış bulunduğunu; fakat kendisinin Dimitrov'a sığındığını duymuştum. Fakat buna rağmen, N.K.V.D. (Gizli Polis Teşkilâtı) nezdinde müdahalede bulunan Dimitrov her şeyi düzeltmişti.

Rusya'da, bilhassa Mülteci Komünistler arasında yapılan tasfiyeler çok sert olmuştu. Çünkü bu gizli parti üye-

lerinin, Sovyetlerden başka sığınacak yerleri yoktu. Bulgar Mülteci Komünistleri, bu cihetten şanslı sayılırdı; çünkü Dimitrov gibi böyle otorite sahibi bir Bulgar, Komintern'in Sekreteri bulunduğu için onlardan bir çoğunun hayatını kurtarmıştı. Yugoslav Kominstlerinin arkasında dayanacakları kimse yoktu. Bu sebeple onlar Partinin iktidar mevkiine erişmek, Stalin'e ve Leninizm'e olan bağlılıklarını ispat etmek için yaptıkları yarışta mütemadiyen birbirlerinin mezarını kazmışlardı. Yetmişini geçmiş bulunan Kolarov'un ihtiyarlığı belli oluyordu. Bundan başka senelerden beri politik hayatta faaliyet göstermeyen bu zat, Bulgar Komünist Partisinin başlangıçtaki azgın devirlerinden arta kalmıştı. Kolarov; Bulgar Sosyalist Partisinin Sol Kanadı'na mensup idi. Bilindiği gibi sonraları bu kanat Bulgar Komünist Partisini kurmuştur. 1923 de silâhlandırılan Bulgar Komünistleri, General Tsankov'un askerî kliğine karşı koydular. Bundan az evvel bu General, askerî bir hükümet darbesi yapmış ve köylülerin lideri Alexander Stambuliski'yi öldürmüştü. Koca kafalı Kolarov, çehre hatları itibariyle bir Slavdan fazla bir Türk'e benzerdi; kuvvetli burnu ve hisli dudakları vardı. Kendisi hakkında söylediklerimde sadece harici olayların hıncını beslemedim. Yugoslav mücadelesi hakkında Kolarov'a anlattıklarım sadece basit bir tahlilden ibaret kalmadı. Aynı zamanda tahribatın ve katliamların korkunç çehresini de çizdim. Partinin harb öncesi onbin üyesinden bu gün ancak ikibinin sağ olduğunu, halktan ve askerlerden ölenlerin 1.200.000 civarında tahmin edildiğini anlattım. Bu hazin hikâyeyi dinleyen Kolarov'un bütün düşündüğü ve bana sorduğu sual şu oldu:

— Sizin kanaatınıza göre Makedonya'da konuşulan dil Bulgarcaya mı daha yakın yoksa Sırpçaya mı?

Yugoslav Komünist Parti Liderliği ile Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi arasında ciddî atışmalar başlamıştı. Buna sebep, Yugoslav Makedonyasında kurulan Komünist Partisinin kendileri tarafından idare edilmesi lüzumu, çünkü bu yerin vaktiyle kendileri tarafından işgal edilmiş bulunduğu yolunda Bulgarların ileri sürdüğü iddia idi. Bu kavga nihayet Komintern tarafından Yugoslavya lehine halledilmiştir. Fakat bu işi ancak Almanların Sovyet Rusya'ya hücumundan sonra yapılabilmişti. Bununla beraber gerek Makedonya üzerinde ve gerekse Bulgar istilâcılara karşı ayaklanan Partizanlar hakkında ortaya çıkmış bulunan anlaşmazlıklar; Almanya'nın ve onunla beraber Bulgaristan'ın yenildiği ana kadar devam etmiştir. Bulgar Komünistlerinin Yugoslav Makedonyası hakkında ileri sürdükleri iddiaları, Moskova'da Vlahovic de görmüştü. Dimitrtov'un bu hususta başka bir yol tuttuğunu kabul etmek lâzımdır. Ona göre ehemmiyetli olan mesele; Bulgar - Yugoslav yakınlaşması idi. Annesi Makedonyalı olan bu zatın Makedonyalılara karşı tabiatiyle hissi bir bağı vardı. Buna rağmen onun bile Makedonyalıları ayrı bir millet saydığını sanmıyorum.

Hülâsa bu konuda Kolarova verdiğim cevap belki çok sert oldu:

— Makedonyalıların lisanının Bulgarcaya mı yoksa Sırpçaya mı yakın olduğunu bilmiyorum. Fakat bildiğim bir şey var: Makedonyalılar Bulgar değildir! demiştim.

Sıkılan Dimitrov, elini sallıyarak:

— Bunun ehemmiyeti yok! diye cevap vermiş ve bahsi değiştirmişti.

Dimitrov ile yaptığım üçüncü görüşmede kimlerin bulunduğunu şimdi pek hatırlamıyorum, fakat herhalde

Chevrenkov vardı. Toplantı 1944 yılı Ocak ayında, Yugoslavya'ya dönüşümün arifesinde yapılmıştı. Toplantı yalnız Bulgar ve Yugoslav Komünistleri arasında yapılacak işbirliği meselesine hasredilecekti. Fakat mesele, münakaşa etmeye değmeyecekti; çünkü hakikatte o zaman Bulgarların Partizan Birlikleri yoktu.

Bulgaristan'da askerî hareketlerin başlaması ve Partizan Birliklerin kurulması lüzumu üzerinde ısrar ettim. Bulgaristan Krallık Ordusunda herhangi bir isyan çıkmasını beklemenin delilik olduğunu, çünkü Yugoslavya'da da böyle bir şey olmadığını, fakat Partizanların eski Yugoslav Ordusundan tek tek subaylar aldığını ve bu sırada Komünist Partisinin inatçı bir mücadele neticesinde ufak Partizan Birliklerini kurduğunu etraflıca anlattım. Dimitrov, Partizan Birliklerin hemen kurulması lüzumunu kabul etmişti. Fakat buna rağmen diğerlerinin inandığı aldatıcı hayallere onun da kapıldığı belli idi.

Dimitrov'un bildiği bazı şeyleri benim de bildiğim şüphesizdi. İstilânın, eski devlet mekanizmasını tahrip ettiği Yugoslavya'da bile onun kalıntılarını yola getirmek için uzun zaman uğraşmak zorunda kaldığımızı ısrarla anlattığım zaman söz karıştı:

— Ne olursa olsun, üç dört ay içinde Bulgaristan'da ihtilâl olacak ve Kızılordu hudutlarımıza dayanacaktır!..

Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği ile savaşta olmasına rağmen, Dimitrov, Kızılordu'nun bu hususta kat'i bir faktör olacağı inancında idi. Kızılordu'nun Bulgaristan'a gireceğini kat'i olarak söylemedi; fakat o zaman bunun olacağını biliyordu ve bana sadece bir imâda bulunmuştu. Dimitrov'un bu görüşü ve ümidi karşısında benim Partizan

hareketleri ve Birlikleri üzerindeki düşüncelerim bütün kıymet ve mânasını kaybetmişti. Konuşma sadece fikir mübadelesine ve Tito ile Yugoslav savaşçılarına kardeşçe selâmlara inhisar etti.

Dimitrov'un, Stalin'e karşı takındığı tavır tesbit edilmeye değer. O da, Stalin'den hayranlık ve hürmetle bahsederdi, fakat göze çarpacak şekilde yaltaklanmıyor ve onu putlaştırmıyordu. Stalin'e karşı davranışı; Liderine disiplinli bir itaatla bağlanan fakat düşündüğünü yapan bir ihtilâlcinin davranışı gibi idi. Stalin'in savaştaki rolü üzerinde ehemmiyetle durdu.

Bu konuda şunları söylemişti:

— Almanlar, Moskova'nın kenarlarına kadar ilerledikleri zaman umumi bir kararsızlık ve kargaşalık hüküm sürüyordu. Sovyet Hükümeti Kuibishev'e çekilmişti. Fakat Stalin Moskova'da kaldı. O zaman ben Kremlin'de onunla beraberdim. Kremli'in arşivlerini taşıyorlardı. Ben Stalin'e Komintern'in Alman askerlerine bir beyanname yayınlaması lüzumunu telkin ettim. Bir faydası olmayacağına inanmakla beraber kabul etti. Çok geçmeden ben de Moskova'yı terketmek zorunda kalmıştım. Stalin ayrılmadı; Moskova'yı müdafaa etmeye kararlı idi. Bu en dramatik anda, Kızıl Meydanda Ekim İhtilâlinin yıldönümünü geçit resmiyle kutladı. Önünden geçen tümenler doğru cepheye gidiyordu. Stalin'in Moskova'da kalarak halka hitap etmesinin moral üzerine olan tesirinin büyüklüğünü tarif etmeğe imkân yoktur. Halkın imanını tazeledi ve itimadını artırdı. Herhalde bu yolda büyük bir ordudan daha fazla iş gördü.

Bu münasebetle Dimitrov'un karısı ile tanıştım. Kadın, Südet Almanlarındandı, fakat Almanlara karşı Rus

halkının duyduğu umumi nefretten dolayı bunu açıklamıyorlardı. Çünkü halk bunu Anti-faşist propagandadan daha kolay anlardı.

Dimitrov'un villâsı zevkle döşenmiş ve lüksdü. Orada neşeden başka herşey vardı. Dimitrov'un biricik oğlu ölmüştü; solgun yüzlü genç adamın portresi babasının yazıhanesinin üstünde asılıydı. Bir zamanlar mağlûbiyetlere göğüs gerebilen ve zaferlerden zevk alan bu asker, şimdi ihtiyarlamış ve takatinin sonuna gelmişti. Dimitrov artık mesut olamaz ve etrafını çevreleyip her adımda karşısına çıkan o sessiz acıma hissinden kendisini kurtaramazdı.

## SAVAŞAN RUSYA'DA KUMANDANLAR

Gelişimizden bir kaç ay evvel, Moskova, Sovyetler Birliğinde bir Yugoslav tugayının kurulduğunu ilân etmişti. Bundan bir müddet önce de evvelâ Polonya, sonra Çek birlikleri kurulmuştu. Biz Yugoslavya'da, o zaman, nasıl olup da bu kadar çok Yugoslav'ın Sovyetler Birliğinde toplanabildiğini bir türlü anlayamıyorduk. Çünkü, miktarları az olan Komünist Siyasî Mülteciler bile tasfiyelerde yokedilmişlerdi.

Şimdi Moskova'da herşeyi anladım. Yugoslav tugayı Hırvat Quisling'i Pavelic'in Almanlara, tesanüt sembolü olarak, gönderdiği bir alayın er ve subaylarından kurulmuştu. Pavelic'in Stalingrad'da parçalanan alayı esir alınmış ve usulden olan temizleme yapıldıktan sonra, sağ kalanlar Mesic'in kumandasında Yugoslav Anti-faşist tugayı haline getirilmişti. Şuradan buradan derlenen bir kaç Yugoslav Mülteciye bu tugay'da yer verilmiş fakat tugayın teçhizini, kontrol ve idaresini askerî mütehassıs ve gizli polisten derlenen Sovyet subayları ellerine almıştı.

Başlangıçta Sovyet temsilcileri tugayın Yugoslav Krallık Ordusu bayrağım taşımasında israr etmişler, fakat Vlahovic'in reddetmesi üzerine Halk Kurtuluş Ordusu bayrağını kabul etmişlerdi. Yazışma yoluyla bu bayrak üzerinde mutabık kalmak güç oluyordu. Fakat buna rağmen Vlahovic elinden geleni yapmış ve neticede bayrak ikisi ortası bir şey olmuştu. İsrarımız üzerine bu mesele de nihayet halledildi.

Tugayla ilgili başka ehemmiyetli mesele kalmamıştı; sadece kumandanın değiştirilmemiş olması bizi tatmin etmemişti. Fakat Ruslar, kumandanın Komünistliği benimsediğini ve adamları üzerinde nüfuzu olduğunu söyleyerek onu savundular. Benim intibaım; mâneviyatı bozulmuş olan Mesic'in harb esirleri kampına gitmekten kurtulmak için, diğer birçoklarının yaptığı gibi, inancını ve partisini değiştirdiği yolunda idi. Mesic'in bizzat kendisi durumundan memnun değildi. Çünkü kendisine birlikte vazife verilmemişti; yani onun kumandanlığı bir formaliteden ibaretti.

Tugayı, Kolomna kasabasının yanında, bir ormanın içinde idi. Çörden çöpten evlerde yaşayan bu askerlere, Rusya'nın zalim dondurucu kışına bakmadan talim ettiriyordu. Evvelâ birlikteki bu sert ve haşin disipline hayret ettim. Birliğin hizmet edeceği farzedilen gayelerle, bu hizmeti yapacak insanlara bu gayelerin öğretilme ve telkin edilme tarzı arasında bir uyuşmazlık, bir çelişme göze çarpıyordu. Bizim partizan birliklerimizde arkadaşlık ve tesanüd vardı, ve ceza, yalnız yağma ve itaatsızlık hallerinde sert olurdu. Burada herşey, Prusya Kralı Birinci Frederick'in kıskanacağı kör bir itaat üzerine kurulmuştu. Bununla beraber bir tarafta inatcı ve haşin Sovyet su-

bayları ile, diğer tarafta daha düne kadar Almanlar safında döğüşmüş bunun askerler arasındaki bu uyuşmazlığı gidermeyi biz de başaramadık. Bir teftiş yaptık, bir nutuk söyledik ve meseleleri sathi olarak münakaşa ettikten sonra herşeyi olduğu gibi bıraktık. Sonunda, kaçınılması imkânsız olan, ziyafette subayların Tito ile Stalin şerefine kadeh kaldırmalarını ve Slav kardeşliği adına birbirlerini kucakladıklarını seyrettik.

İkinci derecedeki vazifelerimizden birisi, yeni Yugoslav'ya için ilk madalyaları yaptırmaktı. Bu meselede tam bir anlayışla karşılaştık. Madalyaların —bilhassa 1941 hâtırası için yapılanların— fena basılmış olması; Sovyet fabrikasından fazla bizim Yugoslavya'dan getirdiğimiz resimlerin kifayetsizliğinden ve bunları hazırlayanların ehliyetsizliğinden ileri gelmişti.

Yabancı birliklerin murakabesi, NKVD mensubu General Zhukov (Jukof) tarafından yürütülüyordu. Solgun yüzlü, zayıf, açık renk saçh, hâlâ genç ve pek becerikli olan Zhukov; kibar bir sinizmi ve espirisi olan bir adamdı. Mamafih, bu vasıfla NKVD Gizli Polis Teşkilâtı üyeleri arasında nadir görülen vasıflardan değildi. Yugoslav tugayı ile ilgili olarak bana şöyle söyledi:

— İşlemeye mecbur olduğumuz cevheri gözönünde tutmak fena değildir.

Bu doğru idi. Eğer sonraları, Yugoslavya'da, Almanlarla yapılan karşılaşmada bu cevher kendisini pek gösteremedi ise bunu dövüşen insanların vasıflarına yormakta fazla isabet yoktur. Aynı sebeple bu kuvvetlerin, organizasyon ve tecrübesi Sovyet Ordusundan değişik ve harb şartları meşhur "Şark Cephesi" nden farklı olan Rusya'-

da kendisini göstermediği gibi... General Zhukov'un şerefimize tertiplediği bir kabul resminde Meksika Askerî Ateşesi, konuşma arasında, bize yardım teklif etti. Fakat ne yazık ki, bunu Yugoslavya'da kıt'alarımıza ulaştıracak bir yol düşünemedik.

Tam Moskova'dan ayrılmadan evvel bir akşam yemeğinde General Zhukov'un misafiri idim. Kendisi ve karısı iki odalı ufak bir apartmanda oturuyorlardı. Apartmandaki her şey, bilhassa harb sırasında Moskova için lüks sahılabilirdi. Lâkin hakikatte hepsi sadece konforlu, fakat mütevazi şeylerdi. Mükemmel bir idareci olan Zhukov, Komünizmin yayılması için kuvvetin ideolojiden daha tesirli olduğunu kendi tecrübeleriyle öğrenmişti. Aramızdaki münasebette içli dışlı bir samimiyetle beraber bir çekingenlik de vardı; çünkü görüş ve âdetlerimizdeki farkları hiç bir şey ortadan kaldıramazdı. Politik arkadaşlık ancak herkesin olduğu gibi göründüğü zaman iyi olur. Apartmandan ayrılmadan evvel Zhukov bana otomatik bir tüfek verdi; mütevazi, fakat harb zamanı için münasip bir hediye...

Diğer taraftan Sovyet Gizli Polis Temsilcileriyle, o ana kadar yaptıklarımdan çok farklı bir toplantıda bulundum. Kendisinin Gizli Polis Teşkilâtma mensup olduğunu saklamayan mütevazi giyimli bir adam tarafından, yüzbaşı Kozovisky vasıtasiyle TSDK Gizli Polis Teşkilâtı merkezine dâvet edildim. Ertesi günü Gizli Komitecilerin usulüne uygun esrarlı bir toplantı tertip ettik. Vaktiyle bu kadar sene gizli çalışmış bir işçi olmam dolayısiyle, lüzumsuz yere komplike hale getirilmiş bu basma kalıp usullere alışık olmama rağmen onları mânasız bulurdum. Hülâsa yine bu usule uygun olarak, yakındaki bir sokak-

ta beni bekleyen bir araba ile karışık yollardan geçtikten sonra başka bir arabaya aktarma edildim. O da beni, bu muazzam şehrin bir sokağında bıraktı. Bu sokaktan bir üçüncüye geçtik; burada büyük bir apartmanın penceresinden atılan küçük bir anahtarla apartmanın üçüncü katında geniş ve lüks bir daireye girdik. Apartmanın sahibesi —eğer hakikaten sahibesi idi ise— şimal memleketlerinin, o açık renk gözlü, sarışın güzellerinden birisi idi. Sıhhatli görünüşü ile güler yüzü, güzelliğini ve tesirini artırıyordu. Fakat onun bu müstesna güzelliğnin, hiç olmazsa bu defa, bir rolü olmamıştı. Yalnız kendisinin beni oraya götüren adamdan daha mühim bir şahsiyet olduğu anlaşılıyordu. Sualleri kadın sordu, cevapları erkek zapta geçirdi. Bunların, Komünist Partisi Konseylerine mensup kimselere karşı gösterdikleri ilgi diğer parti mensuplarına olan ilgilerinden daha fazla idi. Sualleri, rahatsız edici bir polis soruşturması hissini vermesine rağmen, bir komünist olarak, onlara istedikleri bilgiyi vermeyi vazife saydım. Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesinin bazı üyeleri beni ne zaman dâvet etmiş olsalar gitmekte tereddüd etmezdim. İşleri; Sovyetler Birliğinin düşmanlarına karşı harb etmek olması lâzımgelen bu adamların, Komünist Partisinden, belli başlı komünistlerden ne istediklerini ve parti içinden neden tahrikçi aradıklarını bir türlü anlayamıyordum. Fakat buna rağmen suallerine cevap verdim. Yalnız, içten duyduğum bir iğrenme sebebiyle kesin ve menfi bir şey söylememeğe ve iç frotmanlara dair imada bulunmamaya dikkat ettim. Hem arkadaşlarımın arkasından onların bilmeyeceği şeyleri söylemeye mecbur kalıyor, hem de benim iç âlemime, görüşlerime ve partime müdahale ve tecavüz ediliyordu. İşte duyduğum nefret bundan ileri geliyordu.

Benim sıkıntılı halim, ev sahiplerine tesir etmişti. Çünkü toplantının iş tarafı birbuçuk saat bile sürmedi, odadaki soruşturma havası dağıldı ve konuşmalar; çaylı - pastalı sohbet şeklini aldı.

Sovyet halkı ile olan temasım daha sık ve doğrudan doğruya oluyordu. Çünkü o zaman Sovyetler Birliğinde, müttefik memleketlerden gelenlerle halkın temas etmesi ciddî kayıtlar altına alınmamıştı.

İçinde bulunduğumuz savaşta, Hitler'e karşı isyan eden biricik halkın ve partinin mümessilleri olduğumuz için gittiğimiz yerlerde her türlü merak ve tecessüs uyandırıyorduk. Yazarlar; ilham kaynağı aramak, film çevirenler; enteresan hikâyeler bulmak ümidiyle, gazeteler makale ve haberler için hep bize geliyorlardı. Yugoslavya'da gönüllü olarak çalışmak isteyen genç erkekler ve kızlar, kendilerini uçakla yollamamız için yine bize başvuruyorlardı.

En selâhiyetli Resmî Gazeteleri olan Pravda, benden Yugoslavya'daki mücadele hakkında, Nove Vremia ise Tito hakkında birer makale yazmamı istediler. Her iki halde de bu makalelerin yayınlanması hususunda güçlüklerle karşılaştım. Pravda; mücadelenin karakteri ve politik neticeleri hakkındaki kısımları yazıdan tamamiyle çıkarıp atmıştı. Makalelerin, parti görüşüne uydurulmak maksadiyle, tâdil edilmesi bizim Komünist Partisi usullerindendi. Fakat bu, ancak büyük sapmalar veya bilhassa nazik meseleler bahiskonusu olduğu zaman yapılırdı. Pravda ayrıca, mücadelenin ruhu, yeni rejim ve sosyal değişiklikleri tasvir eden kısımları da yazıdan çıkarmıştı. Hatta, en ufak mecazi mânası olan kısımları kesip cümleleri kısaltarak uslûbum üzerinde rötüş yapacak ka-

dar ileri gitmişti. Neticede, çıkan yazı ruhsuz ve yavan olmuştu. Gazetecilerden birisiyle bir hayli mücadele ettikten sonra bu budamalara razı olmak zorunda kaldım; çünkü böyle bir şey için düşmanlık yaratmanın mânası yoktu ve yazıları hiç yayınlamamaktansa mümkün olan şekilde razı olmak daha iyi idi.

Nove Vremia işi başıma daha ciddî bir dert açtı. Uslûbumda ve fikirlerimde yaptıkları budamaların tesiri pek fazla değildi, fakat Tito'nun şahsiyetinin fevkalâde ehemmiyeti ve orijinalitesi hakkında yazdığım kısımların hepsini çıkarıp atmışlardı. Gazeteci ile ilk görüşmemde ufak tefek değişiklikleri kabul etmiştim. Fakat ikinci görüşmemde; Sovyet Rusya'da Stalin'den başka kimsenin büyük görülemiyeceğini anladım. Zaten gazeteci bunu, şu sözlerle açıkça kabul etmişti:

— Bu bizi, Stalin yoldaş dolayısiyle, müşkül vaziyette bırakır; burada usul böyledir.

Bunun üzerine diğer değişiklikleri ve hele yazının ruhuna ve rengine dokunmayanları haydi haydi kabul ettim.

Benim için olduğu gibi, diğer Yugoslav Komünistler için de Stalin'in Liderliği su götürmezdi. Fakat buna rağmen, komünist görüşüne göre hakettikleri takdirde, diğer komünist liderlerinin —meselâ Tito'nun— neden methedilemiyeceğini bir türlü anlayamıyordum.

Bu makale Tito'nun pek hoşuna gitmişti ve benim sonradan edindiğim bilgiye göre, o güne kadar Sovyet basınında, —tabiî Stalin'den başka— yaşayan hiç bir kimse hakkında bu kadar övücü bir yazı çıkmamıştı. Bunu ancak Sovyet umumi efkârının —daha doğrusu Par-

ti Umumî Efkârının— Yugoslav mücadelesine karşı duyduğu heyecan ve hayranlıkla izah etmek mümkündü. Savaş esnasında Sovyet Cemiyetinin değişmiş olmasının da bunda tesiri olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı, Sovyet halkının anavatana ve ihtilâlin esas başarılarına bağlılığını isbat etmişti. Bugün geriye dönüp baktığımızda, bütün Sovyet halkının daha o zamandan şu cihete inanmış olduğunu söyleyebilirim: Bu harbten sonra politik tahditlerin devamına; ideoloji inhisarının böyle küçük liderler grupu ve bilhassa bir tek şahıs tarafından yürütülmesine artık sebep kalmamıştı. Dünya, Sovyet halkının gözleri önünde değişiyordu. Sovyet Rusya'nın biricik Sosyalist mekleket olmayacağı ve yeni ihtilâl liderlerinin kendilerini göstermeye başladığı belli idi.

Böyle bir atmosfer ve böyle fikirler Sovyet Liderlerine engel olmuyor, aksine savaş gayretine yardımcı oluyordu. Bizzat Sovyet Liderlerinin böyle bir atmosferi teşvik etmemeleri için sebep yoktu. Nihayet, Tito veya daha doğrusu Yugoslav mücadelesi, Orta Avrupa ve Balkanlarda, Sovyetlerin vaziyetini zayıflatmamış, aksine kuvvetlendirmişti. Netice olarak Yugoslavya'nın iyi tanıtılmaması ve ona yardım edilmemesi için bir sebep yoktu.

Rusların yakınlık göstermesini icap ettiren daha ehemmiyetli başka bir faktör de vardı: Sovyetler Birliği, daha doğrusu Sovyet Komünistleri, Batı demokrasileriyle müttefik olmalarına rağmen bu harbte kendilerini yalnız hissediyorlardı. Çünkü onlar kendi varlıklarının devamı, yaşama yolları ve rejimleri için savaşıyorlardı. İkinci bir cephenin mevcut olmaması karşısmda, Rus hal-

kının akibetini sadece Batı Cephesi harbleri tayin ediyor ve sokaktaki halkla cephedeki er, bu yönden kendisini yalnız hissediyordu. Yugoslav ihtilâli; Rusya'da liderlerde, halkda ve erde bu yalnızlık hissinin ortadan kaldırılmasına yardım etmiştir.

Hem bir komünist, hem de Yugoslav olarak her yerde, halkdan ve bilhassa Kızılordu'dan gördüğüm sevgi ve hürmet beni mütehassis ediyordu. Harb ganimeti olarak alınan Alman silâhlarının teşhir edildiği yerdeki ziyaretçi defterine müsterih bir vicdanla şöyle yazmıştım: "Burada Yugoslav silâhlarının bulunmayışından gurur duyuyorum!" Çünkü orada Avrupa'nın hemen her memleketinin silâhları vardı.

Mareşal Koniev'in kumandasında bulunan Güney Batı Cephesini ziyaret etmemiz teklif edildi. Buraya İkinci Ukrayna Cephesi ismi de veriliyordu. Ukrayna'da küçük Uman kasabasına uçakla gittik. Burası harbin ve ölçüsüz insan kininin dağılıp ıssız bir çöl haline getirdiği bir bölgenin ortasındaydı.

Mahallî Sovyet teşkilâtı bir akşam yemeği verdi ve kasabanın ileri gelenleriyle bir toplantı tertipledi. Bakımsız ve köhne bir binada verilen yemek neşeli olmaktan uzaktı. Uman Bişop'u ile Komünist Partisi Sekreteri, yabancıların karşısında olmalarına ve herbirisi kendi yolundan Almanlarla mücadele etmelerine rağmen, birbirlerine karşı olan tahammülsüzlüklerini saklayamıyorlardı.

Harb başlar başlamaz, Rus Patrikliğinin, Hükümete sormadan, istilâcı Almanlar aleyhinde geniş ölçüde yayınlamış olduğu bildirinin akisleri kilise mensuplarından

çok daha uzaklara yayılmıştı. Ben bu ciheti, daha evvel Sovyet makamlarından öğrenmiştim. Kilisenin yaptığı bu (vazifeye dâvet), şekil itibariyle de cazipti. Çünkü monoton Sovyet propogandası yanında halkın dindar vatanseverliğine hitap ediyordu. Sovyet Hükümeti, vaziyete çabucak intibak etti; dini, aslında eski nizamın bir kalıntısı saymaya devam etmesine rağmen kiliseyi destekler görünmeye başladı. Harbin felâketleri arasında din canlanmış ve almış yürümüştü. Yugoslavya'daki Sovyet Misyonu Başkanı General Korneyev bana; bu öldürücü Alman tehlikesi karşısında bir çok kimsenin ve bilhassa mesul mevkide bulunanların, Ortodoks Kilisesine dönüşü, daha devamlı ideolojik bir hareket kuvveti olarak kabul ettiklerini söyledi. Ve sözlerini şöyle izah etti:

— Maksadımız Rusya'yı kurtarmaktı. Bu uğurda, çaresiz kaldığımız takdirde, Ortodoks Kilisesine bile başvurmaktan çekinmiyorduk.

Bu gün bu, inanılmaz gibi görünüyor, fakat unutmamak lâzım ki her insan topluluğu bilhassa kritik devrelerde, varlığının devamını ve genişlemesini en iyi şekilde sağlayan fikirleri benimser ve inkişaf ettirir. İşte bunu bilmeyenler ve bilhassa Rus Halkının altında ezildiği darbelerin ağırlığını anlamayanlar Rusya'da dinin canlanması sebebini kavrayamazlar. Sarhoş olmasına rağmen akılsız bir adam olmayan General Korneyev, Sovyet sistemine ve komünizme pek derinden bağlı idi. Benim gibi, ihtilâl hareketleriyle büyümüş ve "ideoloji saflığı"nı yaşatmak için savaşmak zorunda kalmış birisine Korneyev'in fikirleri saçma gibi görünüyordu. Milliyetçilik demesek bile, Rus vatanseverliği o kadar yaygın bir hal almıştı ki Uman Bişop'u, Stalin için: "Rus topraklarının birleştiri-

cisi şerefine!" diye kadeh kaldırdığı zaman hayret etmedim. Stalin içten gelen bir sezişle, kendi hükümetinin ve sosyal sisteminin Alman orduları darbelerine yalnız başına karşı koyamıyacağını anlayınca Rus halkının eski ilham kaynaklarının ve inançlarının desteğine başvurdu.

Bişop, bu savaş karşısında halkın pasif davrandığını, Rus topraklarının korunmasında kilisenin rolünü ustaca belirtirken Uman'ın Sovyet Sekreterinin duyduğu acılık içini yakıyordu. Çünkü kumanda ettiği Partizan Birlikler, Ukrayna'nın Alman taraftarı olan Jandarma Teşkilâtiyle bile başa çıkamıyacak kadar zayıftı.

Hakikaten Ukrayna'lıların, savaşa ve Sovyet zaferlerine karşı kayıtsız davranışlarını gizlemeye imkân yoktu. Halk endişeli ve çekingen gibi görünüyor ve bize ehemmiyet vermiyordu. Temas ettiğimiz subaylar, Ukrayna halkının bu davranışını bizden saklıyorlar veya hiç olmazsa durumun eskisinden daha iyi olduğunu ileri sürüyorlardı. Fakat Rus şoförümüz Ukraynalı analara sövüyor ve:

— Bunların evlâtları Ukrayna'yı daha iyi müdafaa etseydi şimdi Ruslar buralarını kurtarmaya mecbur kalmayacaklardı, diyordu.

Ertesi günü, muzaffer Kızılordunun arkasından, Ukrayna'nın ilkbahar çamurları arasında yola koyulduk. Sık sık rastladığımız tahrip edilmiş Alman teçhizatının çokluğu Kızılordunun hüner ve kudretini bize daha iyi anlatıyordu. Fakat hepsinden fazla, ölümü hakir gören Rus askerinin dayanıklılığına hayran kalmıştık. Hakikaten bunlar, Almanların çelik ve ateş tufanının estirdiği ölüm kasırgasına bakmadan günlerce, haftalarca bellerine ka-

dar çamura gömülü ekmeksiz ve uykusuz bu kanlı boğazlaşmaya dayanmışlardı.

Bu gün bile taraf tutmayan, dogmatik ve romantik heyecanlara kapılmadan, Kızılordunun ve bilhassa onun Rus olan çekirdeğinin kıymetini yüksek bulurum. Askerler ve N.C.O. mensupları bir tarafa, Sovyet Kumanda Heyeti kadrolarının bile politik bilgileri tek taraflı öğrendikleri doğrudur. Fakat diğer her hususta inisiyatif göstermeleri ve bilgilerini artırmaları daima teşvik edilir. Ordunun vazife ve gayelerini nazara alan disiplin, ciddî ve mutlak fakat makûl hududu aşmaz. Teknik ehliyet ve mahareti yüksek olan Sovyet subayları; Sovyet aydın zümresinin en kabiliyetli ve cesurları arasından seçilmiştir. Nisbeten iyi para almalarına rağmen aralarında Kast teşkil etmezler ve kendilerinde Marksçı doktrin fazla aranmaz. Onlardan, sadece harbte son derece cesur davranmaları ve geri çekilmemeleri istenir. Meselâ, İaşi'deki Kumanda Heyeti, Alman hatlarından sadece üç kilometre uzaklıktaydı. Stalin, bilhassa Yüksek Kumanda Heyeti arasında silip süpüren tasfiyeleri devam ettirmiş; bazan bu subayları kitle halinde yoketmiştir. Fakat bunun ordu kuvveti üzerindeki tesiri sanıldığı kadar müthiş olmamış, çünkü Stalin aynı zamanda kabiliyetli gençleri yükseltmekte tereddüd etmemiştir. Hülâsa, Stalin'e ve onun gayelerine sadık olan her subay emellerinin tatmin edileceğine emindir. Stalin'in; harbin ortasında, Yüksek Kumanda Heyetinde yaptığı süratli değişiklikte gösterdiği azim onun kabiliyetli insanlara, mesleklerinde başarı yolunu açmak hususunda isteğini ve isabetli hareketini ortaya koymuştur. Stalin iki istikamette birden hareket etmiştir. Orduda hem şahsen kendisine, Partiye ve Hükümete karşı mutlak bir itaat tesis etmiş hem de askerî ha-

zırlık için hiç bir şeyi esirgememiş, ordu için daha yüksek bir hayat seviyesi ve kıymetli olanların daha çabuk terfiini sağlamıştır.

Bana, garip ve fakat cesur görünen bir fikri ilk defa Kızılorduda bir kumandandan duydum. Bu kumandan, komünizmin bütün dünyada muzaffer olduğu zaman harblerin çok daha fazla şiddetleneceği neticesine varıyordu. Halbuki; Sovyet kumandanlarının, benim kadar bildiği, Marks'cı nazariyelere bakılınca harblerin sadece "sınıf mücadelesi" mahsulü olduğuna ve komünizmin sınıfsız bir cemiyet yaratacağına göre harb yapacak insanlara duyulan ihtiyacın; sonunda kendiliğinden ortadan kalkması icap edecekti. Fakat bu general ile diğer bir çok Rus subayları, harbin dehşeti içinde daha başka hakikatler olduğunu farketmişlerdi. Hayatımda katıldığım en müthiş savaşta benim de daha sonraları farkına vardığım o müthiş hakikat şu idi: Bütün insanlar aynı sosyal sistem altında toplandıkları zaman aralarındaki mücadelenin şiddeti son haddini bulacaktır. Çünkü kendiliğinden ayakta duramıyacak olan bu sistemin devamını sağlamak için türüyecek muhtelif mezhepler "gelecekteki daha büyük saadet" namına insan ırkının kayıtsızca tahribi işini üzerine alacaklardır. Marks'cı olarak yetişmiş olan Sovyet subayları arasında bu fikir; henüz açık, kesin veya satıhta görünür şekilde değildi. Fakat ben bunu unutmadım ve o zaman ehemmiyetsiz görmedim. Belki onlar, kendilerinin müdafaa ettikleri cemiyette bile derin ve zıt ayrılıklar olduğunu şuurlu olarak bilmiyorlardı. Bununla beraber onlar; nizamlı cemiyet ve nizamlı fikirler dışında yaşayamıyacak olan insan hayatının tâbi olduğu diğer zorlayıcı kuvvetlerin varolduğunu müphem de olsa farketmiş olabilirlerdi.

Kendimize ve halka olan inancımızı, bir zâhit safiyeti içinde kazanan, aynı parti ve aynı ihtilâlin evlâtları olan bizler, Sovyetler Birliğinde gördüğümüz her türlü aykırılıklara alışmıştık. Buna rağmen Basarabya'nın bir köyünde Mareşal Koniev'in karargâhında, ayrılışımızın arifesinde verilen içki partilerinde sarsılmaktan kendimizi alamadık.

Makyajları mübalâğalı olan çok genç kızlar içeriye en seçkin meze ve yemekleri durmadan taşıyorlardı: Havyar, çeşitli isli alabalıklar, taze salatalıklar, patlıcan turşusu, kaynamış janbon, soğuk domuz kızartması, sıcak etli börekler, baharatlı peynirler, borç çorbası, cızırdayan büftekler ve nihayet gövde kalınlığında pastalar ve kaplar dolusu tropik meyveler içeriye sel gibi akıyor ve üstü dolu masanın belverdiği görülüyordu.

Tıkabasa yemeğe ve içmeğe hazırlanan sovyet subaylarının, böyle ziyafetleri daha evvelinden bekledikleri belli oluyordu. Fakat Yugoslavlar sanki büyük bir imtihan geçiriyorlardı: Kendi memleketlerinde, ordularında ve partilerinde hüküm süren geleneğe aykırı olarak çok içmek zorunda idiler. Bilhassa fazla alkole alışık olmamalarına rağmen davranışları muhteşem oldu. Ancak muazzam bir irade kuvveti ve vazife hissi sayesinde sonuna kadar "şerefe" içilen o kadar çok kadehi boşalttıktan sonra yine ayakta durabiliyorlardı.

Bir zamanlar beni hakikaten rahatsız eden başağrılarım dolayısiyle ben daima az ve ihtiyatlı içerdim. Bu durumda ister istemez içmek zorunda kalan General Terzic'in trajik bir görünüşü vardı. Rus meslekdaşının, Tito'nun şerefine içtiği kadehi bitirir bitirmez Stalin'in şe-

refine yeniden kaldıracağı kadehi nasıl reddedebileceğini kestiremiyordu.

Mihmandarımızın durumu bana daha trajik gibi göründü. Sovyet Genel Kurmayında çalışan bu albay, oraya, cephede yaralandıktan sonra getirilmişti. Mareşal ve Generaller, yüksek rütbelerine güvenerek hep albaya yükleniyorlardı. Mareşal, bu zavallı subayın vücut zayıflığına bakmıyor; sadece emir veriyordu.

— Albay, İkinci Ukrayna Cephesi şerefine yüz gram votka iç bakalım!

Ortalığa bir sessizlik çöküyor ve bütün başlar albaya dönüyordu. Ayağa kalkan albay hazırol vaziyetinde içiyor ve arkasından hemen solgun alnında iri ter damlaları beliriyordu.

Sadece vazifeli olanlar ve cephe ile temasta bulunanlar içmiyordu. Cephede tam bir sükûnet olmadıkça içilmezdi. Finlândiya savaşı sırasında General Zhdanov'un Stalin'den; er başına günde yüz gram votkaya müsaade edilmesi için bir emirname istediğini bana anlattılar. O zamandan beri bu, Kızılorduda âdet halini almıştı. Sadece hücumlardan evvel bu miktar iki misline çıkarılıyordu. Bana: "Askerler kendilerini daha rahat hissediyorlar!" diye izah ettiler.

Mareşal Koniev de içmiyordu. Çünkü içmesi için kendisine emir verecek bir üstü yoktu, bundan başka karaciğeri rahatsız olduğu için doktorlar kendisine içkiyi yasak etmişti. Sarışın, elli yaşlarında bir adamdı. Kemikli yüzünün enerjik bir görünüşü vardı. Oburluğa karşı müsamaha gösterirdi, çünkü, "insanın arasıra eğlenmesi lüzumu" yo-

İundaki resmî Rus felsefesini tutardı. Fakat kendisinden ve cephedeki birliklerinden emin olduğu için o, bu gidişten endişe duymazdı.

Pravda'nın muhabiri Boris Polevoy, bizimle beraber cepheye gelmişti. Memleketinin kahramanhk ve fazilet hikâyeleri üzerinde daima çabucak heyecanlanan bu adam, bu hikâyelerden Koniev'in insanüstü soğukkanlılığını ve cesaretini gösteren bir tanesini bize anlattı: Bir gözetleme yerinde Alman havan toplarının ateşine yakalanan Koniev, dürbinle bakar gibi yaparak gözucuyla subaylarının bu durum karşısındaki reaksiyonlarını tetkik etmeğe başlamış. En ufak bir bocalama ve telâş eseri gösterdikleri takdirde rütbelerinin alınacağını bilen subaylar; Mareşalin hayatının tehlikede olduğunu bile kendisine söylemeye cesaret edememişler. Ve bu hal böylece devam etmiş. Etrafındaki adamlar ölü veya yaralı olarak düşmüşler, fakat kendisi gözetleme yerini ancak teftiş bittikten sonra terketmiş. Başka bir seferde bacağına bir şarapnel yemiş, çizmelerini çıkarıp bacağını sarmışlar, fakat kendisi, olduğu yerden ayrılmamış.

Koniev, Stalin'in harb zamanı kumandanlarından birisi idi. Yükselmesi; meslek hayatı çok daha fırtınalı geçen Rokossovsky'ninkinden daha az süratli olmuştur. Kızılordu'ya tam ihtilâlden sonra genç bir işçi olarak katılmış, ordu mekteplerinde okumuş ve rütbesi derece derece yükselmiştir. O da, İkinci Dünya Savaşında, Stalin'in Liderliğinde Kızılordu'nun diğer tipik askerleri gibi mesleğini cephede ilerletmiştir.

Daima az konuşan Koniev, Korsun - Shevchenkovsky'de yeni bitmiş olan savaşın oluş şeklini bir kaç kelime ile izah etti. Bu savaşı, Sovyetler Birliğinde, Stalingrad ile

mukayese ederlerdi. Koniev, Almanların başına gelen bu son felâketi keyifli keyifli anlatıyordu: Teslim olmak istemeyen ve fakat dar bir yere sıkıştırılmış bulunan seksen hatta yüzbin Almanın ağır teçhizatları ve makinelitüfek yuvaları tankların altında ezilirken kazak süvarileri de Almanların işini bitirmiş. Mareşal gülerek hikâyesini şöyle bitirdi:

— İstedikleri gibi kesip biçmek hususunda Kazakları serbest bıraktık. Onlar da, teslim olmak üzere kalkan elleri bile biçtiler.

Almanların başına gelenden o zaman ben de sevinmiştim. Nazizm, benim memleketimde de "Üstün Irk" adına yaptığı savaşta, eskiden beri riayet edilegelen insanî düşünceleri katiyen nazara almamıştı. Buna rağmen o zaman; böyle olması lâzımgeldiği ve başka türlü olamıyacağı düşüncesi bana bir dehşet hissi vermişti.

Bu dikkate değer şahsiyetin, orada sağında otururken, beni bilhassa ingilendiren bazı meseleleri anlamak istedim:

— Sovyetler Birliği savaşa katılırken, Voroshilov, Budenny ve diğerleri gibi yüksek kumanda mevkilerini işgal edenler niçin vazifelerinden atıldılar?

— Voroshilov, sonsuz cesaret sahibi bir adamdı. Fakat modern harbi anlayamazdı. Onun meziyetleri muazzamdır, lâkin herşeyden evvel harbin kazanılması lâzımdı. Voroshilov'un parladığı sivil harb sırasında Kızılordu'nun uçakları veya tankları yoktu; halbuki bu savaşta bilhassa bu makinalar hayatî bir rol oynuyordu. Budenny, çok şey bilmezdi ve hiç bir zaman öğrenmek istemedi. Ta-

mamiyle iktidarsız olduğu ve müthiş hataların yapılmasına meydan verdiği belli idi. Shaposhnikov teknik bir subaydı ve öyle kaldı.

— Peki, Stalin?

Sualden şaşırdığını göstermemeğe dikkat eden Koniev, biraz düşündükten sonra cevap verdi:

— Stalin her yönden istidatlıdır. Stalin'in, savaşı bu kadar başarı ile idare edebilmesinin sebebi onun bu dünya savaşını bir bütün olarak kavramakta gösterdiği parlak bir kabiliyettir.

Başka bir şey, bilhassa Stalin'i basma kalıp takdis eder gibi görünen hiç bir şey söylemedi. Sessizce, Stalin'in idaresinin tamamiyle askerî olan yönlerine geçti. Koniev, Hükümete ve Partiye sıkıca bağlı eski bir komünistti, fakat askerî meselelerde kendine has görüşleri vardı.

Koniev de bize hediyeler verdi: Tito'ya kendi şahsi dürbününü ve bize tabancalar... Benimkini, 1956da Yugoslav makamları tarafından müsadere edilinceye kadar saklamıştım.

Cephede erler; kırılmayan azmin, inisiyatifin ve kahramanlığın misallerini bol bol veriyorlardı. Bütün Rusya, sonunda savaşı kazanmak için son siperde fedakârlıkla ve azimle dayanıyordu. O günlerde Moskova, zaferleri kutlamak için, çocukca havaî fişekler atmaktan vazgeçti. Biz de öyle yaptık; çünkü bu havaî fişeklerin arkasında, karanlıklarda, ateş, ölüm ve ızdırap dönüyordu. Kendi öz memleketlerinin uğradığı felâketin ızdırabını çeken Yugoslav savaşçılar da bundan memnun oldular. Sanki Sov-

yetler Birliğinde; sonsuz bir toprağın ve milyonlarca halkın bu muazzam ve zorlayıcı gayretinden başka bir şey yok gibi idi. Ben de, taraf tutan görüşümle, Rus halkının vatanseverliğini Sovyet sistemiyle birleştirdim; çünkü benim ümid ve hülya dolu mücadelemin gayesi bu idi.

## STALİN İLE İLK GÖRÜŞME

Öğleden sonra saat beş sıralarında idi; ben Pan-Slavisme Komitesindeki nutkumu bitirmiş, sorulara cevap vermeye başlamıştım. Birisi kulağıma eğilerek, mühim ve acele bir mesele için bu işi hemen bitirmemi söyledi. Yalnız biz Yugoslavlar değil, Ruslar da nutkuma her zamankinden fazla ehemmiyet vermişlerdi. Bu seçkin dinleyicilere, beni, Molotuv'un Muavini Lozovsky takdim etmişti. Herhalde Yugoslav meselesi müttefikler arasında ön plâna geçiyordu.

Ben özür diledim daha doğrusu, bu işi benim namıma, gelenler yaptı ve beni toplantının ortasından alıp uçurur-casına sokağa çıkardılar. Orada General Terzic'le beni, pek gösterişli olmayan, acayip bir otomobile tıktılar. Ancak araba hareket ettikten sonra, gizli politsten bir albay, Stalin tarafından kabul olunacağımızı söyledi. O zaman Heyetimiz, Moskova'nın varoşlarında Serebrennyi Bor'da bir villâya taşınmıştı. Stalin'e verilecek hediyeleri hatırladım, yalnız onları almak için dolaştığım takdirde geç kalacağımızdan korktum. Fakat yanılmayan Gizli Polis o işi de düşünmüştü; hediyeler, otomobilde, albayın yanıbaşındaydı. Bu durumda her şey, hatta üniformalarımız bile yolundaydı; çünkü on günden beri bir Sovyet fabri-

kasında yapılmış bulunan yeni elbiseelerimizi giyiyorduk. Hülâsa sükûnetle oturup albayı dinlemekten ve ona mümkün olduğu kadar az sual sormaktan başka yapılacak iş kalmamıştı.

Zaten ben, birşey sormamaya artık alışmıştım. Fakat benliğimin derinliklerinden gelen heyecanı zaptedemiyordum. Sarardığımın, sevindiğimin ve aynı zamanda paniğe tutulmuş gibi sarsıldığımın farkında idim.

İhtilâlden ve savaştan gelen bir komünist için Stalin tarafından kabul edilmekten daha heyecanlı ne olabilir? Evet Savaşçı Partizanlarımızın ve halkımızın gösterdiği kahramanlığın ve katlandığı ızdırabın bundan daha büyük mükâfatı olamazdı. Zindanlarda, savaş meydanlarındaki boğazlaşmada, mânevi krizlerde, komünizmin ve iç ve dış düşmanlariyle mücadelede; Stalin, daima bizim için bir liderden daha ileri bir varlıktı. O, bir düşüncenin sembolü, komünist kafalarda saf fikir haline gelen yanılmaz ve günâhsız bir mahlûktu. Bu günün savaşım zafere ulaştıran Stalin, yarın insanlar arasında doğacak kardeşliğin sembolü idi. Stalin tarafından kabul edilecek ilk Yugoslav komünist olmamın şahsen benim için bir şans eseri olduğunu anladım. Bu görüşmeden yoldaşlara bahsedebileceğimi, Yugoslavya'da savaşan insanlara birşeyler söyleyebileceğimi düşündükçe sevinç ve gurur duyuyordum.

Sovyet Rusya hakkında, hoş olmayan her hatıra ve intiba kafamdan birden silindi. Sovyet Liderleri ile aramızdaki bütün anlaşmazlıklar, sanki hiç olmamış gibi bütün ehemmiyetini kaybetti. İçimi dolduran hislerin güzelliği ve büyüklüğü karşısında hoş olmayan herşey mânasını kaybetmişti. Yapılan mücadele ile kıyaslanınca, benim kendi akibetim hesaba katılamaz ve idialimizin tahakku-

ku yanında aramızdaki anlaşmazlıkların ehemmiyeti olamazdı.

Okuyucunun bir noktayı gözden uzak tutmaması lâzımdır. O zaman ben, Troçkicilerin Buharincilerin ve partideki diğer muhaliflerin hakikaten "casus ve bozguncu olduklarına inandığım için onlara ve diğer bütün "sınıf düşmanlarına" karşı alınan en şiddetli tedbirleri haklı bulurdum. 1930 dan sonra Sovyetler Birliğinde işbaşında bulunanlar tarafından yapılan tasfiyelerde, sadece bazı şeylerin söylenmemesini ve gizli kalmasını temin etmek için, bu kadar insanın yokedildiğini anladığım zaman ben de sırf bahiskonusu sözleri düşünüyor ve bunların ehemmiyetli olmadığına veya hiç olmazsa mübalâğlı olduğuna inanıyordum. Ve bu meseleyi; Dimitrov'un Tito'yla konuşurken söylediği gibi; kangrenin yayılmaması için bir kısım etin kesilip atılması gibi kabul ediyordum. Bu sebeple Stalin'in yaptığı bütün zulümleri, o zaman yapılan propangandada gösterilmek istendiği gibi, ihtilâlin kaçınılmaz tedbirleri olarak kabul ediyor ve bu tedbirlerin Stalin'in şahsiyetini büyüttüğüne ve tarihî rolünün ehemmiyetini arttırdığına inanıyordum. Bu gün; "acaba, mahkemelerin ve tasfiyelerin aslını ve gerçeğini o gün bilseydim ne yapardım?" diye düşündüğüm zaman bile doğru bir cevap veremiyorum. Mutlaka vicdan krizi geçirirdim. Fakat buna rağmen; "Komünizmin aslında, bugünkü şeklinden ideal olduğu" inancıyla komünist olarak kalmaya devam edebilirdim. Çünkü komünizmde esas olan şey yapılanın ne olduğu —yani insanlığa ve ahlâka aykırı olup olmadığı— değil; ne için yapıldığıdır. Bundan başka o zaman, henüz parçalanmış ve ümidini kaybetmiş olan bir memlekette yaşayıp gerilik ve esaretle geçen yüz yıllar

üzerinden atlamak isteyen insanlar için en elverişli ve en çekici ideolojinin komünizm olduğuna inanıyordum.

Sükûnet bulmaya vakit kalmadan otomobil, Kremlin kapılarına yetişdi. Burada bizi başka bir subay devraldı. Otomobil, soğuk ve temiz bahçede park etti. Etrafta, tomurcuksuz dallardan başka canlı bir şey görülmüyordu. Subay, Çar zamanından kalma top ile çana dikkatimizi çekti. Bunlar hiç bir zaman ateşlenmemiş ve çalınmamış mânasız Rus sembolleri idi. Solda Büyük İvan'ın yaptırdığı heybetli Çan Kulesi ve yanında bir sıra eski top vardı. Az sonra kendimizi uzun boylu ve basık bir binanın giriş kısmının karşısında bulduk. Bu bina, onsekizinci yüzyılın ortasında yapılan hastahaneleri ve daireleri andırıyordu. Burada bizi yine başka bir subay alıp içeri götürdü. Merdiven başında paltolarımızı çıkarttık, bir aynanın önünde saçımızı tarıyarak üstümüze başımıza çekidüzen verdik ve sonra bir asansörle ikinci katta kırmızı halılarla kaplı uzun bir koridora çıktık.

Her dönemeçde bir subay, parlak çizmelerinin mahmuzlarını birbirine çarparak bizi selâmlıyordu. Başlarında Millî Emniyetin mavi kepi bulunan bu genç ve yakışıklı subaylar birer heykel gibi duruyorlardı. Bu ziyaretimde ve sonrakilerinde burasının temizliğine şaşırdım; o kadar mükemmeldi ki burada insanların yaşadığına ve çalıştığına inanmak imkânsızdı. Ne halıların üzerinde bir zerre toz, ne de kapı tokmaklarında ufacık bir leke görmeye imkân yoktu.

Nihayet ufak bir odaya götürüldük; içeride General Zhukov daha evvel gelmiş, bizi bekliyordu. Kısa boylu, şişman, çiçek bozuğu yaşlı bir subay bize yer gösterdi ve kendisi bitişik odaya geçti.

Her şey hayret edilecek bir süratle oluyordu. Az sonra dönen subay içeri girebileceğimizi söyledi. Stalin'in yanına gidinceye kadar iki üç odadan geçeceğimizi sanıyordum. Fakat kapıyı açıp eşikten içeri adım atar atmaz onu gördüm. Açık kapısından büyük bir dünya yuvarlağı görünen bitişik küçük odadan bize doğru geliyordu. Molotov da orada idi. Kısa boylu, sağlam yapılı ve soluk renkli olan bu diplomat mavi - siyah, Avrupa'da dikilmiş mükemmel bir elbise içinde, uzun bir toplantı masasının arkasında ayakta duruyordu.

Stalin, bizi odanın ortasında karşıladı. Ona evvelâ ben yaklaşıp kendimi tanıttım. Sonra Terzic, bütün titrlerini askerî bir tonla söyledi ve ökçelerini şaklatarak selâm verdi. Buna ev sahibimizin tek kelime ile verdiği cevap âdeta komik kaçtı:

— Stalin!

Molotov ile de el sıkışarak masaya oturduk. Molotov, Stalin'in sağında ve masanın başında oturmuştu. Terzic, General Zhukov ve ben sol tarafda idik. Boyu enine göre fazla olan bu odada zengin bir dekordan kaçınılmıştı. Çok büyük olmayan bir masanın üzerinde bir köşede Lenin'in fotoğrafı asılmıştı. Toplantı masasının olduğu tarafda, biribirinin aynı oyma ağaç çerçeveler içinde, duvarda asılı duran Suvorov ve Kutuzov'un portreleri vilâyetlerde görülen taşbasma resimlere benziyordu.

Mareşal elbisesi ve yumuşak çizmeler giymiş bulunan Stalin'in göğüsünün sol tarafında sadece bir altın yıldız vardı: Sovyetler Birliği Kahramanı Nişanı. Ve bu haliyle o, herkesden daha sade idi. Duruşunda ve davranışında sun'ilik yoktu. Fotoğraflarda ve sinema haberlerinde dim-

dik pozunu ve ağır yürüyüşünü görmeğe alıştığımız o şahane Stalin sanki karşımızdaki insan değildi. Dunhill marka İngiliz yapısı piposuyla oynuyor veya elindeki mavi kalemle, münakaşa konularını gösteren kelimelerin etrafına daireler çiziyor, sonra konuşulması bitenlerin üstüne bir çarpı işareti yapıyor ve boyuna, başını o tarafa bu tarafa çevirerek sandalyesinin üstünde kıpırdıyordu.

Başka bir şeye daha dikkat ettim: Stalin, çok ufak ve hantal yapılı idi. Gövdesi kısa ve dar, halbuki kolları ve bacakları çok uzundu. Göbeği iri ve tamamiyle dazlâk olmayan kafasında saçı azdı. Çehresi beyaz ve yanakları kırmızı idi. Yazıhanede çok oturanların karakteristiği olan bu renklerin "Kremlin çehresi" diye bilindiğini sonraları Yüksek Sovyet çevrelerinden öğrendim. Dişleri siyah, intizamsız ve içeriye dönüktü. Bıyığı bile sık ve dik değildi. Buna rağmen çevresinin görünüşü fena değildi; elâ gözleri ve sertlikle muzipliği birleştiren yüz ifadesiyle, onda halka, köylüye, büyük bir aile babasına benzeyen birşeyler vardı. Aksanı da beni hayrete düşürdü. Âdeta onun Rus olmadığı sanılabilirdi. Fakat Rusça vokabüleri zengindi. Canlı ve yumuşak olan ifade tarzı Rus atasözleri ile dolu idi. Sonraları daha iyi anladığım gibi, Stalin, Rus edebiyatını iyibiliyordu; fakat yalnız onu... Rus edebiyatının dışındaki biricik hakikî bilgisi siyasî tarih sahasında idi.

Stalin'deki mizah duygu ve kabiliyetine hayret etmedim. Kendine güvenen ve biraz kaba olan bu nükteleri; incelik ve derinlikden büsbütün yoksun değildi. Reaksiyonları çabuk, kesin ve keskindi. Bu hali, konuşanı dinlemediği mânasına gelmemekle beraber, uzun izahları sevmediği belliydi. Molotov'a karşı davranışı dikkate değerdi. Ona yakın bir iş arkadaşı gözüyle baktığı görünüyor-

du. Ruslarda en yakın arkadaşlar bile birbirlerine normal olarak "siz" diye hitap ederken Stalin'in Molotov'a "sen" demesinin bir mânası vardı.

Konuşma. Stalin'in bizden, Sovyetler Birliği hakkındaki intibalarımızı sormasiyle başladı. Ben cevap verdim:

— Heyecan ve hayranık duyduk!

— Rusya'da daha iyi şeyler yapmak için mümkün olduğu kadar çalışmakla beraber biz hayranlık duymuyoruz.

Stalin'in, Sovyetler Birliği tabirini kullanmayıp Rusya demesi hafızama işlemişti. Bu, Onun Rus Milliyetçiliği hakkında sadece ilham vermediği ve fakat aynı kaynaktan kendisinin de ilham aldığı mânasına geliyordu.

Yalnız, benim böyle şeyler üzerinde kafa yoracak fazla vaktim yoktu; çünkü Stalin, Mülteci Yugoslav Hükümeti ile münasebetlere geçti. Ve Molotov'a dönerek:

— Almanlarla yalnız başına savaşan Tito'yu tanımaları için İngilizleri herhangi bir şekilde kandıramaz mıyız?

Molotov'un yüzüne, sevincini gösteren, alaylı bir gülümseme yayıldı:

— Hayır, bunun imkânı yok, Yugoslavya'da olan inkişafların mükemmelen farkındalar.

Bu dosdoğru davranış hoşuma gitti. Çünkü o ana kadar böyle bir şeyle, Sovyet propagandası bir tarafa, Resmî Sovyet çevrelerinde bile karşılaşmamıştım. Tam yerini bulduğumu hissettim. Karşımdaki adam, realiteleri alışık olduğum açık bir tarzda karşılıyordu. Stalin'in, yalnız ken-

di adamları yani kendisine bağlı komünistler arasında böyle davrandığını izah etmeğe lüzum olmasa gerek.

Stalin'in, Millî Komiteyi Muvakkat Yugoslav Hükümeti olarak kabul etmek yolunda bir vaadde bulunmamasına rağmen bu hususu takviye edeceği belli idi. Bu sebeble bu ciheti doğrudan doğruya sormaya lüzum bile görmedim. Çünkü münakaşanın şekli ve Stalin'in konuşma tarzı; şartlar olgunlaştığı ve inkişaflar başka bir istikamet almadığı —yani Büyük Britanya ile Sovyet Rusya arasında veya Millî Komite ile Yugoslav Krallık Hükümeti arasında bir uzlaşmaya gidilmediği— takdirde Sovyet Hükümetinin bu işi yapacağı anlaşılıyordu.

Böylece bir sonuca bağlanamayan bu meseleye bir hal şekli bulmak için beklemek ve çalışmak gerekiyordu. Bununla beraber Yugoslav kuvvetlerine yapılan yardımı artırmak hususunda çok daha müsbet bir yol tutan Stalin bunu telâfi etmişti.

200 bin dolar borç meselesini anlattığım zaman, bu kadarla pek bir iş göremiyeceğimizi, bunun ehemmiyetsiz bir şey olduğunu, mamafih bu miktarın hemen tahsis edileceğini söyledi. Gönderilmiş ve gönderilecek bütün silâh ve teçhizat bedeli ile ödünç verilecek olan bu parayı kurtuluşdan sonra ödeyeceğimizi belirttiğimiz zaman hakikaten kızdı:

— Beni tahkir ediyorsunuz; hem kanımızı döküyorsunuz, hem de benden, gönderdiğimiz silâhın parasını almamı bekliyorsunuz! Ben tüccar değilim, biz tüccar değiliz. Siz de bizim döğüştüğümüz dâva uğrunda çarpışıyorsunuz. Bütün olanımızı sizlerle paylaşmak bizim vazifemizdir.

Fakat bu yardım nasıl gelecekti? Batılı müttefiklerden, İtalya'da, Sovyetler için bir hava meydanı tesis etmeleri istenecekti. Bunun Yugoslav partizanlarına yardımı büyük olacaktı. Stalin şu mütalâada bulundu:

— Bir deneyelim, bakalım batı ne gibi bir tavır takınacak ve Tito'ya yardım hususunda ne kadar ileri gitmeye razı olacak.

On nakliye uçağından müteşekkil böyle bir meydanın hemen tesis edildiğini söylemem lâzım.

Stalin izahlarına devam etti:

— Fakat size, uçaklarla fazla bir yardımda bulunamayız. Bir ordunun ikmali uçakla yapılamaz. Halbuki siz bir hayli zamandır bir orduya sahipsiniz. Bunun için gemilere ihtiyaç var ve bizim gemilerimiz yok; Karadeniz Filomuz tahrip edildi.

General Zhukov söze karıştı:

— Uzakdoğuda gemilerimiz var. Onları Karadeniz üstlerimize getirip silâh ve diğer lüzumlu şeyleri yükleyebiliriz.

Stalin'in o ana kadar takındığı ölçülü tavır değişti; sanki karşımızda birden başka bir Stalin belirmişti; kaba ve kesin bir tarzda Zhukov'un sözünü kesti:

— Neler söylüyorsun Allahaşkına? aklını mı bozdun? Uzakdoğuda savaş devam ediyor. Herhalde bu gemileri batırmak fırsatını kaçırmak istemezler. Bu iş için lüzumlu gemilerin satınahnması lâzım. Fakat kimden? Şimdi her tarafda gemi noksanı var. Türkiye mi? Türklerin çok gemisi yok; olsa da bize nasıl olsa satmazlar. Mısır mı? Mısır'dan satın alabilirz. Evet Mısır satar. Onlar herşeyi satar... Hülâsa Mısır'dan gemi satın alabiliriz.

Evet, kelimeleri ağzında gevelemeyen bu adam hakikî Stalin'di. Ben bu davranışa kendi partimde alışıktım. Ve son karara erişmek zamanı geldiğinde kısmen ben de böyle hareket ederdim.

General Zhukov, süratle ve sessizce, Stalin'in aldığı kararları notediyordu. Fakat, bahiskonusu gemiler hiç bir zaman satın alınmadı ve Yugoslavya'ya yollanmadı. Bunun başlıca sebebi, şüphesiz, Doğu cephesindeki operasyonların inkişafı neticesinde Yugoslav hududuna dayanan Kızılordunun Yugoslavya'yı doğrudan doğruya karadan destekleme imkânını bulmuş olması idi. O zaman Stalin'in bize yardım etmek kararında samimi olduğuna inanıyordum.

Konuşmanın esası kısaca bu idi. Sonra Stalin benim Yugoslav siyaset adamları hakkmdaki fikrimle ilgilendi. Moskova'nın ilk Yugoslav elçisi olan Sırp Çiftçi Partisi Lideri Milan Cavrilovic hakkındaki fikrimi sordu. Şöyle söyledim:

— Cin fikirli bir adam!

Stalin kendi kendine cevap verir gibi:

— Evet, politikada esas şeyin cin fikirlilik olduğunu sanan politikacılar var. Fakat Cavrilovic bana ahmak bir adam tesiri yaptı.

— Geniş görüşlü bir politikacı olmamasına rağmen ona ahmak denebileceğini sanmıyorum, diye sözümü tamamladım.

Stalin, Yugoslav Kralı İkinci Pier'in kiminle evlendiğini sordu. Bir Yunan Prensesi aldığını anlayınca alaylı bir cevap verdi:

— Eğer sen veya ben yabancı bir prensesle evlenseydik nasıl olurdu, Molotov?

— Belki de bazı iyi tarafları olurdu!

Molotov, ölçülü bir tarzda ve sessizce güldü.

Sonunda, getirdiğimiz hediyeleri Stalin'e verdim. Bunların, bilhassa şimdi, iptidai ve zavallı bir görünüşü vardı. Fakat Stalin bunları kat'iyen küçümsemedi. Köylü çarıklarını görünce "Lapti!" (çarık kelimesinin Rusçası) diye bağırdı. Tüfekleri açtı, kapadı, eliyle kaldırarak ağırlıklarını denedi ve fikrini söyledi:

— Bizimkiler daha hafif.

Görüşme takriben bir saat kadar sürmüş ve Kremlin'den ayrıldığımız zaman akşam karanlığı basmıştı. Bize refakat eden subay sevincimizin ve heyecanımızın farkına varmıştı; gülerek bakıyor ve söylediği bir kaç kelime ile bize hoş görünmeye çalışıyordu. Senenin bu mevsiminde Moskova'da kuzey aydınlığı görülebiliyordu; her şey menekşe rengine bürünmüş ve donuk bir parıltı ile parlıyordu. Bu hayal alemi, içinde yaşadığımızdan daha güzel görünüyordu. Yahut, hiç olmazsa benim ruhumda, bu tesiri yaptı.

## STALİN İLE İKİNCİ GÖRÜŞME

Stalin'le ikinci görüşmem daha mânalı ve daha ilgi çekici oldu. Tam tarihini iyice hatırlamıyorum; herhalde müttefiklerin Normandiya'ya çıkarmasının arefesinde idi.

Bu defa da hiç kimse bana evvelden bir şey söylemedi. Sadece Kremlin'e gideceğimi haber verdiler ve akşam saat dokuza doğru beni bir otomobile koyarak oraya

götürdüler. Nereye gittiğimi Misyon Üyeleri bile bilmiyordu.

Beni bu defa, Stalin'in bizi ilk sefer kabul ettiği binanın başka odalarına götürdüler. Orada Molotov, paltosunu giymiş, gitmeye hazırlanıyordu; bana Stalin'le akşam yemeği yiyeceğimizi söyledi.

Molotov pek konuşkan olmayan bir adamdır. Stalin'le veyahut kendisi gibi düşünenlerle olduğu zaman onunla açık bir şekilde temas etmek ve konuşmak kolaydır. Başka hallerde Molotov, hususi konuşmalarda bile, kapalı ve uzak kalır.

Yine de otomobilde bana Rusçadan başka hangi lisanları bildiğimi sordu; Fransızca bildiğimi söyledim. Sonra, Yugoslav Komünist Partisinin kuvveti ve organizasyonu üzerinde konuştuk. Harbin başlangıcında Yugoslav Komünist Partisinin gizli çalıştığını ve üyelerinin az sayıda —takrîben onbin kadar— olduğunu ve fakat mükemmel bir şekilde organize edilmiş bulunduğunu belirttim ve ilâve ettim:

— Birinci Dünya Savaşında Bolşevik Partisinin durumu gibi...

Molotov sertçe cevap verdi:

— Yanılıyorsun, Birinci Dünya Savaşında Partimiz çok zayıf bir durumda idi. Dağınık olan Teşkilâtın arasında bir bağ yoktu ve üye adedi pek azdı. Savaşın başında Parti işi için Petrograd'dan Moskova'ya nasıl geldiğimi hatırlıyorum. Geceyi geçirecek bir yer bulamamış ve Lenin'in hemşiresinin yanına gitmek tehlikesini göze almak zorunda kalmıştım.

Molotov, bu kızkardeşin ismini de söylemişti. Ve hatırımda yanlış kalmadıysa Maria Ilyinichna idi.

Saatte altmış mil süratle giden otomobil, yolda trafik engelleriyle karşılaşmadı. Otomobili tanıyan trafik polisinin bize yolu açık tuttuğu anlaşılıyordu. Moskova dışında asfalt bir yola çıktık. Savaştan sonra uzun zaman, üzerinde yalnız resmî arabaların gitmesine müsaade edilen bu yola "Hükümet Yolu" dendiğini sonradan öğrendim. Acaba hâlâ öyle mi? Az sonra otomobili durdurdular. Şoförün yanında oturan subayın, otomobilin penceresinden ufak bir işaret göstermesi üzerine başka bir şey sormadan geçmemize müsade ettiler. Sağ pencere açıktı, hava cereyanından müteessir olduğumu gören Molotov, pencereyi yavaş yavaş kapadı. Camın zırhlı olduğunu ve zırhlı bir arabada gittiğimizi ancak o zaman farkettim. Zannederim bir Packard arabası idi; çünkü Tito, Sovyet Hükümetinden, 1945 de aynı cins bir araba almıştı.

O akşamdan on gün kadar evvel, Almanlar Dravar'da Yugoslav Millî Kurtuluş Ordusu Yüksek Kumanda Heyeti Karargâhına bir baskın taarruzu yapmışlar ve bunun neticesinde Tito ile Askerî Misyonlar dağa kaçmak zorunda kalmışlardı.

Uzun ve çetin bir yürüyüşe katlanmak zorunda kalan Yugoslav Liderler, aynı zamanda askerî ve politik faaliyet için kıymetli zaman kaybına uğramışlardı. Erzak meselesi de kritik bir safhaya girmişti. Sovyet Askerî Heyeti bunları bütün tafsilâtiyle Moskova'ya haber vermişti. Aynı zamanda bizim Moskova'daki Heyetimiz, ilgili Sovyet subaylariyle daimi temasda bulunarak Yüksek Kumanda Heyetine ve Orduya yapılacak yardımın nasıl ulaştırılabileceğini onlara anlatıyordu. Sovyet uçakları, kuv-

vetlerin bulunduğu ormanlık saha üzerinde gece gündüz uçuş yaparak mütemadiyen cephane ve erzak atmışlardı. Fakat bu ormanlık saha ordu tarafından çabucak boşaltılmak zorunda kalındığı için atılan paketlerin büyük bir yardımı olmamıştı.

Yolda Molotov, bu durum hakkında ne düşündüğümü sordu. Gösterdiği alâka fazlaydı; fakat sanki şahıslarla ilgili cihetleri değil de olayın hakikî çehresini öğrenmek istiyor gibi idi.

Yirmi mil kadar gittik, sol yanda bir yola saptık ve biraz sonra genç bir köknar ormanına girdik. Bizi tekrar durdurdular, ileride bir kapıya vardık. Kendimizi; sık bir köknar ormanı içerisinde yapılmış küçük bir villânın önünde bulduk.

Kapıdan küçük bir salona girer girmez karşıdan Stalin göründü. Bu defa, savaş öncesi resimlerinden herkesçe bilinen, çenesine kadar ilikli o meşhur basit elbisesini giymişti. Bu elbiseler içinde daha ufak, fakat daha sade ve ev halinde görünüyordu. Bizi ufak odaya götürdü. Burası hayret edilecek kadar boştu; ne kitap vardı ne de resim... Sadece çıplak ahşap duvarlar görünüyordu. Ufak bir yazı masasının etrafına oturduk ve Stalin hemen Yugoslav Yüksek Kumanda Heyetinin başına gelenleri sormaya başladı.

Onun soruş tarzından, Stalin'le Molotov arasındaki kesin kontras meydana çıkıyordu. Molotov'un ne düşündüğünü veya bu düşünceye nasıl geldiğini anlamak mümkün değildi. Düşüncelerine nüfuz edilemezdi; sanki mühürlü gibiydi. Halbuki Stalin'in canlı ve âdeta yerinde duramıyan bir yaradılışı vardı. O, daima kendisine, başkala-

rına sualler sorar, ayni zamanda kendi kendisiyle ve başkalariyle münakaşa ederdi. Molotov'un kolayca heyecanlanmadığını, Stalin'in itidalini muhafaza edemediğini ve hislerini gizleyemediğini burada anlatmıyacağım. Çünkü her ikisinin de bu hallerini ilerde göreceğiz. Tetkik edilen mesele kime ve neye ait olursa olsun, Molotov, daima aynı kalır ve yüzünde ufak bir değişiklik gölgesi dahi görülmez. Halbuki Stalin, kendi komünist muhitinde tamamiyle farklıdır. Çörçil, Molotov'u mükemmel modern bir robot olarak tarif eder. Bu doğrudur. Fakat bu, onun bir tarafı, dış tarafıdır. Stalin de onun kadar hesabını soğukkanlı yapan birisidir. Yalnız, daha ihtiraslı ve çok taraflı bir yaradılışda olan Stalin, daha geniş imkânlar bulmak ve herşeye daha fazla nüfuz etmek imkânına sahiptir. Fakat Stalin'in yaradılışının her yönü aynı şekilde kuvvetli ve inandırıcı olduğu için hiç bir zaman hislerini gizlemediği ve davranışlarında daima samimi olduğu zannedilir. Molotov'un herşeye, hatta komünizme ve onun ulaşacağı son gayelere bile verdiği kıymet kat'i değil izafî gibi görünürdü. Onun için sanki devamlı hiç bir şey yoktu ve yalnız hergün başka türlü görünen, geçici bir realite vardı. Ve kendisi —her değişik şeklinde— ona bütün hayatını sunmak zorunda idi. Stalin için de her şey fâni idi. Fakat bu onun felsefî görüşü idi. Bu fâniliğin arkasında ve içinde bir takım idealler, —kendi idealleri— saklı idi. İşte Stalin, realiteyi ve bu realiteyi nefsinde toplamış bulunan yaşayan insanları, kendi ideallerine göre, eğip büküyor ve kalıplara döküyordu.

Şimdi geriye doğru dönüp bakınca, bana öyle geliyor ki; bir tarafta izafiyetçiliği ve alışılmış detaylı günlük işlerdeki kabiliyeti ile Molotov; diğer tarafda fanatik doğmatizmi, ilerlemek ve istikbale daha fazla imkânlar ara-

mak için sürükleyici araştırmasiyle Stalin birbirilerini ideal bir şekilde tamamlayan iki insandı. Stalin'in Liderliği olmayınca, Molotov nasıl âciz kalıyor idiyse, Stalin de bir çok yönlerden onsuz yapamıyordu. Her ikisi de kendi usullerinde vicdansız idiler. Fakat bana öyle geliyor ki, Stalin, dikkatle seçtiği bu usulleri muhitine intibak ettirmiş, halbuki Molotov, daha baştan, bu usullerin rastgele olabileceğini kabul etmiş ve bu ciheti ehemmiyetsiz görmüştür. Molotov, Stalin'i yalnız bir çok şeyler yapmaya teşvik etmekle kalmamış, fakat aynı zamanda ona kuvvet vermiş ve onun şüphelerini gidermiştir. Kabiliyetleri ve nüfuz kudreti daha büyük olan Stalin; geri kalmış Rusya'nın modern bir endüstri imparatorluğu haline getirilmesinde başlıca rolü kendisinin oynadığını iddia ederse de, bilhassa pratik bir tatbikatcı olan Molotov'un bu hususta rolünü küçümsemek haksızlık olur.

Temkinli, tertipli ve inatçı olan Molotov; bu rol için fizik olarak da elverişlidir. Stalin'den fazla içer, fakat kadeh kaldırmaları daha seyrek ve politik bir tesir yapmak hususunda daha hesaplıdır. Onun şahsî hayatı da alelâde idi. Molotov'un, mütevazi ve zarif bir kadın olan, karısını bir sene sonra gördüğüm zaman onun, değişmeyen ve muntazam günlük ihtiyaçlarını diğer herhangi bir kadının da görebileceğini hissettim.

Stalin konuşmaya, Yugoslav Yüksek Kumanda Heyeti ile onun etrafındaki Birliklerin ne olacağı konusunda heyecanlı sualler sorarak başladı:

— Açlıktan ölecekler!

Bunun böyle olmayacağım anlatmaya çalıştım, fakat o devam etti:

— Neden olmasın? Askerler kaç defa açlıktan ölmüşlerdir! Açlık her ordunun en müthiş düşmanıdır.

Kendisine izah ettim; onu teskin etmeye ve inandırmaya muvaffak oldum:

— Bizim memleketimizde daima yiyecek bir şey bulunur. Geçmişde bundan çok daha fena durumlarda açlıktan ölmedik.

Sonra, yardımın gönderilmesi meselesine geçti. Sovyet hududu halâ çok uzakta idi; savaş uçakları, nakliye uçaklarına refakat edemiyorlardı. Bir ara Stalin parladı, pilotlar hakkında söylenmeye başladı:

— Hepsi korkak, gündüz uçmaya korkuyorlar! Korkaklar vallahi korkuyorlar!

Meselenin her yönünü bilen Molotov, pilotları müdafaa etti:

— Hayır, onlar hiç de korkak değil, sadece savaş uçaklarının menzili çok kısa ve gündüz uçuşunda nakliye uçakları hedeflerine varmadan düşürülüyor. Bundan başka taşıyabildikleri yük ehemmiyetsizdir. Geri dönmek için lüzumlu yakıtı beraberlerinde almak zorunda kalıyorlar. İşte gece uçmalarının ve az yük taşıyabilmelerinin sebebi budur.

Molotov'u destekledim. Çünkü Sovyet pilotlarının, Yugoslavya'daki asker yoldaşlarma yardım için, savaş uçaklarının himayesini beklemeden uçuşa gönüllü olduklarını biliyordum. Stalin; Tito'nun kendisine böyle günlük tehlikelerden uzak bir karargâh bulması lüzumu üzerinde ısrar ediyordu. Bu ciddî durumda ve bu kargaşalıkda; yapılması lüzumlu işler bakımından Stalin'e hak verdim.

Stalin'in, bu görüşünün, Sovyet Heyetine de intikal ettirildiği belli idi. Çünkü, tam o zaman, Misyonun ısrarı üzerine, Tito karargâhını evvelâ İtalya'ya sonra da Vis Adasına nakletti ve Kızılordu Yugoslavya'ya girinceye kadar orada kaldı. Şüphesiz Stalin karargâhın nakledilmesi lâzımgelen yerler için bir şey söylemedi, fakat nakil fikri onun kafasından çıkmıştı.

Müttefikler, Yugoslav askerlerine yardım için, İtalya'da bir Sovyet Hava Meydanı tesis etmeyi kabul etmişlerdi. Stalin, nakliye uçaklarının derhal gönderilerek meydanın biran evvel faaliyete geçmesi lüzumu üzerinde ısrar ediyordu.

Almanya'nın Tito'ya karşı yapmakta olduğu son taarruzun neticeleri hakkında benim iyimser görüşümün Stalin'e tesir ettiği anlaşılıyor. Çünkü hemen sonra bizim müttefiklerle, evvelâ Büyük Britanya ile olan münasebetlerimizi ele almıştı ve benimle görüşmesinin başlıca sebebinin bu olduğunu o zaman anlamıştım.

Tavsiyelerinin esası, evvelâ İngilizleri ürkütmemek noktasında toplanıyordu. Bu sebeble İngilizlere, Yugoslavya'da bir ihtilâlin devam ettiği veya komünist kontrolünü tesis için bir teşebbüs yapılacağı fikrini verebilecek herşeyden sakınmamız lüzumunu anlatmak istiyordu. Bir aralık köpürdü:

— Keplerindeki kızıl yıldızlar da ne oluyor? Şeklin ehemmiyeti yok, elde edilen kazancın ehemmiyeti var. Siz ve kızıl yıldızlar? Yıldızlara lüzum yok. Kızgınlığının büyük olmadığı ve bir sitemden ileri geçmiyeceği belli idi. Ben kendisine izah ettim:

— Kızıl yıldızları yasak etmeye imkân yoktur. Çünkü daha şimdiden bir gelecek halini almış ve savaşçılarımıza bir mânâ ifade etmeye başlamıştır.

Fikrinden vazgeçmedi, fakat büyük bir israr da göstermedi. Sonra Batılı Müttefiklerle olan münasebetin başka bir yönünü ele aldı ve devam etti:

— Belki siz, İngilizlerin müttefiki olmamız dolayısiyle, Çörçil'in kim olduğunu unuttuğumuzu zannediyorsunuz. Onların; müttefiklerini aldatmaktan başka bir düşünceleri yoktur. Birinci Dünya Savaşmda Ruslara ve Fransızlara mütemadiyen ihanet ettiler. Peki, Çörçil? Çörçil, gözetlemediğin zaman, cebindeki bir kuruşu çeken cinsten bir adamdır. Evet cebinden bir kuruş çeken! vallahi cebinden bir kuruş çeker. Ya Ruzvelt? Ruzvelt öyle değildir; o elini daha büyük paralar için daldırır. Fakat Çörçil... Çörçil bu işi bir kuruş için yapar.

Bilhassa Tito'nun hayatının emniyet altına alınması bakımından İngilizlerin iki yüzlülüğünden ve "Gizli İstihbarat ve Casus Teşkilâtı" (Intelligence Service) ndan sakınmamız üzerinde israrla durdu:

— General Sikorski'yi bir uçakta öldürüp sonra uçağı düşüren onlardır. Ne delil, ne şahit...

Stalin'in, görüşme süresince tekrar etmeye devam ettiği bu ikazları dönüşte Tito'ya anlattım. Tito'nun 21 Eylül 1944 de Vis Adasından, gizlice uçarak Sovyet işgali altındaki Romanya'ya gitmesinde belki bunun tesiri olmuştur.

Stalin, bundan sonra Yugoslav Krallık Hükümeti ile olan münasebetlerle geçti. Bu Hükümetin yeni temsilcisi

Dr. Ivan Subaşiç; Tito ile olan münasebeti tanzim edeceğini ve Millî Kurtuluş Ordusunun işgal ordularına karşı esas kuvvet olarak tanınmasını sağlayacağını vaadetmişti. Stalin israr ediyordu:

— Her ne olursa olsun Şubaşiç iie müzakereyi reddetme, kendisine hemen hücum etme; ne istediğini anlayalım. Onunla konuş ve ortalama bir yol bul. Subaşiç'le konuşarak şu veya bu şekilde, ortalama bir anlaşmaya varıp varamıyacağını anlamalısın.

İsrarı, azimli ve fakat kesin değildi. Bütün bunları Tito'ya ve Merkez Komitesi Üyelerine anlattım. Belki, Tito - Subaşiç anlaşmasının meydana gelmesinde bunun yardımı olmuştur.

Sonra Stalin bizi sofraya dâvet etti. Yolda, salonda büyük bir dünya haritasının önünde durduk. Burada kırmızıya boyanan Sovyetler Birliği derhal göze çarpıyor ve olduğundan büyük gibi duruyordu. Stalin, Sovyetler Birliği üzerinde elini dolaştırıp biraz evvel İngilizler ve Amerikalılar aleyhinde söylediklerine işaret ederek sözlerine şöyle devam etti:

— Onlar, bu kadar büyük bir sahanın Kızıl olmasını hiç bir zaman kabul etmiyeceklerdir, hiç bir zaman!

Harita üzerinde Stalingrat etrafındaki saha batıdan doğuya doğru mavi bir kalemle işaret edilmişti. Bu işaretin, harbin devamı esnasında Stalin tarafından yapıldığı anlaşılıyordu. Haritadaki bu işarete gözattığımı gören Stalin, hislerini açığa vurmamasına rağmen, bundan memnun olduğunu belli ediyordu. Sebebini şimdi hatırlamıyorum; fakat şöyle bir mütalâada bulunmuştum:

— Sovyetler Birliği sanayileşmemiş olsaydı varlığını koruyacak böyle bir savaşı devam ettiremezdi.

Stalin cevap verdi:

— Tam bu nokta üzerinde Troçki ve Buharin'le kavga etmiştik.

Burada, haritanın karşısında, muhalifleri hakkında onun ağzından dinlediklerimizin hepsi bu kadardı: Kevga etmişler!

Yemek odasmda, Sovyet Yüksek Kumanda Heyetinden iki üç kişi ayakta bekliyordu. Mamafih, Politbürodan Molotov'dan başka kimse yoktu.

Çörçil, Kremlin'de Stalin'le yediği hazırlıksız ve rastgele bir akşam yemeğini hatıratında canlı bir şekilde tasvir eder. Stalin'in akşam yemekleri umumiyetle öyledir.

Geniş, zevkli fakat sade bir yemek odasında uzun bir masının önyarısı; ısıtılmış gümüş tabaklarda bulunan her türlü yemek içkiler ve bardaklarla tamamen dolmuştu. Herkes, istediği yemeklerden kendisi alıyor ve masanın boş olan diğer yarısının karşısında istediği yere oturuyordu. Stalin, hiç bir zaman masanın başında oturmuyor; baştakinin solunda duran sandalyede oturuyordu.

Yemeklerin ve içkilerin çeşidi pek çoktu ve bunların arasında etlerle sert içkiler başta geliyordu. Fakat, başka her şey sade ve gösterişsizdi. Stalin zil çalmadıkça sofrada hizmet için hiç bir garson görünmüyordu; yalnız ben bira istediğim zaman birisi geldi. Herkes istediği yemeklerden istediği kadar yiyordu. Yalnız içki içmemiz için çok israr ediliyor ve "şerefe" pek sık kadeh kaldırılıyordu.

Böyle akşam yemekleri, umumiyetle altı saatten fazla devam ederdi. Gecenin onundan sabahın dördüne veya beşine kadar. Sofrada konuşmalar; hikâyeler ve anekdotlarla en ciddî, siyasî hattâ felsefî bahislere kadar gelişigüzel devam ederken yeme ve içme faslı gayet yavaş gidiyordu. Sovyet politikasının en ehemmiyetli kısmına, hususi olarak, bu yemeklerde şekil verilirdi. Buradan başka, bu yemekler, Stalin'in monoton ve sıkıcı hayatının en sık ve en uygun eğlencelerini teşkil ediyordu.

Stalin'in çalışma arkadaşları bu tarz çalışmaya, yaşamaya ve gecelerini Stalin'in veya arkadaşlarından birisnn sofrasında geçirmeye alışmışlardı. Dairelerine öğleden evvel gitmezler ve akşam geç vakte kadar orada kalırlardı. Bu hal İdarenin Yüksek kısmının çalışmasını güçleştiriyor ve komplike bir hale getiriyordu. Fakat herkes, hattâ Politbüro ile temas etmek isteyen (Corp Diplomatique) bile bu vaziyete adepte olmuştu.

Politbüro Üyelerinden veya diğer yüksek memurlardan bu yemeklere hangilerinin ve ne zaman çağırılacağını gösteren bir protokol yoktu. Umumiyetle çağırılanlar; esas misafirler veya konuşulacak konularla ilgili olan kimselerdi. Çevresi dar tutulan bu ziyafetlere dâvet edilmiş olmak hususî bir şeref sayılırdı. Bu yemeklerde Molotov'un daima hazır bulunması, kanaatımca, yalnız Hariciye Komiseri olmasından değil fakat aynı zamanda Stalin'in fiilen vekili bulunmasından ileri geliyordu.

Bu ziyafetlerin devamınca, Sovyet Liderleri birbirlerine en yakın ve en samimi oldukları anları yaşarlar, herkes kendi kısmına ait haberleri, gündüz rastladıkları ve ne işle meşgul olduklarını anlatırdı. Bu mükellef sofra ve bir hayli alkol ruhları neşelendiriyor, samimiyet ve tek-

lifsizlik atmosferini arttırıyordu. Şahısları tanımıyan bir ziyaretçi, Stalin ile diğerleri arasındaki farkı güç görebilirdi. Halbuki bu fark vardı; onun söyledikleri dikkatle not edilir ve kendisine pek itiraz edilmezdi. Bunların hepsi bir arada pederşahi bir aileyi andırıyor ve bu aile reisinin kaprisli tarafları akrabalara endişe veriyordu.

Stalin'in yediği yemek, çok daha iri bir adam için bile muazzam sayılırdı. Dağlı orijininin bir alâmeti olarak çok et yiyordu. Mahallî spesiyalitelerin her türlüsünü de ayrıca seviyordu. Türlü iklim ve medeniyeti olan bu memlekette bu spesiyalitelerin çeşidi pek çoktu. Stalin'in hususi olarak sevdiği bir yemeği farketmedim. Mutedil içer ve çoğu zaman küçük bardaklarda votka ile kırmızı şarabı karıştırırdı. Onda hiç bir zaman herhangi bir sarhoşluk alâmeti görmedim. Halbuki Molotov için böyle söylenemez. Beria, zaten daima sarhoştu. Akşam yemeklerinde çok yiyen bütün insanlar gibi, Sovyet Liderleri de gündüzleri pek az yerler ve bir çokları haftada bir gün yalnız meyve suyu kürü yaparlardı.

Geniş Rus topraklarının, yeni zaptedilen memleketlerin ve —büyük bir nisbette— insanlığın kaderi hep böyle sofralarda tayin edilirdi. Eğer bu sofralar bile "insan ruhunun mimarları"na büyük hizmetler yapmak için ilham verememişse bunun sebebi, belki böyle bir çok hareketlerin burada ebedî olarak gömülü kalmış olmasındadır.

Burada parti içi muhalefetten veya bunun nasıl ele alınacağından bahsedildiğini katiyen duymadım. Herhalde bu, geniş ölçüde, Stalin'in ve Gizli Polisin muhakeme etmek ve hüküm vermek selâhiyetinden ileri geliyordu. **Sonra, Sovyet liderleri vicdanlarını işin içine karıştırmak**

istemiyorlardı; çünkü bu takdirde netice kendi akibetleri için tehlikeli oluyordu.

Bu taplantıda her konuda yapılan konuşmalardan yalnız bana ehemmiyetli görünenleri anlatacağım. Rusya ile Güney Slavları arasındaki eski bağları hatırlatarak şunları söyledim:

— Rus Çarları Güney Slavlarının emellerini anlayamadılar. Onlar daima sömürgeci bir genişlemeyi düşündüler; halbuki biz kurtuluşumuzla ilgili idik.

Stalin bunu başka bir yönden kabul etti:

— Evet, Rus Çarlarının ufukları dardı!.

Stalin'in Yugoslavya'ya karşı olan ilgisi, diğer Sovyet Liderlerininkinden farklı idi. O, tahribat ve kayıplarla ilgili değildi, sadece vücude getirilen iç münasebetlerin cinsi ve ihtilâl hareketniin bu günkü kuvveti ile ilgileniyordu. Bu konuşma esnasında, kayıplar hakkında söylenenlerden başka bir bilgi edinmek için sual bile sormaya lüzum görmüyordu.

Bir noktada Arnavutluk ile ilgilendi:

— Orada olup bitenlerin aslı nedir? Bunlar ne biçim insanlar?

Ben anlattım:

— Arnavutluk'da olanlar Yugoslavya'dakinin aynıdır. Arnavut'lar, Balkanların en eski halkıdır. Balkanlara Slavlardan ve hattâ eski Yunanlılardan daha evvel gelmişlerdi.

— Fakat yerleştikleri yerler nasıl olmuş da Slav isimleri almış? Slavlarla hiç bir irtibatları yok mudur?

— Slavlar bir ara vadilerde oturmuşlar ve bu mahallere Slav isimleri vermişler. Sonra Türkler' zamanında Arnavutlar Slavları bu yerlerden sürüp çıkarmışlar.

Stalin alayla göz kırptı:

— Arnavutların Slavlıkla hiç olmazsa biraz ilgisi olduğunu ümit etmiştim!

Yugoslavya'daki savaş usullerinin vahşiliğinden bahsederken Almanlar'dan esir almadığımızı, çünkü onların bizim bütün esirlerimizi öldürdüklerini söyledim. Stalin gülerek sözümü kesti ve savaşa ait bir hikâyeyi anlattı:

— Adamlarımızdan birisi, büyük bir Alman esir kafilesini götürürken yolda bir esirden başka hepsini öldürmüş. Gittiği yerde kendisine: "esirler nerde?" diye sorulunca "ben sadece başkumandanın; son adama kadar bütün düşmanın öldürülmesi yolunda verdiği emri yerine getirdim: İşte son adam burada!" der.

Konuşma sırasında Almanlar hakkında şşu mütalâada bulundu:

— Almanlar, acayip, koyun gibi bir halktır. Çocukluğumdan hatırlarım: Koç nereye giderse koyunlar onu takip eder. İhtilâlden evvel Almanya'da bulunduğum zamanı düşünüyorum: Alman Sosyal Demokratlarından bir grup, biletleriyle ilgili bir formaliteden dolayı Kongreye geç gelmişlerdi! Rusların böyle hareket etmesi düşünülebilir mi? Kongrede birisi Almanlara haklı olarak şöyle söyledi: "Almanya'da siz ihtilâl yapamazsınız. Çünkü ihtilâl yapmak için çimenlere basmak lâzım; halbuki bu sizde yasakdır!"

Bana bazı şeylerin Sırbcasını sordu. Tabiî Sırbca ile Rusça arasındaki büyük benzerlik görünüyordu. Stalin hayret etti:

— Hay Allah, hiç şüphe yok: Biz aynı milletiz!

Stalin Moskova'da hangi liderleri gördüğümü sorunca, Dimitrov'la Manuilsky'nin isimlerini söylediğim zaman şu mütalâada bulundu:

— Dimitrov, Manuilsky'den daha becerikli bir adamdır; çok daha becerikli.

Sonra Komintern'in dağılmasından söz açtı:

— Batılılar bu işde çok kurnazca davrandılar. Komintern'in feshi hakkında bir şey söylemediler; eğer söyleselerdi hiç de dağıtmayacakdık. İnadımız o kadar fazlaydı. Komintern'in durumu gittikçe anormal bir hal alıyordu. Burada Molotov'la ben, bir iş üzerinde kafa patlatırken Komintern kendi bildiği yoldan gidiyor ve ahenksizlik gittikçe artıyordu. Dimitrov ile çalışmak kolay, fakat diğerleriyle daha zor oluyordu. Her şeyden daha önemli olarak; Komünist Partilerinin millî bir lisan konuşması ve kendi memleketlerinde mevcut şartlar altında savaşması icap ettiği bir anda umumi bir Komünist Formu'nun mevcut olmayışında bir gayri tabiîlik, bir anormallik vardı.

O akşam iki telgraf geldi. Stalin ikisini okumam için bana verdi. Birisi Şubaşiç,in Amarika Birleşik Devletlerinin Hariciye Nezaretine söylediklerini anlatıyordu. Telgraf şöyle idi: "Biz Yugoslavlar, Sovyetler Birliğine karşı olamıyacağımız gibi Sovyet aleyhtarı bir politika da takip edemeyiz. Aramızda Slavlık ve Rusya lehindeki gelenekler çok kuvvetlidir."

Stalin şu mütalâada bulundu:

— Bu Şubaşiç, Amerikalıları ürkütüyor. Peki onları niçin ürkütüyor? Evet ürkütüyor? Fakat niçin, niçin?

Sonra belki yüzümdeki hayreti görmesi üzerine ilâve etti:

— Onlar bizim telgraflarımızı çalıyorlar, biz de onlarınkini...

İkinci telgraf Çörçil'dendi ve Fransa'ya çıkarmanın ertesi günü yapılacağını bildiriyordu. Stalin alay etmeye başladı:

— Evet, bir çıkarma olacak; fakat eğer sis olmazsa... Bu güne kadar çıkarmayı geri bırakmak için daima bir sebep vardı. Korkarım yarın ortaya başka bir sebep çıkacak. Belki bu sebep; "çıkarma sırasında bazı Almanlarla karşılaşmak tehlikesi" olacak. Almanlarla karşılaşılırsa ne olur? İşde o zaman çıkarma olmaz, fakat her zamanki gibi vaadler tekrar edilir!

Âdeti üzerine mırıldanan Molotov izah etti:

— Hayır, bu defa çıkarma hakikaten olacak.

Edindiğim intibaa göre, Stalin, müttefik çıkarmasından ciddî olarak şüphe etmiyordu. Onun maksadı, bilhassa önceki geri bırakmalardan dolayı işi gülünç hale sokmaktı.

Bu gün, o akşamın intibaanı hülâsa edince; bana öyle geliyor ki Stalin, Yugoslav liderlerinin batı ile olan bağlarını mahsus zayıflatmak istiyor ve aynı zamanda onların siyasetlerini kendi menfaatlerine ve kendisinin Batılı

devletleri ile —Bilhassa Büyük Britanya ile— olan münasebetlerine bağlamak istiyordu.

Stalin; ideolojisinin, metodlarının, şahsi tecrübelerinin ve tarihten aldığı derslerin bir neticesi olarak avucunun içinde olandan başkasına güvenemez. Polisinin kontrol haricinde olan herkes onun için; fırsat kollayan bir düşmandır. Yugoslav ihtilâlini onun kontrolundan çekip kurtaran savaşın şartları idi. Ve bu ihtilâlin arkasında toplanan kitle, kendi kuvvetinin farkına vardığı için Stalin'in bu kitleye emir vermesi kolay değildi. Hülâsa bütün bunların farkında olan Stalin, sadece elinden geleni yapıyor ve Yugoslav liderlerinin batı sömürgeciliği aleyhinde komünist edebiyatından öğrendikleri peşin hükümleri Batı devletlerine karşı istismar etmeye çalışıyordu. Bu liderleri bu yolda kendisine bağlamaya ve siyasetlerini kendisine tâbi kılmaya uğraşıyordu. Sovyet liderlerinin içinde yaşadığı alem —ki, bu aynı zamanda benim alemimdi— yavaş yavaş yeni bir şekil alıyor gibi idi: Her tarafında korkunç ve sonsuz boğuşmalar... Burada apaçık ortaya çıkan şey; sadece şekil değiştirmiş olan nifak ve kavgadan ibaretti. Yine bu kavga ve nifak aleminde yalnız daha kuvvetliler ve daha kurnazlar yaşayabiliyordu. Bundan çok evvel Sovyet liderlerine karşı içim hayranlıkla dolu idi. Şimdi onların bir an bile gevşemeyen irade kuvvetleriyle ihtiyatkârlığının bana verdiği heyecanla sarhoş olmuştum.

Öyle bir alem ki içinde seçilebilecek şey: Ya zafer veya ölüm.

İşte, yeni bir sosyal sistemin yapısı olan Stalin bu idi.

Ayrılırken Stalin'e, Yugoslav Komünist Partisinin çalışması hakkında bir diyeceği olup olmadığını sordum. Şu cevabı verdi:

— Hayır, yok. Ne yapılması lâzımgeldiğini en iyi siz bilirsiniz.

Dönüşde Vis'de bütün bunları Tito'ya ve Merkez Komitesinin diğer üyelerine anlattım. Moskova seyahatinden aldığım neticeyi ve edindiğim intibaı şöyle hülâsa ettim: "Komintern artık bir varlık olarak ortada yoktur. Ve biz Yugoslav komünistleri kendi başımızın çaresine bakmalıyız. Evvelâ kendi kuvvetlerimize dayanmaya mecburuz."

Bu yemekten sonra, ayrılırken, Stalin, Tito'ya hediye olarak götürülmek üzere bir kılıç verdi: Sovyetlerin en büyük hediyesi. Bu muhteşem hediyeye ben, mütavazı olan kendiminkini ekledim: Geçerken Kahire'den aldığım fildişi bir santranç takımı. Bu hediyelerde sembolik bir işaret olduğunu sanmıyorum. Fakat bana öyle geliyor ki, o zaman bile, içimde baskı altında tuttuğum âlem Stalin'in âleminden farklı idi.

Stalin'in villâsının etrafındaki köknar ormandan sis kalkıyor ve şafak söküyordu. Uykusuz geçen bir gecenin daha yorgun düşürdüğü Stalin'le Molotov antrede elimi sıktılar. Yaklaşan sabahın alacakaranhğında, otomobil, beni henüz uyanmamış bulunan Moskova'ya götürdü. Şehri, Haziran ayının mavi sisi ve çiği kaplamıştı.

**Rus topraklarına ayak bastığım zaman duyduğum şeyi yeniden hissettim. Bu topraklardan bakıldığı zaman, dünya, nihayet sanıldığı kadar büyük, ve zaptedilmesi imkânsız görünmüyordu. Ve hele Stalin'in fikirleriyle bu iş mümkün gibi görünüyordu. Çünkü Stalin'in; "Cemiyet**

ile insanlığa ait hakikatler" diye açıklanan fikirlerini biliyordum.

Bu; savaşın realitesi içinde güzel bir rüya idi. Bunlardan hangisinin daha hakikî olduğuna hiç bir zaman karar veremedim. Bu gün bile karar veremiyorum: Realite mi, yoksa vaadlerini gösterecek kadar yaşayamayan rüya mı?

İnsanlar, rüyalarda ve realitelerde yaşarlar.

# 2. Şüphe Devri

## KURTARICI DİYE BEKLEDİĞİMİZ KIZILORDU SALDIRICI ÇIKTI

Kendi açık kalbliliğimin kurbanı olmasaydım ihtimalki Moskova'ya ikinci seyahati ben yapmayacaktım ve netice itibariyle Stalin'i tekrar görmeyecektim.

**1944 yılı sonbaharında Yugoslavya'ya girip Belgrad'ı kurtaran kızılordu mensupları, teker teker ve grup halinde, vatandaşlara ve Yugoslav ordusu mensuplarına o kadar ciddî tecavüzlerde bulundular ki yeni rejim ve komünist partisi için ortaya politik bir mesele çıktı.**

**Yugoslav komünistleri, kızılorduyu kafalarında ideal bir örnek olarak tasavvur ederlerdi. Kendi aralarında en küçük yağma ve tecavüz suçlarını bile merhametsizce takip eden Yugoslav komünistleri; bu vaziyet karşısında halkdan daha fazla şaşkına dönmüştü. Çünkü halk, yüzyıllardan beri edindiği tecrübeler neticesinde, her ordudan yağma ve tecavüz bekliyordu. Mesele hakikî ve ciddî idi. Daha fenası; komünizmin düşmanları, henüz tamamiyle yerleşmemiş olan rejime ve umumi olarak komünizme karşı yaptıkları savaşta kızılordu mensupları tarafından yapılan bu tecavüzleri istismar ediyorlardı. Mesele, bütünü ile ve çok komplike idi. Çünkü kızılordu kumandanlarının yapılan şikâyetlere kulak asmaması; tecavüzlere ve tecavüz edenlere bizzat kumandanların göz yumduğu intibaını veriyordu.**

Tito, Romanya'dan Belgrad'a döner dönmez bu meselenin ele alınması lâzımdı. Tito bu arada Moskova'yı ziyaret etmiş ve Stalin'le ilk defa görüşmüştü.

Tito'nun başkanlığında yapılan toplantıya, ben; Kardelj ve Rankoviç ile beraber iştirâk etmiştim. Dördümüz, Yugoslav komünist Partisinin en tanınmış liderleri idik. Bu toplantıda meselenin Sovyet misyonu başkanı General Korneyev ile birlikte münakaşa edilmesine karar verildi. Meselenin ne kadar ciddî olduğunu General Korneyev'e tam olarak anlatabilmek için Yugoslavya'nın en seçkin kumandanı olan General Peko Dapcevic ile General Koca Popovic'i de yanımıza almaya karar verdik. Görüşmede sözü sadece Tito'ya bırakmayıp yerine göre hepimiz konuşacak ve durumun ciddiliğini her yönüyle anlatmaya gayret edecektik.

Tito'nun son derece mülâyim ve nazik bir şekilde ortaya koyduğu bu meseleyi General Korneyev'in kaba ve kırıcı bir tavırla reddedişi bizi daha fazla hayrete düşürmüştü. Bir yoldaş ve bir komünist olarak dâvet ettiğimiz Korneyev şöyle bağırıyordu:

— Sovyet hükümeti adına, kızılordu hakkında yapılan bu tariz ve ithamları protesto ederim. O kızılordu ki...

Onu ikna için yapılan bütün gayretler boştu. Orada sanki bu Generalin içinden aniden, büyük bir kuvvetin ve kurtarıcı bi rordu temsilcisinin çehresi görünmeye başlamıştı. Bunun üzerine o zaman ben şunları söylemiştim:

— Müşterek düşmanlarmız, Kızılordunun yaptığı tecavüzlerle böyle şeylere müsamaha etmeyen İngiliz subaylarının davranışını mukayese ederek bu meseleyi aleyhimizde istismar etmektedirler.

Korneyev buna da kaba bir anlayışsızlıkla mukabele etti:

— Kızılorduyu kapitalist memleketlerin ordularıyla mukayese etmek suretiyle yapılan tahkiri şiddetle protesto ederim.

Bunun üzerine Yugoslav makamları, Kızılordu askerlerinin kanunsuz hareketlerine dair istatistik bilgi toplamaya başladılar. Vatandaşlar tarafından yapılan yazılı şikâyetlere göre; ırzına geçilen yüzyirmibir kadından yüzonbiri aynı zamanda öldürülmüş ve binikiyüzdört yağma ve tecavüz vakası olmuştu. Kızılordunun, Yugoslavya'nın sadece kuzey doğu köşesinden geçtiği düşünülürse bu rakamların mânâsı daha iyi anlaşılır. Bu rakamlar, Yugoslav liderlerinin bu olayları neden politik bir mesele saydıklarını göstermektedir. İşin en ciddî tarafı bu meselenin iç mücadelede bir dâva halini almış olması idi. Komünistler dahil, herkes buna ahlâk yönünden bakıyordu. Uzun zamandır beklenen komünist ideali ve kızılordu bu muydu?

Korneyev'le yapılan görüşmenin bir netice vermeden sona ermesine rağmen, Sovyet kumanlanları kendi askerlerinin kanunsuz hareketlerine karşı daha sert davranmaya başlamışlardı. Korneyev ayrılır ayrılmaz, bazı arkadaşlar —kimisi mülâyim, kimisi sert bir şekilde— söylediklerim için bana sitemde bulundular. Hakikaten Sovyet Ordusunu İngilizlerinki ile mukayese etmek aklımın köşesinden geçmemişti. Zaten İngilizlerin Belgrad'da bir Askerî Misyonları vardı. Fakat ben, politik bir meseleye karşı olan reaksiyonumu göstermek için bilinen vakaları ve hakikatleri ortaya koymaktan başka bir şey yapmamıştım. Hülâsa buna rağmen ben, Karneyev'in inatçılığı

karşısında susmam icap ederken anlayışsızlık gösterip onu tahrik ettiğimden dolayı bazı arkadaşlarımın sitemlerine maruz kalmıştım. O zaman ben, Kızılorduyu General Korneyev'den daha az sevmezdim. Bu sebeple onu tahkir etmeyi aklımdan geçirdiğim düşünülemez. Fakat, kadınlara yapılan tecavüzü ben daima cinayetlerin en iğrenci olarak kabul etmişimdir. Hülâsa, bu vaziyet karşısında, yani kadınlarımızın ırzına tecavüz edilirken, askerlerimiz dövülüp sövülürken, mallarımız yağma edilirken ben susamazdım.

Yugoslav ve Sovyet Liderleri arasındaki ilk çatışmanın sebebi, benim bu sözlerimle diğer bir kaç meseleden ibaretti. Hakikatte, daha ciddî sebepler ortaya çıkmış olmasına rağmen, Sovyet Liderlerinin ve Temsilcilerinin kızgınlıklarına sebeb olarak en sık tekrarlanan şey benim sözlerim olmuştu. Sovyet Hükümetinin Yugoslav Merkez Komitesinin diğer üyelerine Suvorov nişanını dağıtırken bana vermemiş olmasının sebebini bu meselede aramak lâzımgelir. Buna benzer sebeplerle bu nişan General Dabcevic'e de verilmemişti. Bunun üzerine Rankovic'le ben General Dabcevic'e Yugoslav Millî Kahramanı Nişanını vererek bu harekete mukabele etmesi için Tito'ya tavsiyede bulunduk. Yugoslavya'daki Sovyet Ajanlarının, 1945 başlarında benim Troçki taraftarı olduğuma dair söylentiler yaymalarının bir sebebi yine benim o sözlerimdir. Sonradan Sovyetlerin bu davranışlarını değiştirmek zorunda kalmış olmalarının sebebi, böyle isnatların saçmalığını anlamış olmalarından değil ve fakat aramızdaki münasebetlerin düzelmiş olmasından ileri gelmişti.

**Bununla beraber, ben, o sözleri söyledikten sonra, çok geçmeden kendimi hemen hemen tecrid edilmiş his-**

settim. Bunun sebebi; en yakın arkadaşlarımın bile beni suçlu bulmaları veya Sovyet liderlerinin bu meseleyi çok büyütmüş olmaları değildi; belki daha derindi ve benim iç tecrübelerimden ileri geliyordu. Komünistliği iyi niyetle ve başkalarına hizmet için kabul etmiş bulunan herkesin böyle vaziyetlerde karşılaştığı muamma benim de karşıma çıkmıştı. İdealist komünistler, ergeç komünist partisi liderlerinin davranışlarının komünist nazariyesine uymadığını göreceklerdi. Bu misalde benim içine düştüğüm çıkmazın sebebi; kızılordunun ideal olarak tasvir ettiğim çehresiyle mensuplarının fiili davranışları arasındaki uyuşmazlık değildi. Çünkü "sınıfsız bir cemiyetin" ordusu olan kızılordunun "henüz" gereği gibi olamıyacağını ve çünkü halâ "eskinin kalıntılarını" ihtiva ettiğini kabul ediyordum. Karşımdaki bu çıkmaz; Sovyet liderleriyle Sovyet kumandanlarının bu cinayetlere karşı takındıkları —müsait demek içinden gelmiyor— kayıtsız tavır neticesinde doğdu. Bu cinayetler onların dikkatine sunulduğu her seferde kabul etmeyip protestoda bulunmaları üzerine benim içine düştüğüm çıkmaz daha da büyüdü. Bizim niyetimiz halis idi. Kızılordunun ve Sovyetler Birliğinin şanını ve şöhretini muhafaza etmek istiyorduk. Ve bu şöhreti Yugoslav komünist partisinin propagandası senelerdir uğraşarak ancak kurabilmişdi. Bu iyi niyetlerimiz nasıl karşılandı? Maalesef büyük bir devletin küçüğüne, kuvvetlinin zayıfa karşı gösterdiği küstahca bir gurur içinde verdiği tipik bir red cevabiyle...

Aslında, benim iyi niyetle söylediğim sözleri Sovyet temsilcilerinin Yugoslavya'ya karşı takındıkları mütecaviz ve mağrur tavrı desteklemek için kullanmaları; karşılaştığım bu çıkmazı hakikaten içinden çıkılmaz bir hale getirmişti.

Sovyet temsilcilerini, bizi anlamaktan alıkoyan ne idi? Benim sözlerim hangi sebeple mübalâğalandırılmış ve eğilip bükülmüştü? Sovyet temsilcileri bu sözlerin tahrif edilmiş şeklini kendi politik gayeleri uğrunda niçin istismar ediyorlardı? Niçin Yugoslav liderlerini Kızılorduya karşı nankör tanıtıyorlardı? Halbuki, Yugoslavya'nın merkezinin kurtarılıp liderlerinin buraya gelmesinde başlıca rolü kızılordunun oynadığına inanılıyordu.

Bu suallerin cevabı yoktu ve olamazdı.

Diğer birçokları gibi, ben de, Sovyet temsilcilerinin kasıtlı hareketleriyle rahatsız edildim: Meselâ Sovyet kumandanlığı, Belgrad'a yardım olmak üzere, Yugoslavya'ya büyük miktarda buğday hibe edeceğini ilân ediyordu. Fakat sonradan bu buğdayın vaktiyle Almanlar tarafından Yugoslav köylüsünden zorla toplanıp, Yugoslav toprakları içinde ambar edilmiş bulunan buğdaylar olduğu anlaşılıyordu. Sovyet kumandanlığı, bu buğdayla beraber daha böyle birçok şeylerin harb ganimeti olarak kendilerine ait olması lâzımgeldiğini kabul ediyordu. Bundan başka "Sovyet casus ve istihbarat teşkilâtı"; mülteci Beyaz Rusları ve hatta Yugoslavları kitle halinde topluyordu. Bunların bazıları "komünist partisi merkez komitesi" teşkilâtına bağlı idi. Bu kimseleri kime karşı ve niçin kullanıyordu? aynı zamanda, benim idare ettiğim "propaganda ve tahrik kolu" nda Sovyet temsilcileriyle uyuşmazlık kendini göstermişti. Sovyet basını, Yugoslav komünistlerinin mücadelesini sistematik olarak tahrif edip küçültürken bir taraftan da Sovyet temsilcileri Yugoslav propagandasını —evvelâ ihtiyatla ve fakat sonraları gittikçe daha açık olarak— Sovyet ihtiyaçlarına ve Sovyet modeline uydurmanın yollarını aramışlardı.

Sovyet temsilcileri; gittikçe içki âlemi halini alan partilerde Yugoslav liderlerini avlamaya gayret ediyorlardı. Halbuki bu gayretler, Sovyet idealleriyle Sovyet liderlerinin hareketleri arasındaki zıttiyeti, ahlâk hakkındaki beyanlarıyla yaptıkları işlerdeki ahlâksızlığı, benim gibi diğer bir çoklarının gözü önüne daha açıkça sermekten başka bir şeye yaramıyordu.

Ayni ideolojik ve sosyal temeller üzerine kurulmuş bulunan bu iki ihtilâl ve hükümeti arasındaki ilk temasta uyuşmazlık kendini göstermişti. Hususi ve kapalı bir ideoloji üzerindeki bu uyuşmazlık karşısında Yugoslav'lar bu moral muammaya kederleniyor ve iman merkezi saydıkları Sovyet Birliğinin, kendi küçük partilerinin ve fakir memleketlerinin iyi niyetini anlamayışına üzülüyorlardı.

İnsanların reaksiyonu, her misalde, mutlaka şuurlarının çalışması neticesi ortaya çıkıyor. Ben de, insanın tabiatla olan çözülmez bağını birden "keşf" ederek gençliğimdeki av gezintilerine tekrar başladım ve komünist partisi ile ihtilâlin dışında da güzelliklerin mevcut olduğunu birden farkettim.

Fakat kin ve düşmanlık başlamıştı.

## MOSKOVA'YA GİDEN YENİ HEYET VE SOFRADA STALİN'İN ARTİSTLİĞİ

1944 - 1945 kışında geniş bir Hükümet Delegasyonu Moskova'ya gitmişti. Merkez Komitesi üyesi ve Sanayi Nazırı Andrija Hebrang, Genel Kurmay Başkanı Arso Jovanovic ve o zamanki karım Mitra Mitrovic bu heyete dahildi. Karım; Sovyet Liderlerinin, politik reaksiyonlarından başka, insanlığı ilgilendiren meseleler karşısında gös-

terecekleri tepkiyi bana anlatacak kabiliyette idi. Ve bilhassa bu sonuncusuna karşı benim hassas olduğumu biliyordu.

Rusya'da; Yugoslavya ve bazı Yugoslav Liderleri hakkında, bu delegasyonun hem bütününe hem de ayrı ayrı her üyesine, mütemadiyen şikâyet ve sitemde bulunulmuştur. Sovyet memurları, umumiyetle her olayda işe doğru başlıyor, sonra bunu tahrif ediyor, mübalâğalandırıyor ve genişletiyorlardı. İşin daha fenası, Delegasyon Başkanı Hebrang, Sovyet Temsilcilerinin eteğine yapışmış, onlara verdiği raporlarda Sovyetlerin öfkesini Delegasyonun diğer üyeleri üzerinde topluyordu. Anladığıma göre Hebrang'ın bu davranışının sebebi; Hırvatistan Komünist Partisi Sekreterliği'nden uzaklaştırılmış bulunmasından dolayı güttüğü kin ve bilhassa hapishanede geçirdiği korkular sebebiyle duyduğu intikam hissi idi. Onun bu hareketi çok sonraları anlaşıldı. Çünkü kendisi, korkaklığı yüzünden, bu alçaklığını gizliyecek şekilde davranıyordu.

O zaman Sovyet Komünist Partisine bilgi ve haber verilmesi büyük bir günah sayılmıyordu. Çünkü hiç bir Yugoslav komünisti, kendi Merkez Komitesini Sovyetler aleyhine çevirmeyi aklından geçirmiyordu. Bundan başka Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesi; Yugoslav Komünist Partisi'nin durumu hakkında istediği bilgileri daima doğrudan doğruya alacak vaziyette idi. Fakat Hebrang'ın hedefi Yugoslav Merkez Komitesini baltalamaktı. Aleyhde verdiği raporlar hiç bir zaman meydana çıkmadı. Delegasyonun işe başladığı andan itibaren, Sovyet Merkez Komitesine muntazaman ihbarlarda bulunduğu ve bu hareketiyle diğer üyelerinin anlattıklarına bakılınca; Heb-

rang'ın, Yugoslav Merkez Komitesinde kendi şahsi menfaatine uygun bir değişiklik meydana getirmeyi ümit ettiği anlaşılıyor. Muhakkak olan bir şey varsa, Hebrang bütün bunları prensip adına yapıyor ve Yugoslavların az çok görünen hata ve kusurlarını bu davranışına bahane ve sebep olarak gösteriyordu. Hakikî sebep şu idi: Hebrang, Yugoslavya'nın ekonomisini ve ekonomik plânlarını Sovyetler Birliğine bağlı olarak kurması lüzumuna inanıyordu. Halbuki Merkez Komitesi, her sahada olduğu gibi, ekonomik sahada yakın işbirliğini desteklemekle beraber, bunun istiklâlimize zarar vermemesini şart koşuyordu.

Bu delegasyona mânevî alanda indirilen öldürücü darbeyi, tabiî yine, Stalin tertiplemişti. Bu maksatla Yugoslav Heyetini Kremlin'de toplayan Stalin, mutad ziyafetinde, ancak Shakespeare'in piyeslerinde bulunabilecek sahneler yaratmış, Yugoslav Ordusunu ve bu ordunun idare ediliş tarzını tenkid etmiş, fakat şahıs olarak yalnız bana yüklenmiş ve hem ne yolda! Kızılordunun ıztıraplarını ve tahrip edilmiş memleketlerde binlerce kilometrelik yolu nasıl korkunç şartlar altında geçtiğini heyecanlı bir dille anlatmış ve ağlıyarak devam etmiş:

— Ve böyle bir ordu bir başkası tarafından değil de, Djilas tarafından tahkir ediliyor! Herkesden beklerdim; fakat o kadar iyi karşıladığım ve yakınlık gösterdiğim Djilas'dan böyle bir şey beklemezdim. Hem de sizin için kanını esirgemeyen bir Ordu hakkında, Djilas, bir yazar olarak, insan ızdırabının ve insan kalbinin ne olduğunu hiç mi bilmez? binlerce kilometrelik yolu kan ve ateş içinde aşan bir askerin bir kadınla eğlenmesine ve ehemmiyetsiz birşeyler almasına karşı nasıl olur da bu kadar anlayışsızlık gösterebilir?.

O gece Stalin, bir çok defalar şerefe kadeh kaldırmış, birisini öğmüş, diğeriyle şakalaşmış, bir üçüncüsüyle alay etmiş, Sırb olduğu için karımı öpmüş ve yine Kızılordu'nun çektiği meşakkat ile Yugoslavya'nın gösterdiği nankörlük için gözyaşları dökmüş!

Stalin'le Molotov, oynayacakları rolleri, bir tiyatroda olduğu gibi, aralarında, kendi meyil ve yaradılışlarına göre taksim etmişlerdi: Molotov, soğukkanlılıkla, dâva üzerinde tahrikler yaparak hisleri kamçılarken, Stalin, trajik tesirler yapan sahneler yaratıyor. Stalin, en trajik tavrını; karımı bir baba sevgisiyle öperken şimdi kendisinin karımın ırzına tecavüzle suçlandırılacağından korktuğunu söylediği zaman takınmış!..

Partiler, Komünizm ve Marksizm hakkında pek az konuşmuş veya bu bahislere hiç girmemiş, fakat buna mukabil Ruslarla Güney Slavları arasındaki bağlar ve nihayet yine Kızılordunun katlandığı ızdıraplar ve yaptığı kahramanca fedakârlıklar üzerinde pek çok söz söylemiş.

Bunları tafsilâtiyle dinlediğim zaman hakikaten sarsılmış ve şaşkına dönmüştüm. Bu gün düşündüğüm zaman anlıyorum ki; Stalin'in beni şamar oğlanı haline getirmesinin sebebi, yapmış olduğum "taşkınlık" değildi. Benim, Sovyetler Birliği ve bizzat kendisi hakkında duyduğum samimi sevgi ve heyecanı bilmesi, kendisini bu yolda harekete sevketmişti.

Bundan evvel, Yugoslavya'ya döner dönmez, "Stalin'le görüşmem" hakkında onun çok hoşuna giden bir makale yayınlamıştım. Bunun üzerine Sovyet temsilcisi bana; bundan sonra yapacağım yayınlarda: Stalin'in ayağının çok büyük olduğundan bahsetmememem, buna muka-

bil Stalin'le Molotov arasındaki sâmimiyetin üzerinde fazla durmamam lüzumunu hatırlatmıştı. Aynı zamanda, karşısındakini çabuk tartan ve bilhassa onun zayıf taraflarını istismar etmekte maharetli olan Stalin; politik hırs ve emellerimi kamçılıyarak beni kazanamazdı. Çünkü bunların bende olmadığını biliyordu. Stalin; bana yalnız heyecanlarım, samimiyetim, ve hayranlıklarım yoluyla tesir edebilirdi; kendisi de o yolu seçmişti.

Fakat benim en kuvvetli tarafım olan hassasiyet ve samimiyetim, adaletsizlik ve samimiyetsizlikle karşılaşınca aynı şiddetle tam tersine döndü. Bu sebeple Stalin, açıkça daha ileri gitmeye cesaret edemedi. Sovyetlerin adaletsiz ve haris sömürgeci emellerini görüp tecrübe ettikçe daha azimli ve kararlı bir yol tutuyordum.

Bu gün, Stalin'in bu davranışının ne kadarının rol ve ne miktarının kin mahsulü olduğunu söylemek güçtür. Şahsen ben Stalin'de bunun birini diğerinden ayırmanın imkânsız olduğuna inanıyorum. Çünkü onun iddiaları o kadar içten gelme görünür ki, bunları inanarak söylediğinden insan âdeta şüphe edemezdi. Herhangi bir bahsin münakaşasında, her görüşe ve hatta her yeni şahsiyete kolayca intibak ederdi.

Netice itibariyle, Rusya'dan dönen Delegasyonun tamamiyle ürkmüş ve kederli bir hali vardı.

Bu arada Kızılordu'ya karşı gösterdiğim "nankörlük" dolayısiyle Stalin'in döktüğü gözyaşları, benim yalnızlığa daha fazla itilmeme sebeb olmuştu. Yalnızlığımı gittikçe daha fazla hissetmeme rağmen, hiç bir zaman uyuşuk ve miskin bir yaşama yolu tutmadım. Kalemime ve kitaplara artan bir şevkle sarıldım ve bu sayede beni ku-

şatmış olan güçlüklerle anlaşmazlıklardan kurtulup kendi içime sığınabildim.

## BANA YAKLAŞMAK İSTEYEN KATYA

Zaman hükmünü yürütüyordu. Yugoslavya ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetler; Askerî Misyonlarla Orduların tesbit ettiği şekilde kalamazdı. Sıklaşan bağlar ve çoğalan münasebetler, gittikçe Milletlerarası şekle uymaya başladı.

Hükümete mensup bir Delegasyon, Sovyetler Birliğiyle, bir "Karşılıklı Yardım Paktı" imzalamak üzere Nisanda hareket edecekti. Heyete Tito Başkanlık ediyordu, ve yanında Hariciye Nazırı Dr. Şubaşiç vardı. Heyete iki İktisat Nazırı —B. Andrejev ve N. Petrovic— de dahildi. Benim bu Heyete alınmam, "Kızılordunun tahkir edilmesi" dâvasının doğru temas yoluyla halledilmek arzusuna yorulabilir. Fakat sadece Tito'nun beni Delegasyona ithal etmesi ve Sovyetlerin buna itiraz etmemesi üzerine ben de diğerleriyle beraber Sovyet uçağına bindim.

Nisan başlangıcı idi ve sert hava dolayısiyle uçak boyuna sallanıyordu. Tito ile maiyetinin çoğunu uçak tuttu. Pilotlar bile hastalandılar. Ben de kendimi hasta hissettim, fakat başka bir sebepten...

Beni tekrar Stalin'le karşılaştıracak olan bu seyahate çıkacağımı öğrendiğim andan itibaren bir huzursuzluk hissetmeğe başlamıştım. Pişman değildim ve böyle olmaya bir sebep görmüyordum. Bana âdeta; "yaptığı işi yüzüne gözüne bulaştıran birisi" gözüyle bakıyorlar ve düştüğüm bu vaziyetten kurtulabilmek için Stalin'in âlicenaplığına sığınmaktan başka bir yol bulamadığımı far-

zediyorlardı. Etarafımdaki bu elektrikli atmosfer gittikçe artıyordu.

Uçak Moskova'ya yaklaştıkça, alışık olduğum yalnızlık hissi içimden fışkırmaya başladı. Yoldaşlarımın, silâh arkadaşlarımın benden uzaklaştıklarını ilk defa hisstemeye başlamış gibi idim. Bunlar şüphesiz, benimle herhangi bir temasm parti içindeki mevkilerini tehlikeye koyacağından veya kendilerinin de, benim gibi, "sapıtmış" sayılacağından korkuyorlardı. Uçakta bile bunu hissediyordum. Andrejev ile aramızda; savaş ve hapishane gibi insan karekterini en iyi tamtan yerlerde, kurulan münasebet ve samimiyet daima açık yüreklilik ve şakalarla devam ederdi. Fakat şimdi? O, bana acır gibi görünüyor fakat yardıma kudreti yok. Ben de, küçük düşmek korkusuyla ve fakat daha fazla, onu, uygun olmayan ve istenmeyen bir dostluk göstermeye zorlamış olmak endişesiyle, kendisine yanaşmıyorum. Hayatımın yeraltı çalışmalarında geçen tehlikeli devresinde tanıdığım Petrovic ile de öyle oldu. Onunla dostluğumuz, daha çok entellektüel sahada idi. Fakat şimdi, onunla, Sırbistan'ın politik tarihi hakkında bitmez tükenmez münakaşalarımızdan birisine girişmeye cesaret edemiyorum. Tito'ya gelince sanki hiç bir şey olmamış gibi susuyor ve benim hakkımdaki fikrini açığa vurmuyor. Bununla beraber Tito'nun benden tarafa olduğunu; beni beraber götürmesinin ve bu mesele karşısında kesin bir vaziyet almamasının politik sebeplerden ileri geldiğini tahmin ediyordum.

**Bir taraftan, benim basit insan vicdanım yani doğruya ve iyiye olan tabiî insanlık meylim; diğer taraftan da, içinde yaşadığım muhit ve beni ona bağlayan günlük faaliyetim vardı. Bu faaliyet, kendi mücerret gayeleri ile**

çevrilmiş ve kendi imkânlariyle kösteklenmiş bir hareket yani komünizm idi. İşte içimde, bu iki taraf arasında başlayan ilk mücadeleye şahit oluyordum. Bununla beraber, bu mücadele şuurumda o zaman henüz şekillenmemişti. Ancak bu mücadele, daha fazla, benim dünyayı dada iyi bir hale koymak hususundaki iyi niyetlerimle mensup olduğum komünist hareketinin başında, karar verme mevkiinde olanların gösterdikleri anlayışsızlık arasında bir çatışma şeklinde ortaya çıkıyordu.

Moskova'ya yaklaştıkça endişem her an artıyordu.

Aşağıda, eriyen karların altından çıkan siyah bir toprak uçuşuyordu. Bu toprak yer yer fırtınalarla ve bombalarla yarılmış, tahrip edilmiş ve insanlar tarafından terkedilmişti. Gökyüzünün de bulutlu, karanlık ve nüfuz edilmez bir hali vardı. İçine daldığım, rüya gibi elle tutulmayan alemde yer ve gök yoktu. Fakat buna rağmen şimdiye kadar yaşadıklarımdan daha hakikî idi. Sanki gökle yer arasında, vicdanımla tecrübelerim arasında ve arzum ile imkân arasında çırpınarak uçuyordum. Hafızamda sadece o ızdıraplı çırpınmanın hayali vardı. Fakat Ruslarla, Sovyet memleketi ve onun liderleriyle ilk karşılaşmamda duyduğum slavlık hislerinden ve ihtilâl coşkunluklarından bir eser ve bir iz kalmamıştı.

Tito'yu fena halde uçak tutmuştu; bitkin ve yemyeşil çehresiyle karşılama merasiminde âdet olan nutku söylerken ve yürürken irade kuvvetinin son haddini sarfettiği belli oluyordu.

Karşılama Heyetine Başkanlık eden Molotov, elimi sıkarken hiçbir tanışıklık işareti vermedi ve gülümsemedi. Tito'yu yalnız başına hususi bir villâya götürüp ka-

lammızı metropol otele yerleştirmeleri hoş bir şey olmadı. Çektiğim keder ve gaile daha da arttı; âdeta bir mücadele halini aldı.

Ertesi yahut daha ertesi günü odamdaki telefon çaldı. Şuh bir kadın sesi kulaklarımda çınladı:

— Ben, Katia'yım!

— Hangi Katia?

— İşte benim canım! Katia, beni hatırlamıyor musun? seni görmem lâzım, Seni görmem şart!

Tanıdığım bütün Katia'ları sıra ile kafamdan geçirdim. Fakat aralarında bana karşı böyle davranacak kimse yoktu. Şüphelenmeye başladım. Yugoslav Komünist Partisi üyelerinin ahlâk konusunda sıkı ve muhafazakâr davrandığını bilen Sovyet Gizli İstihbarat Servisi; sonradan şantaj yapmak için, bana bir tuzak hazırlıyordu. Her devlet merkezinde olduğu gibi "Sosyalist Moskova" da vesikasız fahişelerin bol olmasında şaşılacak bir şey yoktu. Diğer taraftan, burada mevkii yüksek olan yabancı diplomatların, dünyanın her tarafından daha fazla, gözaltmda bulundurulduğunu biliyordum. Bu sebeple, Gizli İstihbaratın isteği olmadan, bu gibi kadınların Kordiplomatik ile temas etmelerine imkân yoktu. Neticede; bütün bu düşüncelerim ve şüphelerim yersiz de olsa yapacağım şeyi yaptım; kısaca:

— Beni rahat bırak!

dedim ve telefonu kapadım.

Bu dairedeki biricik hedefin, ben olduğumdan şüphelendim. Ve işin pis tarafını düşündüm. Bununla beraber

Partideki yüksek mevkiimi düşünerek; ayni şeyin Petroviç ve Andrejev'e yapılıp yapılmadığını anlamayı lüzumlu gördüm. Ayrıca, onlara yüzyüze bazı şikâyetlerde bulunmak istiyordum. Evet, onların telefonu çalmıştı. Fakat telefon edenler Katia değil, Natasha ve Vova idi! Bana edilen telefonu anlattım ve temas etmemeleri hususunda kendilerine emir verdim.

Hislerim karışıktı; bir taraftan hedefin sadece ben olmayışım içime ferahlık veriyor, diğer taraftan şüphelerim derinleşiyordu. Bütün bunların mânası ne idi? Dr. Şubaşiç'e karşı böyle bir teşebbüsün yapılıp yapılmadığını sormak hatırımdan geçmedi. Çünkü, Sovyetler Birliğinin ve usullerinin kötü taraflarını, komünist olmayan, Dr. Şubaşiç'in önünde meydana çıkarmak bana ağır geliyordu. Hele bu usuller, komünist olanlara tatbik edildiği anlaşılınca durum daha da ağırlaşıyordu. Bununla beraber Şubaşiç'e hiç bir Katia'nın yanaşmadığına emindim.

Buna rağmen, Doğu Avrupa Memleketlerinde Sovyet Rusya hâkimiyetinin kurulması için komünistlerin sadece bir alet oldukları neticesini o zaman henüz çıkaramıyordum. Fakat bundan şüphe etmeye başlamıştım. Böyle usuller karşısında dehşete düştüm ve böyle alçakça davranışlara hedef tutulmuş olmak gücüme gitti.

**O zamanlar komünist oluşumun hür bir adam olmama mani teşkil etmeyeceğine henüz inanabiliyordum.**

## SOFRADA, STALİN'İN ŞAKALARI

Moskova'ya, Yugoslavya ile Sovyet Rusya arasında bir ittifak anlaşması yapmak üzere gelmiştik. Usulden ve normal şekilde hazırlanmış olan anlaşmada esaslı bir de-

ğişiklik olmadı. Zaten benim vazifem tercümeyi kontrol etmekti.

İmza merasimi, Kremlin'de, 11 Nisan akşamı, bir kaç memur huzurunda yapıldı. Merasimde Sovyet fotoğrafçılarından başka hiç bir halk temsilcisi yoktu. Zaten Sovyetler Birliğindeki muhit ve idare şartları karşısında "Halk Temsilcisi"nden bahsetmenin ne dereceye kadar mânası olabilirdi?

Göze çarpan şaşırtıcı tek olay; elinde şampanya kadehini tutan Stalin'in kadeh tokuşturmak üzere, bir garsonu çağırması oldu. Garson şaşkına dönmüştü, fakat Stalin:

— Ne? yoksa sen Sovyet - Yugoslav dostluğu şerefine içmek istemiyor musun?

deyince garson itaatla kadehi aldı ve başına dikip sonuna kadar içti. Bütün bu sahnede demagoji, hatta kabalık vardı. Fakat herkes bunu mesut gülümsemelerle karşılıyor ve Stalin'in halka gösterdiği itibarın ve yakınlığın bir ifadesi olarak kabul ediyordu.

Benim Stalin'le bu defaki ilk karşılaşmam böyle oldu. Bana karşı davranışında bir teveccüh eseri görmedim. Fakat Molotov'un soğuk katılığı ve sun'i cana yakınlığı da yoktu, şahsen bana bir kelime bile söylemedi. Kızılordunun davranışı üzerindeki kavga ne unutulmuş ne de affedilmişti. Cehennem azabını çekmek üzere yalnız başıma bırakılmıştım.

Stalin, Kremlin iç çevrelerinin bulunduğu akşam yemeğinde de bir şey söylemedi. Yemekten sonra bazı filmler gördük. Stalin, tüfek atışından usandığını anlatmca

bir Kollektif - Çiftlik filmi gösterilmeye başlandı. Stalin'in film hakkında yaptığı tenkitlerde kültürsüz bir adamın artistik icaplar karşısındaki anlayışsızlığı göze çarpıyordu. İkinci film, İkinci Dünya Savaşından önce çevrilmiş bulunan: "Eğer Yarın Savaş Başlarsa" adındaki film idi. Bu filmdeki savaşda, bir taraftan zehirli gaz kullanılırken, diğer taraftan, istilâcıların (Almanların) gerisinde Proletarya'nın isyancı grubu (Komünistler) baltalama faaliyetinde bulunuyordu. Filmin sonunda Stalin, soğuk kanlılıkla şu mütalâada bulundu:

— Hakikatte, olan bundan pek farklı değildi; sadece zehirli gaz kullanılmadı ve Alman Proleteryası isyan etmedi.

Herkes; şerefe kadeh kaldırmaktan, yemekten ve filmlerden yorulmuştu. Yine bir kelime söylemeden Stalin, benim elimi tekrar sıktı. Fakat ben, sebebini bilmemekle beraber, sakin ve kayıtsız bir hal almıştım. Bunda, belki, bu seferki atmosferin daha hafif oluşunun, belki de benim içten verdiğim azim ve kararın tesiri vardı. İhtimal ki her ikisinin de... Herhalde "Stalin sevgisi" olmadan da hayat mümkün oluyordu.

Bir iki gün sonra Stalin, Katerina Salonunda resmî bir akşam yemeği verdi. O zamanın Sovyet protokoluna göre; Tito, Stalin'in soluna, ve Cumhurbaşkanı Kalinin'in sağına oturmuştu. Ben Kalinin'in solundaydım. Molotov'la Şubaşiç Stalin'le Tito'nun karşısında oturuyorlar ve diğer Yugoslav ve Sovyet subayları sofradaki daireyi tamamlıyorlardı.

Yemekte ağır ve anormal bir atmosfer vardı. Sofrada Dr. Şubaşıç'den başka hepimiz komünist olduğumuz halde

şerefe kadeh kaldırılırken herkes birbirine "Mister" diye hitap ediyor ve Milletlerarası protokol kaidelerine sıkı sıkıya riayet ediliyordu. Sanki bu toplantı farklı ideoloji ve sistem temsilcileri arasında yapılmış gibi idi.

Bununla beraber protokol ve şerefe kadeh kaldırmalar dışında, birbirimize karşı, aynı hareket içinde bulunan ve gayeleri aynı olan insanlar ve yakın arkadaşlar gibi davrandık. Formalite ile realite arasındaki bu tezat; Sovyet ve Yugoslav komünistleri arasındaki münasebetlerin halâ samimi olduğunu ve bu samimiyetin; Sovyet sömürgeciliği ve komünist âlemde prestij yarışı dolayısiyle bozulmadığını gösteriyordu. Bununla beraber hayat, isteklere ve plânlara hürmet etmiyor, aksine, hiç kimsenin önden kestiremiyeceği modeller empoze ediyordu.

Sovyetler Birliği ile Batı Müttefikleri arasındaki münasebetler halâ savaş zamanındaki balayını yaşıyordu.

Hülâsa, bu formaliteye bakılırsa Sovyetlerin; Yugoslavya'ya —sırf komünist olması dolayısiyle— diğerlerinden farklı bir muamele yaptığı yolunda Batılılarca şikâyet edilmesini istemediği anlaşılıyordu. Fakat Sovyet Hükûmeti, Doğu Avrupada iyice yerleştikten sonra, "Burjuva Sınıfının ve Milliyetçilerin kötü âdetleri" saydığı bu protokol kaidelerini kaldırdı.

Stalin buzları kırdı. Bunu yalnız o yapabilirdi; çünkü, Sovyet Rusya'da, yanlış adım atmaktan dolayı tenkid edilmek tehlikesine maruz olmayan sadece kendisi idi. Kadehini kaldırdı, Tito'ya "Yoldaş" diye hitap etti ve ona artık "Mister" demeyeceğini sözlerine ekledi. Onun bu davranışı, hakikî dostluğu kuvvetlendirdi ve içinde bulunduğumuz atmosferi canlandırdı. Dr. Şubaşıç de memnuniyetle

gülümsüyordu. Sağlam temeli ve fikri olmayan bu siyaset adamının yapmacıkları eksik olmadığı için bu davranışının samimiyetine inanmak müşküldü.

Stalin, şaka yapmaya, nükteler savurmaya, masanın üstüne abanmaya ve neşe ile mırıldanmaya başladı. Meclisin, bir defa canlanmış bulunan havası bir daha sönmedi.

Gözleri iyice seçemiyen ihtiyar Kalinin Amca; bardağını, tabağını ve ekmeğini bulmakta güçlük çekiyordu. kendisine sonuna kadar titizlikle yardım ettim. Ziyafetten bir iki saat evvel Kalinin'e bir protokol ziyareti yapmı şolan Tito, ihtiyarın tamamiyle bunamış olduğunu söylemişti; halbuki şimdi bunun aksi anlaşılıyordu.

Kalinin'in ihtiyarlığını bilen Stalin, onunla ağır şakalar yapıyordu. Meselâ onun Tito'dan Yugoslav sigarası istemesi üzerine telâşla:

—Sakın alma, o sigaralar kapitalist sigaralardır! dedi.

Kalinin titreyen parmaklarının arasındaki sigarayı şaşkınlıkla düşürmüştü. Buna gülen Stalin'in yüzünde şeytanca bir ifade vardı. Az sonra Stalin, "Başkanımız Kalinin şerefine" kadeh kaldırdı. Bu nazik cümle; çoktan beri gemi arslanından başka bir şey olmayan birisi hakkında kibarca alay etmek için seçilmişti.

**Çevresi daha geniş ve daha resmî olan bu sofrada, Stalin'in putlaştırılması daha fazla göze çarpıyordu. Bu gün şu inanca vardım ki; Stalin'in putlaştırılmasında kendisine yakın çevrelerin ve böyle bir lider arayan bürokrasinin rolü en az Stalin'in kendi rolü kadar mühim olmuştur. Mabutlaşan Stalin, o kadar kudret sahibi oldu ki za-**

manla kendisini yükseltenlerin değişen ihtiyaç ve isteklerine ehemmiyet vermez oldu.

Biçimsiz cüce bir adam, yaldızlı, mermer şahane salonlardan geçerken önünde yol açılıyor, hayranlıkla parlayan gözler onu takip ederken kulak kesilen dalkavuklar onun her söylediğini kaçırmamaya gayret ediyorlardı. Kendisinden ve yaptığından emin olan o adam, bunların hiç birisine ehemmiyet vermiyordu. Memleketi harabeler içinde aç ve bitkindi. Fakat orduları ile mareşalları Avrupanın yarısını ayakları altında çiğnemiş bulunuyordu. O mareşallar ki madalyaların ve vücutlarında birikmiş bulunan yağ yükünün altında ağırlaşmışlar; zaferle votkanın tesiri altında sarhoş olmuşlardı. Stalin, bir dahaki sefere bunların Avrupanın diğer yarısını çiğneyeceklerine emin bulunuyordu. O, kendisinin, insanlık tarihinin en zalim ve en despot çehresi olduğunu biliyordu. Fakat bu; tarihin isteğini yerine getirdiğine inanan Stalin'i zerre kadar rahatsız etmiyordu. Milyonlar kendi adına ve kendi emriyle öldürülmüştü. Kendisi ile işbirliği yapan en yakın arkadaşlarından binlercesini, şahsen, Stalin öldürtmüştü. Çünkü onlar, kendisinin memleketi saadete, eşitliğe ve hürriyete götürdüğünden şüphe ettikleri için "vatan haini" olmuşlardı. Bütün bunlar onun vicdanını rahatsız etmiyordu. Mücadele uzun, tehlikeli ve daha fazla el altından devam etmiş, fakat o, sonunda muvaffak olmuştu. Ona göre başarı hakikatın biricik miyarı idi. Vicdan da ne demekti? Hatta öyle birşey var mıydı? Hakikatte, onun felsefesinde ve hareketlerinde vicdanın yeri yoktu.

Şairler ondan ilham alır, orkestralar onun şerefine bestelenen havalarla ortalığı çınlatır, filozoflar fakültelerde onun söyledikleri hakkında ciltlerle kitaplar yazarlar,

fikir kurbanları darağacında onun ismini söyleyerek can verir. Ve şimdi o, kendi milletinin ve tarihin en büyük savaşının galibidir. Dünyanın altıda birinin üzerindeki mutlak kudretini boyuna daha uzaklara genişleyip yayılmaktadır. Bu hal kendisini; kurduğu cemiyet sisteminde birbiriyle çatışan zıt şeyler olmadığına ve diğer her cemiyet şeklinden üstün olduğuna inandırmıştır.

Kendi dalkavukları ve "yoldaşları" ile şaka da ederdi. Fakat bunu sırf bir hükümdarın âlicenaplığı olarak yapmazdı. Bu şahane tevazu, bunu yapma şeklinde görülürdü. Yani şakaları kendi hesabına değildi. Hayır, o, Olimpiya yüksekliklerinden inmeyi sevdiği için şaka yapardı. Nihayet o, insanlar arasında yaşıyordu ve zaman zaman (kollektif hayat olmadıkça ferdin kıymeti olmayacağını) isbat etmesi lâzımdı.

Stalin'in nükteli sözleri beni de coşturmuştu Fakat fikrimin bir köşesi ve ahlâk yapım, uyanık ve muztaripti: Çünkü, ne Stalin'in şaka yapma tarzındaki bayalığını, ne de, bana, bir tek insanca veya arkadaşça söz söylememiş bulunmasını içim kabul etmiyor, aklım almıyordu.

## YİNE STALİN'İN SOFRASINDA

Stalin'in villâsında hususi ve mahrem bir akşam yemeğine dâvet edildiğim zaman hayret ve sevinç duydum. Tabiî Dr. Şubaşiç dâvetli değildi. Bizim taraftan, Yugoslav Komünist Nazırlar; Sovyetler tarafından da, Stalin'in en yakınlarından Malenkov, Bulganin, General Antonov, Beria ve tabiî Molotov orada bulunuyordu.

Âdet olduğu üzere, gece saat onda kendimizi Stalin'in masası etrafında bulduk. Ben otomobilde Tito ile beraber

geldim. Masanın başında Beria vardı, sağında Malenkov'dan sonra ben vardım. Daha sonra sıra ile Molotof, Anderejev, Petrovic bulunuyordu. Beria'nın solunda Stalin'den sonra sıra ile Tito, Bulganin ve Genel Kurmay Başkan Muavini General Antonov oturmuştu.

Beria da kısa bir adamdı. Zaten Stalin'in Politbüro'sunda kendisinden daha uzun bir kimse pek yoktu. Yeşilimsi soluk renkli tombul bir adam olan Beria'nın yumuşak ve nemli elleri vardı. Dört köşe ağzı ve kelebek gözlüğüyle bana birden Vujkovic'i hatırlattı. Belgrad Krallık Polis Şeflerinden olan Vujkovic; komünistlere işkence yapmakta ihtisas kazanmıştı. Hoş olmayan bu benzetiş ve mukayeseyi kafamdan atabilmek için bir hayli uğraştım. Çünkü bu benzerlik onun yüzünün ifadesinde de vardı: Bir memurun aşağılık ve endişe hisleriyle karışık kendini beğenmişlik ve istihza ifadeleri... Beria da, Stalin gibi, gürcü idi. Fakat onlara benzemezdi; gürcüler, umumiyetle esmer ve iri kemikli oluyorlardı. Beria bu yönden yapılacak tasnife de sığmıyordu. O, bir Slava, bir Letonyalıya veya bunların karışmasından çıkan birine daha kolay benzetilebilirdi.

Daha küçük ve tombul olan Malenkov; esmer, hafif çiçek bozuğu, Moğol karışığı tipik bir Rustu. Pek yakışıklı ve gösterişli olmayan bu adam; içine çekilmiş ve ihtiyatlı bir kimse hissini veriyordu. Sanki o yağ tabakalarının altında, canlı ve zeki siyah gözleriyle fıkır fıkır kaynayan kurnaz bir adam vardı. Bir zamanlar Stalin'in Parti işlerinde gayrî resmî dayanağı sayılırdı. Parti Teşkilâtına ait bütün işlerle, memurların yükselmesi ve düşmesi onun elinde idi. Milyonlarca üyesi olan Komünist Partisinin bütün üyelerinin ve üye namzetlerinin sicil dosyala-

rını, yani tafsilâtlı hal tercümelerine ve hâtıralarına ait dosyaları, sistematik olarak tutan ve bunu devam ettiren bu adamdır. "Kadro Listeleri" ismini alan bu usulü icad eden kendisi idi. Malenkov'un yanımda oturmasından faydalanarak, kendisinden Stalin'in "Muhalefete dair" isimli eserinden bir nüsha istedim. İçinde; Troçki, Buharin ve diğer muhaliflerin adlarının sık sık geçmesi dolayısiyle bu eser piyasadan toplattırılmıştı. Ertesi günü bana gönderilen nüshayı halâ kütüphanemde muhafaza ediyorum.

Bulgan'in, bir general üniforması giymişti. Sağlam yapılı ve yakışıklı olan bu tipik Rusun çenesinde eski moda bir sakal ve yüzünde son derece çekingen bir ifade vardı. General Antonov, daha genç, çok yakışıklı, esmer ve çevik bir adamdı. Kendisini ilgilendirmedikçe konuşmaya katılmıyordu.

Stalin'le masada karşı karşıya oturmak, uzun zaman onun bana bakmamış olmasına rağmen, birden içime emniyet telkin etmişti. Şerefe kaldırılan kadehler ve içilen içkilerle atmosfer sıcak ve olgun bir hal alıncaya kadar Stalin, benimle kozunu paylaşmak için vakit ayırmadı. Stalin, yarı şaka yarı ciddî bir tavırla küçük bir bardağa votka koyarak bana uzattı ve Kızılordunun şerefine içmemi söyledi. Birdenbire niyetini anlamadığım için, ben kendisinin şerefine içmek istedim. Gülümseyerek yüzümü tettik ediyor ve israr ediyordu:

— Hayır, hayır, Kızılordu şerefine! Ne yoksa Kızılordunun şerefine içmek istemiyor musun?

İçki düşmanı değildim; fakat içkinin bana dokunması ve sarhoşluğun telâkkilerime aykırı olması yüzünden,

Stalin'le bile sadece bira içerdim. Buna rağmen votkayı sonuna kadar içtim.

Bunun üzerine Stalin, bana mahut Kızılordunun meselesini sordu. Ben; niyetimin Kızılorduyu tahkir etmek olmadığını, sadece ordu mensuplarının bazı nizamsız hareketlerine ve bunların ortaya çıkardığı politik güçlüklere dikkati çekmek istediğimi izah ettim. Stalin söze karıştı:

— Evet, biliyorum, sen Dostoevsky'yi okudun mu? insan ruhunun ne kadar komplike olduğunu biliyor musun? O halde kendi harap özvatanında, sevgili Yoldaslarının cesaretleri arasında, Stalingrad'dan Belgrad'a kadar binlerce kilometrelik yolu dövüşe dövüşe giden bir adam tasavvur et. Bu adamın hareketi normal olabilir mi? Bu korkunç sahnelerden sonra onun bir kadınla biraz eğlenmesinden bu kadar dehşete düşecek ne vardı? Sen Kızılorduyu ideal ve numunelik olarak tasavvur ediyorsun. Halbuki biz, hapishanelerin kapılarını açtık ve bütün mahkûmları orduya kattık. Kaldı ki; Kızılorduda, muayyen nisbette, böyle suçlular bulunmasaydı bile bu ordu, yine senin tasavvur ettiğin gibi ideal olamazdı.

**Enteresan bir dâva vardı. Bir havacı yüzbaşı, bir kadınla eylenmeyi arzulamış ve şövalye ruhlu bir mühendisin bu kadını korumak istemesi üzerine, yüzbaşı silâhını çekip- "Kulağına bir ben yapayım" demiş ve şövalye ruhlu mühendisi öldürmüş. Yüzbaşıyı ölüme mahkûm etmişler. Fakat mesele, nasıl olduysa, benim önüme gelmişti. Başkumandan sıfatıyla harb zamanlarında selâhiyetim olduğu için mesele hakkında soruşturma yaptım ve neticede yüzbaşıyı serbest bırakarak cepheye gönderdim. O, şimdi bizim kahramanlarımızdan birisidir. Askeri anlamak lâ-**

zımdır. Mühim olan şey, Kızılordunun Almanlara karşı iyi harb etmesidir. Üst tarafının ehemmiyeti yoktur.

Az sonra, Moskova'dan döndüğüm zaman, Stalin'in Kızılorduya karşı gösterdiği "anlayış" ın dehşet veren bir misalini daha duydum. Sovyet askerleri, bilhassa tank birlikleri, Doğu Prusya'dan geçerken tekmil Alman sivil mültecilerini —kadın ve çocuklar dahil— muntazaman öldürmüşler. Bunu Stalin'e haber verip ne yapılması lâzımgeldiğini sordukları zaman Stalin'in cevabı şu olmuş:

— Biz askere çok nutuk çekiyoruz; inisyatifi biraz onlara bırakalım, bildikleri gibi hareket etsinler!

O gece Stalin, daha sonra General Korneyev'i sormuştu:

— Heyetimizin Başkanı General Korneyev hakkındaki fikriniz nedir? Kendisi nasıl bir adamdır?

Ortaya dökülecek bir çok meseleler olmasına rağmen Stalin'e onun hakkında bir şey söylemekten çekindim. Nihayet Stalin, bu adam hakkındaki kanaatını yine kendisi söyledi:

— Biçare adam, aptal değil, fakat sarhoş ve şifa bulmaz bir sarhoş.

Bir ara, bira içtiğimi gören Stalin bana takıldı:

— Djilas, burada bir Alman gibi bira içiyor, bir Alman gibi! O bir Alman, vallahi Alman!

Halbuki ben birayı bile sevmem. Diğer taraftan, o zaman —Moskova'da mülteci olarak bulunan bir kaç Alman komünist dahil— bütün Almanlara karşı duyduğum nef-

ret dolayısiyle bu şakadan hoşlanmadım, fakat kızmadım ve içten gücenmedim.

Bununla, Kızılordunun davranışı üzerindeki kavga bitmiş görünüyordu. Stalin'in benimle olan münasebetleri eski samimi halini aldı.

Bu samimiyet, 1948 de Sovyet ve Yugoslav Partilerinin arası açılıncaya kadar devam etti. O zaman Molotov'la Stalin, mektuplarında, benim Kızılorduyu "tahkir" ettiğim hikâyesini ve kavgasını tazelediler.

Stalin, Tito'ya belli bir kasıdla takıldı. Bunda, şaka kadar kötü niyetin de yeri vardı. Bu takılmayı; Yugoslav ordusunu yerip Bulgar ordusunu övmekle yapıyordu. Geçen kış, bir çok kura efradını sinesinde toplamış bulunan Yugoslav ordusunun cephede karşılaştığı ilk taarruzlarda yenilgilere uğradığını söyledikten sonra sözlerine şöyle devam etti:

— Bulgar ordusu, Yugoslavlarmkinden daha iyidir. Bulgarların zayıf tarafları ve aralarında düşmanları vardı. Fakat onlardan bir kısmı öldürülünce şimdi her şey nizama girmiştir. Bulgar ordusu çok iyi talimli ve disiplinlidir. Halbuki sizinkiler, Yugoslavlar; halâ Partizan Çeteleri halindedir ve ciddî cephe hattı savaşlarında işe yaramıyor. Geçen kış bir Alman alayı sizin bir tümenin tanımını bozguna uğrattı. Düşün bir defa bir alay bir tümeni yeniyor!

Biraz sonra Yugoslav ordusu şefine kadeh kaldıran Stalin, yine bizi iğnelemeyi unutmadı:

— Fakat, diğerleriyle bir seviyede döğüşebileceklerin şerefine!

Tito, Stalin'in tenkitlerine cevap vermekten kaçınırdı. Stalin ne zaman, bize dokunan bir nükte yapsa, Tito, acı bir gülümsemeyle sesizce bana bakardı ve ben bunu anlayış ve sempati ile karşılardım. Fakat Stalin, Bulgar ordusunun Yugoslav ordusundan daha iyi olduğunu söyleyince Tito dayanamadı ve Yugoslav ordusunun zayıf taraflarının çabucak düzeleceğini bağırarak söyledi.

Stalin'le Tito'nun münasebetlerinde hususi ve zımnî bir şey seziliyordu; sanki birbirlerine karşı bir hınçları varmış ve herbirisi bu hissini, kendisini ilgilendren sebeplerle, açığa vurmak istiyormuş gibi bir halleri vardı. Stalin, Tito'yu, herhangi bir şekilde, şahsen incitmemeye dikkat ediyor ve fakat aynı zamanda Yugoslavya'daki vaziyet hakkında üstü kapalı şekilde iğnelemeye devam ediyordu. Diğer taraftan, Stalin'e, bir büyüğe gösterilen hürmetle muamele eden Tito, onun, bilhassa Yugoslavya hakkındaki römarklarına güveniyordu.

Bir noktada Tito, "Sosyalizmde Yeni Oluşlar" ın meydana çıktığını ve şimdi Sosyalizme, geçmiştekinden başka usullerle gidilebileceğini söyledi. Buna Stalin şu cevabı verdi:

— Bugün Sosyalizm, İngiliz Krallık İdaresi altında bile gerçekleştirilebilir. Artık her tarafda ihtilâle lüzum yoktur. Son zamanlarda İngiliz İşçi Partisinden bir Delegasyon buraya gelmişti. Onlarla bilhassa bu mesele üzerinde konuştuk. Evet, yeni bir çok şeyler var. Evet, bir İngiliz Kralının idaresinde bile Sosyalizmi gerçekleştirme mümkündür.

Bilindiği gibi Stalin, bu görüşünü hiç bir zaman umumi bir yerde açıklamamıştır. Az sonra İngiliz İşçi Partisi

seçimlerde çoğunluk kazanmış ve memleket sanayinin % 20 sini devletleştirmişti. Buna rağmen Stalin, hiç bir zaman bu hareketi; Sosyalist nizama doğru bir gidiş diye almamış ve İngiliz İşçi Partisini Sosyalist olarak kabul etmemiştir. Onun bu şekildeki davranışının asıl sebebinin; dış politikada İngiliz İşçi Partisi Hükûmetiyle kendi arasındaki görüş ayrılığı ve çatışmalar olduğu kanaatındayım.

Konuşma sırasında, ben de söze karışarak, Yugoslav Hükûmetinin Sovyet tipi olduğunu, Komünist Partisinin bütün kilit noktalarını elinde tuttuğunu ve Yugoslavya'da ciddî bir Muhalefet Partisinin mevcut olmadığını anlattım. Fakat Stalin benimle aynı fikirde değildi:

— Hayır, sizin Hükûmetiniz Sovyet tipi değildir. Sizinki, De Gaulle'ün Fransası ile Sovyetler Birliği arasında bir şey.

Tito, Yugoslavya'da yeni bir şeyin şekillendiğini söyledi. Fakat münakaşa yarım kaldı. İçimden Stalin'in görüşünü kabul edemiyordum ve Tito ile farklı düşündüğümü sanmıyordum.

**Stalin, görüşlerini, yapılmakta olan savaşın hususiyetini nazara alarak, izah ediyordu:**

**— Bu savaş geçmişteki gibi değildir; bir memleketi işgal eden taraf orada kendi sosyal sistemini empoze eder. Herkes kendi sistemini; ordu kudretinin yettiği sınırlara kadar yayacaktır. Başka türlü olamaz.**

**Stalin, aynı zamanda, uzun izahlara girmeden kendi Pan - Slavisme siyasetinin mânasını belirtti:**

**— Eğer Slavlar, aralarındaki birliği muhafaza eder ve tesanütlerini devam ettirirlerse gelecekte onlara hiç kimse el kaldıramaz. Evet el kaldıramaz.**

Stalin fikrine kuvvet vermek için, konuşurken elini kaldırıyordu.

Birisi, Almanların elli yılda toparlanabileceklerinin şüpheli olduğunu söyledi. Fakat Stalin aynı fikirde değildi:

— Hayır, toparlanacaklar, hem pek çabuk. Son derece inkişaf etmiş bir sanayi memleketi olan Almanya'da, aynı zamanda, usta işçi kitlesi çok geniştir. Ve teknik eleman boldur. Onlara oniki ilâ onbeş sene fırsat verilsin tekrar bellerini doğrulturlar. İşte Slavların birleşmesi bu sebeple ehemmiyetlidir. Bunu nazara almasak bile, Slav birliği mevcut olduğu müddetçe kimse bize el kaldırmaya cesaret edemez.

Bir noktada ayağa kalktı, sanki güreşecekmiş veya boks yapacakmış gibi pantolonunu çekti ve heyecanla bağırdı:

— Savaş yakında bitecek! Biz onbeş veya yirmi senede kendimize geleceğiz ve sonra bir yenisine başlayacağız!

Sözlerinde dehşet verici bir şey vardı: Korkunç bir savaş halâ devam ediyordu. Bu sözler, ayrıca, Stalin'in; tutacağı yol, yaşadığı dünya ve başında bulunduğu hareketin kaçınılmaz ihtimalleri hakkında neler düşündüğünü gösteriyordu.

O gece konuşulanların diğer kısımlarının yazmaya değer tarafı pek yoktu. Pek çok yemek yendi, içki daha da fazla içildi ve şerefe sayısız kadehler kaldırıldı.

Molotov, Stalin'in Çörçil'i nasıl iğnelediğini anlattı:

— Stalin, Gizli Ajanlar ve Gizli İstihbarat Servisi şerefine kadeh kaldırmıştı. Bu suretle Çorçil'in Birinci Dünya Savaşında Gelibolu'daki başarısızlığını ima etmek istiyordu. Çünkü bilindiği, gibi bu başarısızlığın sebebi İngilizlerin aldığı haberlerin yanlışlığı ve kifayetsizliği idi.

Molotov, Çorçil'deki mizah hissinin zavallı taraflarını sevinçle anlatıyordu:

— Çörçil, Moskova'da sarhoş olduğu bir anda; en büyük Sovyet Nişanına hak kazandığını, çünkü Kızılorduya iyi harb etmesini Archangel'de yaptığı müdaheleyle kendisinin öğretmiş olduğunu söyledi.

Çörçil'in, Sovyet Liderleri üzerinde; uzak görüşlü ve tehlikeli bir "Burjuva Devlet Adamı" olarak derin tesirler bıraktığı anlaşılıyordu. Ve bu yüzden Sovyet Liderleri Çörçil'i sevmiyorlardı.

İçkiye fazla tahammülü olmayan Tito, kendi villâsına dönerken otomobilde şunları söyledi:

— Anlamıyorum, bu Ruslar niçin bu kadar çok içiyorlar? Tam mânasiyle bir tereddi!

Ben de t abiî aynı fikirdeydim. Ve yine kimbilir beyhude yere kaçıncı defa, Sovyet Yüksek Sosyetesinin neden bu kadar çok ve bu kadar ümitsizce içtiğinin izahını yapmak istedim.

Tito'nun kaldığı villâya dönüşümüzde, mühim bir şeye sahne olmayan o gecenin intibalarını kafamdan geçirmeye başladım. Rusyayla aramızda ciddi anlaşmazlık noktaları görünmüyordu. Fakat buna rağmen her zamankinden daha fazla ayrı duruyorduk. Aramızdaki her anlaşmazlık —sanki müstakil devletler arasındaki münase-

betlerde kaçınılmaz bir husus imiş gibi— politik sebeplerle ıalledilıyordu.

Bu geceden sonra, dönüşümüze yakın bir akşam Dimitrov'lara gittik. Vakit geçirmek için çağırdığı iki üç Sovyet aktörü kısa temsiller verdi.

Tabiî, Bulgaristan'la Yugoslavya arasında istikbalde kurulacak Birliğe dair —kısa ve umumi hatlariyle— konuşmalar oldu. Tito ile Dimitrov, birbirlerine Komintem'e ait hatıralarını anlattılar. Hülâsa o akşamki buluşmamız, politik bir toplantıdan fazla arkadaşça bir görüşmeye vesile oldu.

O zaman Dimitrov, Rusya'da yalnızdı. Çünkü Bulgar Konünistleri Kızılordunun peşinden Bulgaristan'a çoktan gitmişlerdi. Dimitrov'un yorgun ve mahzun olduğu görülüyordu. Aramızda bu hususta bir şey konuşulmamış olmasına rağmen biz bunun sebebini biliyorduk. Bulgaristan kurtarıldığı halde Dimitrov'un oraya dönmesine Stalin müsaade etmiyor ve Batı Müttefiklerin bu dönüşü; Bulgaristan'da komünizmin yerleştirilmesi için açık bir işaret sayacaklarını ve bundan kuşkulanacaklarını iddia ediyordu. Halbuki o zaman Bulgaristan'da komünizmin tesis edimekte olduğunu gösteren işaretler pek çoktu. Stalin'in akşam yemeğinde bundan bahsedilince, mânalı şekilde göz kırpan Sovyet Lideri, şöyle söylemişti:

— Dimitrov'un Bulgaristan'a gitmesinin vakti henüz gelmedi. Burada kalsın, daha iyi.

Stalin'in; Bulgaristan'daki işleri kendi görüşüne göre halledilmek için Dimitrov'un oraya dönmesine mani olduğu daha o zamandan biliniyordu. Fakat tabiî bunu isbat için elde kesin bir delil yoktu.

Sovyetlerin Bulgaristan'da kurmakta oldukları hâkimiyetin alâmetleri ortada olduğu halde; biz bunlara henüz böyle bir mâna vermek istemiyorduk. Meselâ bu işe; Dimitrov'un Bulgaristan'da meseleleri, vaktinden evvel, sola doğru kaydıracağı hususunda Stalin'in ileri sürdüğü endişenin bir neticesi gözüyle bakıyorduk.

Fakat bu bile başlangıç için kâfi geldi ve ortaya bir sürü meselelerin çıkmasına sebep oldu. Stalin'in bir dâhi olduğunu kabul etmek; Dimitrov'un bir hiç olduğu mânasına gelmezdi. Bulgaristan'da ne yapılmasının icap ettiğini Stalin'in Dimitrov'dan daha iyi bileceğine dair ne gibi bir delil vardı? Dimitrov'un, Moskova'da, arzusuna rağmen alıkonmasından maksat; onun Bulgar Komünistleri ve halkı arasındaki itibarını ve şöhretini baltalamak değilmiydi? Umumi olarak, Rusların kimseye, hatta Dimitrov'a karşı bile sorumlu olmadıkları bu dönüş meselesinde neden bu kadar entrika çevriliyordu?

Politikada anlaşmazlık, herşeyden fazla, diğerlerinin iyi niyetinden şüphe etmekle ve onlara karşı infial duymakla başlar.

## DÖNÜŞ YOLUNDA KURUŞÇEF İLE GÖRÜŞME

Kief yoluyla dönerken, bizim arzumuz ve Sovyet Hükûmetinin muvafakati üzerine, Ukrayna Hükûmetine iki üç günlük bir ziyaret yaptık. Ukrayna Komünist Partisi Genel Sekreteri ve bu Hükûmetin Başvekili Khruschev idi. Manuilsky de Hariciye Komiseri bulunuyordu. Bizi bunlar karşıladı ve üç günümüziln tamamını hep bunlarla beraber geçirdik.

O zaman, 1945 de savaş henüz devam ediyordu. Bu sebeple bazı mutedil isteklerde bulunulmasına müsade edi-

liyordu. Ukrayna'nın, "Halk Demokrasileri" ile, Sovyetler Birliğinden müstakil olarak, diplomatik münasebetler kurabileceği yolunda Khruschev'le Manuilsky'nin beyanları, o zaman için, söylenmesine müsaade edilen istekler arasında idi.

Tabiî bunlardan bir şey çıkmadı. Çünkü çok geçmeden "Halk Demokrasileri"nde bile mukavemetle karşılanan Stalin, Ukraynanın istiklâli gibi şeyleri aklından bile geçirmedi. Sandalyesiz nazır olan hareketli ihtiyar hatip Manuilsky'e gelince; sonraları Birleşmiş Milletlerde iki üç sene nutuk çekti ve nihayet günün birinde Stalin'in veya bir başkasının kızgınlığına kurban olanlar kitlesine karışarak yok oldu.

Khruschhev'in kaderi başka şekilde tecelli etti; fakat o zaman bunu kimse tahmin edemezdi. Stalin'e; Molotov, Malenkov yahut Kağanovic kadar yakın görünmemesine rağmen o zaman bile, hatta 1939 dan beri başta gelen bir politik lider sayılırdı. Hiyerarşinin yüksek seviyesinde, bilhassa ekonomi ve organizasyon işlerinde büyük kabiliyet sahibi sayılan Khrushchev, bir yazar veya bir hatip değildi. Ukrayna'da 1930 dan sonra yapılan kitle halindeki temizliğin hemen arkasından lider mevkiine gelmişti. Fakat ben o zamandan beri kendisiyle ne tanışmış ne de ilgilenmiştim. Stalin'in Rusyasında yükselişin nasıl olduğu iyice bilinen bir şeydir. Hülâsa bu yükseliş de, diğerleri gibi, son derece kanlı geçen "Parti aleyhtarı" ve "Kulak aleyhtarı" mücadelelerde daha doğrusu tasfiyelerde yani kitle halindeki öldürmelerde gösterilen azim ve maharet sayesinde olmuştu. Ukrayna için bu hal bilhassa doğruydu; çünkü orada yukarıda sayılan "Büyük günahlar" a aynı derecede müthiş sayılan "milliyetçilik" günahını katmak lâzımdır.

Nisbeten genç yaşta başarı sağlayan Khrushchev'in meslek hayatına; Sovyet şartlarının ışığı altında bakıldığı zaman hayret edilecek bir şey olmadığı görülür: Bir işçi olarak normal politik mekteplerde yetişmiş ve parti basamaklarını, bağlılığı, uyanıklılığı ve akıllılığı sayesinde tırmanmıştı. Liderlerin çoğu gibi, o da, savaş öncesi parti ve Sovyet memurları arasındaki "Stalinci" nesildendi. Harb patladığı zaman o, Ukrayna'da en yüksek mevkii işgal ediyordu. Çünkü Kızılordu, Ukrayna'da, Almanların önünden, çekilmek zorunda kaldığı zaman kendisine yüksek politik bir mevki verilmişti. Fakat bu mevki, en yükseği değildi. Zira Khruschchev henüz korgeneral olmuştu. Almanlar Ukrayna'dan sürülüp çıkarıldıktan sonra Kief'e parti ve hükûmet başkanı olarak döndü.

Onun doğuştan Ukrayna'lı olmayıp Rus olduğunu bir yerde duymuştum. Bunun hakkında konuşulmadığı gibi kendisi de bir şey söylememişti. Çünkü Ukrayna başvekilinin bile Ukrayna'lı olmadığının bilinmesi herhalde sıkıntılı bir vaziyet yaratacaktı. Biz komünistler; ideal gördüğümüz kimselere ve durumlara gölge düşürecek şeylerin tevilini kolayca yapar ve bahanesini kolayca bulabiliriz. Buna rağmen; Ruslardan daha kültürlü ve nüfusu Fransa kadar kalabalık olan Ukrayna'da, Başvekillik yapabilecek iktidarda, Ukrayna'lı bir tek şahsın bulunmaması biz komünistlere bile garip görünüyordu.

Almanların Ukrayna'da ilerledikleri sırada, Ukraynalı'ların kitle halinde Kızılordudan kaçtıkları da bizden saklanamadı. Almanların çekilmesinden sonra Kızılorduya ikibuçuk milyon kadar Ukrayna'lı kur'a efradı alınmışdı. Ukrayna'lı milliyetçilere karşı daha küçük mikyastaki operasyonlar devam ediyordu. Ve bu operasyonların

kurbanlarından birisi kabiliyetli Sovyet Generali Vatutin idi. Ukrayna'daki bu halin, sırf (Ukrayna'lı milliyetçi burjuva'ların inadı yüzünden meydana geldiği) yolundaki izahı olduğu gibi kabul edemiyorduk. Çünkü bir sualin cevabı verilemiyordu: Eğer Sovyetler Birliğine dahil halk kitlelerine hakikaten müsavi muamele ediliyor idiyse onlara bu "milliyet" fikri nereden gelebilirdi?

Ukrayna'daki Ruslaşdırma gayretleri karşısında dehşet ve hayrete düştük. Resmî dairelerde ve tiyatroda hep Rusça konuşuluyor, hatta günlük gazeteler bile Rusça çıkıyordu.

Mamafih bundan dolayı, bizi misafir ederek titizlikle ağırlayan Khruschchev'i ayıplamak aklımızdan bile geçmiyordu. Çünkü kendisi; bu veya herhangi diğer bir hususta hem Partinin Lideri, hem de hocası bulunan Stalin'in emirlerini yerine getirmekten başka bir şey yapamazdı. Bütün Sovyet Liderleri, pratik hareketleri ve —hiç olmazsa komünist çevrelerde— kesin ve sarih davranışlariyle tanınmıştır. Khrushchev, bu iki noktadan da onların dışında kalmıştır.

Ne o zaman, ne de şimdi —Kongrelerde söylediği nutukları dikkatle inceledikten sonra— onun bilgisinin Klâsik Rus Edebiyatı ile Rus tarihinin sınırlarını aştığına dair bir şey görmedim. Komünist nazariyesini kavrama derecesi, orta bir "Parti Mektebi" seviyesinde idi. Mekteplerde ve kurslarda öğrenebildiklerinin yanında, kendi kendisini yetiştiren bir adam olarak, çok yönlü faaliyetlerinin kazandırdığı tecrübelerden elde ettiği bilgiler daha mühimdi. Bu bilginin hududunu ve kalitesini tayin etmeye de imkân yoktu. Çünkü bir takım nadir vak'alara ait bilgisi ile en iptidai bazı hakikatlere dair bilgisizliği aynı derece-

de hayret vericidir. Mükemmel hafızası ve parlak ifadesiyle söylemek istediğini iyice canlandırır.

Diğer Sovyet Liderlerinin aksine; itidalsiz ve çok konuşkandır. Sadece onlar gibi, halk atasözlerini çok sever. Bu; bir çeşit moda ve halka olan bağlılığın bir delili sayılır. Mamafih bu hususiaki sun'iliği de azdı. Çünkü aslında sade ve basit olan davranışı ve konuşması fazla bir tesir altında kalmamıştı. Onda bir mizah kabiliyeti de vardı. Fakat Stalin'in entellektüel ve şüpheci olan nüktelerine karşılık Khrushchev'inki tipik olarak halka yakın, ekseriya kaba ve fakat canlı olurdu. Şimdi kudretinin en yüksek noktasına çıkmış bulunan bu adam, bütün dünyanın nazarları altında olması dolayısiyle, ifade tarzına ve davranışına dikkat etmektedir. Fakat kendisinde esaslı bir değişiklik olmamıştır. Bu günkü Sovyet Devlet ve Parti Başkamnın şahsında bir halk kitlesi adamını farketmek zor değildir. Kendi kendisini yetiştirmiş bulunan her komünistin veya yarı okumuş her bilginin duyacağı aşağılık hissi Khrushchev'e daha az ızdırap verir. Çünkü o, şahsi bilgisizliğini ve zayıf taraflarını bir dış parlaklık arkasında saklamaya lüzum görmez. Konuşmalarında bol olan beylik ve bayağı şeyler; hem bilgisizliğinin, hem de anlamıyarak papağan gibi tekrarladığı Marksçı Düsturların ifadesidir. Fakat bunları bile bir inanç ve açıklıkla takdim eder. Fikirlerini beyan tarzı ve lisanı Stalin'inkine göre daha geniş bir çevreyi kaplar.

Khruschev pek yeni olmayan ütüsüz general üniforması içinde, alt tabaka komünistlerinin ve halkın günlük hayatım derinliğine tetkik eden tek Sovyet Lideridir. Yalnız şunu bilmek lâzımdır: Khrushchev, bu hareketi sistemi değiştirmek gayesiyle yapmıyor; sadece meselele-

ri mevcut sistem içinde islâh etmeye çalışıyor. Kendisi meselelere bakıp çare ararken diğer liderler dairelerden emirler çıkarır ve raporlar alırlardı.

Bazı ziyafet veya geçit resmi sebebiyle olanlar müstesna, hiç bir Sovyet Lideri kollektif çiftliklere gitmemiştir. Khrushchev, bizi götürdüğü kollektif bir çiftlikte, sistemin adaletsizliğine dair kafasında en ufak bir şüphe beslemeden çiftlikte çalışanlarla şerefe muazzam votka kadehleri kaldırmış, bahçedeki gübre yığınlarını tetkik etmiş, domuz ahırına bakmış ve pratik meseleleri münakaşa etmişti. Kief'e dönerken tekrar bu bahse gelerek kollektif çiftliklerde gördüğü kusur ve noksanları açıkça anlatmıştı.

Onun fevkalâde olan pratik zekâsını, büyük ölçüde UKRAYNA Hükûmetinin ekonomik seksiyonlarının bir içtimaında görmüştü. Khrushchev'in Komiserleri, Yugoslav Nazırlarının aksine, işlerini mükemmel biliyorlar ve daha mühimi; imkânları realist olarak tahmin ediyorlardı.

Kısa ve kalın yapılı, fakat canlı ve çevikti. Yemeği acele ve çok yerdi. Halbuki Stalin'le etrafındakiler oburdu. Khrushchev yediğinin ne olduğuna bakmazdı; onun için mühim olan şey, her ağır işçide olduğu gibi, şu veya bu şekilde midesinin dolması idi. Zengin ve şahane olan sofrasının kendine has bir karakteri yoktu.

Fevkalâde kudretli bir hayatiyeti ve bütün pratik adamlar gibi büyük bir adapte olma kabiliyeti vardı. Usul seçmeyi, kendine dert edinmezdi; yeter ki bu seçtiği usul kendisini pratik neticelere götürsün. Söylediklerine kendileri de inanan, bütün popüler demagoglar gibi, pratik olmayan usulleri kolayca terkeder ve değişikliği haklı göstermek için ahlâkî sebeplere ve yüksek ideallere sığınırdı. Yeri geldikçe; "Doğüşte taş toplamak için durulmaz" ata-

sözlerini söylemekten hoşlanırdı. Taşın evvelden hazır olması lâzımgeldiğini anlatan bu atasözleri; döğüş olmadığı zamanda da taş bulundurmakta onu haklı göstermeye yarardı. Benim burada söylediklerim bu günkü Khrushchev için söylenecek şeyler değildir. Ben başka bir zamana ait olan intibalarımı söyledim ve aynı zamanda bugünün tesadüflerine bağlı düşüncelerimi aksettirdim.

O zaman, Khrushchev'in; Stalin'i veya Molotov'u tasvip etmeyen tarafını görmedim. Ne zaman Stalin'e ait bir konuşma olsa ondan hürmetle bahseder, ona olan yakınlığı üzerinde dururdu. Alman saldırışı arifesinde, tetik durması için Stalin'in Moskova'dan kendisine nasıl telefon ettiğini, ve edindiği bilgiye göre Almanların, ertesi günü —22 Haziran— saldırmalarının ihtimal dahilinde bulunduğunu ne şekilde haber verdiğini bana uzun boylu anlatmıştı. Ben bunu, bir vaka olarak zikrediyorum. Yoksa maksadım; Khrushchev tarafından; Stalin'in, Alman taarruzunu beklemediği yolunda yapılan ithamları yalanlamak değildir. Bu taarruzun beklenmemesi; Stalin'in politik muhakemede yaptığı hata neticesidir.

Bununla beraber, Kief, insana bir ferahlık hissi veriyor. Aslında güzel olan bu şehir, Khrushchev'in hudutsuz gayreti ve Manuilsky'nin heyecanı sayesinde daha da süslenmişti. Bu şehir; hudutsuz ufukları, geniş ve çamurlu bir nehre bakan tepeleriyle Belgrad'ı andırıyordu. Bu gün hafızamı yokladığımda, o zaman, bana; Khrushchev'in, kuvvet, nefse itimat ve realizm intibaı; Kief'in, şuurlu ve kültürlü bir güzellik hissi vermiş olmasına rağmen Ukrayna'nın bende bıraktığı his: Yorgunluk ve ümitsizlikle karışık bir şahsiyet kaybı idi.

Sovyet realitelerine fazla daldığım nisbette şüphelerim de o kadar çoğalıyor ve bu realite ile benim vicdanımın bağdaşması ümidi gittikçe azalıyordu.

# 3. Hayal Kırıklığı Devri

## HAYAL KIRIKLIĞI DEVRİ
## MARŞAL PLANI VE KOMİNFORM

Stalin'le üçüncü görüşmem 1948 başlarında oldu. Görüşmelerimin en ehemmiyetlisi bu idi; çünkü Yugoslav ve Sovyet Liderleri arasındaki gerginliğin başlangıç zamanına rastladı. Daha evvel, Sovyet ve Yugoslav münasebetlerinde ehemmiyetli hâdiseler ve değişiklikler olmuştu.

Sovyetler Birliği ile Batı arasındaki münasebetler, iki blok arasında soğuk harb şeklini almıştı. İşin bu yola dökülmesinin başlıca sebepleri, kanaatıma göre, Sovyetlerin Marşal plânını reddetmesi, Yunanistan'daki iç savaş ve bazı komünist partilerinin "Kominform"u kurması idi. Marşal plânı aleyhinde kesin bir vaziyet takınan sadece iki Doğu Avrupa memleketi oldu: Yugoslavya ve Sovyet Rusya. Yugoslavyanın bu davranışı; ihtilâlin verdiği doğmatik fikirlerden yani komünizme bağlılıktan ileri geliyordu. Halbuki Rusya; son askerî işgaller sayesinde kazandığı imparatorluğu Marşal plânı tarafından sarsıntıya uğratılacağından korkuyordu.

Strazburg'da toplanan Fransız Komünisı Partisi Kongresine Yugoslav delegesi olarak katılmak üzere giderken, Paris'de Molotov'u gördüm. Marşal Plânı üzerinde Batılı devletler temsilcileri ile konuşuyordu. Beni Sovyet Elçili-

ğinde kabul eden Molotov; Marşal Plânım boykot edişimizi, ve Fransız Komünist Partisinin "Milliyetçi tutum'u hakkındaki tenkitlerimizi tasvip etti. Molotov, bilhassa, Kongre hakkındaki intibalarımla ilgilendi. Aynı zamanda Duclos tarafından yayınlanan Nouvelle Democratie (Yeni Demokrasi) adındaki dergi hakkında fikir beyan etti. Bu derginin yayınlanmasının maksadı, Batının Marşal Plânı ile başlayan davranışı karşısında Komünist Partilerinin: "Lüzumlu olan ve yapılması icap eden bu değildir, şeklindeki müşterek görüşlerini tekrarlamaktan ibaretti.

Molotov, Marşal Plânı hakkında doğu memleketlerinin de katılacağı bir konferansın toplanıp tonlanmıyacağını sadece propaganda sebebiyle merak ediyordu. Maksadı; aleyhde çekeceği nutukların yayınlanmasını istismar etmek ve sonra en münasip zamanda konferans salonundan yürüyüp çıkmaktı. Onun tasarladığı bu davranışa karşı heves ve heyecan duymuyordum. Fakat Ruslar israr ettiği takdirde karşı koymayacaktım; çünkü hükûmetimin aldığı karar bu yolda idi. Bununla beraber Moskova'da Politbüro'dan alınan bir mesajda Molotov'un buna bile razı olmaması isteniyordu. Belgrad'a döner dönmez, Doğu Avrupa memleketlerinin Marşal Plânını münakaşa etmek üzere Moskova'da bir konferans toplayacaklarını öğrendim. Bu konferansda Yugoslavya'yı temsil vazifesi bana verilmişti. Konferansın hakikî maksadı Marşal Plânına katılmanın aleyhinde bulunmak istemeyen Çekoslovakya hükûmeti üzerine de müşterek bir baskı yapmaktan ibaretti. Sovyet uçağı Belgrad hava alanında bekliyordu. Fakat ertesi günü hareket etmedim; çünkü Moskova'dan, Çekoslovakya hükûmetinin evvelki tutumunu değiştirdiğini bildiren bir telgraf gelmişti.

Kominform'un kuruluşunda, Ruslarla ilgili olmayan sebebler dolayısiyle, yine Sovyetler Birliği ile anlaşma halinde idik. Komünist Partileri arasındaki koordinasyonun kolaylaştırılmasını ve karşılıklı görüş teatisini sağlayacak bir teşekkülün kurulması lüzumu üzerinde 1946 dan beri münakaşa edilirdi. Daha bu yılın ilkbaharında Stalin, Tito ve Dimitrov kendi aralarında bu meseleyi konuşmuşlardı. Fakat kominformun kurulması bir çok sebeblerle ve en fazla Sovyet Liderlerinin kanaatı dolayısiyle sonraya bırakılmıştı. Çünkü atılacak her adım için "münasip zamanın gelip gelmediği" ancak Sovyet Liderleri tarafından tayin edilirdi. İşte bu münasip zaman 1947 senesi sonbaharında geldi; çünkü Sovyetler, Marşal Plânının Doğu Avrupa memleketleri tarafından reddini ve bu memleketlerdeki Sovyet hâkimiyetini ancak o zaman sağlamışlardı.

Batı Polonya'da yani eski Alman topraklarında yapılan Kominformun açılış toplantısında; bu teşekkülün kurulması lehinde kesin bir vaziyet alan sadece Yugoslav'lar ve Sovyetler olmuştur. İhtiyatla ve fakat sarih olarak: "Sosyalizme giden Polonya yolu" na dayanan Gomulka, Kominformun kuruluşuna muhalefet eden tek lider olmuştu.

Bu mesele ile ilgili meraklı bir noktayı anlatmak istiyorum: Stalin, kurulacak Kominform organına: "Devamlı Bir Sulh İçin — Bir Halk Demokrasisi İçin" isminin verilmesini istiyordu. Çünkü Batı basınının bu organdan her bahsedişinde bu slogam tekrarlayacağını ümid ediyordu. Komünistler'in, kuruluşlarına, "barış" ve "demokrasi" gibi kelimeler eklemekten maksatları, Hür Dünyayı şaşırtmaktır. Mesela milyonlarca Alman, Doğu Almanya'dan, hayatları pahasına kaçarak, Batı A lmanya'ya sığınır. Fa-

kat biz yine doğudakine "demokratik", Batıdakine sade "federatif" deriz. Fakat Stalin'in ümidi boşa çıktı: Çünkü ismin uzunluğu ve propaganda kastının açık görünüşü karşısında gazeteler —sanki inadına yapıyormuş gibi— bu teşekkülden sadece "Kominform Organı" diye bahsettiler. Nihayet Stalin Kominformun merkezinin neresi olması lâzımgeldiğini tayin etti. Delegeler Prag üzerinde anlaşmışlar ve Çek Delegesi Slansky; bu mesele hakkında Gottwald'ın fikrini almak için o akşam otomobil ile Prag'a koşmuştu. Bu uzak şehrin bir kenarındaki pansiyonda bile Moskova ile direkt telefon irtibatını sağlamayı başaran Rus Teşkilâtı sayesinde o akşam Zhdnov ve Malenkov bu mesele hakkında Stalin'le konuştular ve Teşkilât Merkezinin Belgrad olması yolundaki emrini aldılar.

İki yüzlü siyaset, Yugoslav - Sovyet münasebetlerinde devam edip gidiyordu. Satıhda, politik ve bilhassa ideolojik anlaşma tam görünüyordu, fakat hakikatta muhakeme ve düşünceyle tatbik yolu tamamiyle farklı idi.

Daha anlayışlı görünen üst kademe Yugoslav Liderlerinden —Tito, Rankovic, Kidris ve Neşkovic— müteşekkil delegasyon, 1946 ilkbaharında Moskova'da bulunduğu zaman, bu iki liderler gurubu arasındaki münasebet samimi olmak vasfından daha ileri gibi idi. Tito'yu kucaklayan Stalin, onun Avrupa ölçüsündeki rolünün ehemmiyetini belirtmiş ve Bulgarlarla Dimtiroy'u göze batacak şekilde küçültmüştü. Fakat az sonra gerginlik; iki devlet arasında kurulmuş bulunan ticaret ortaklığı üzerinde çıkan anlaşmazlıkla başlamıştı.

**İki devlet arasındaki çatışma gizli şekilde eskiden beri devam ediyordu. Anlaşmazlığın, komünist olmayan alemin göremiyeceği kapalı parti konseylerinde ilk defa pat'ak**

vermesinin sebebi; Rusların Sovyet gizli istihbarat servisi için Yugoslavyanın parti ve devlet mekanizmasını dahi nazara almadan ajan toplamaları idi. Sovyetlerin Yugoslav ihtilâlini küçümseyerek kötülemeleri üzerine ideoloji sahasında da çatışma kendisini göstermişti. Yugoslavların Tito'ya, Stalin'in yanında yer vermeleri Sovyet temsilcilerinin hiç de hoşuna gitmemişti. Bu temsilciler, bilhassa Yugoslav'yanın diğer Doğu Avrupa memleketleriyle müstakil işbirliğine girişmesine ve bu devletler nezdindeki prestijinin artmasına karşı hassasiyet gösteriyorlardı.

Çok geçmeden anlaşmazlık ekonomik sahaya da sirayet etti. Bilhassa Yugoslavlar, beş yıllık plânlarını tatbik sahasına koyabilmek için, normal ticaret bağları dışında, Sovyet yardımına güvenemiyeceklerini anlayınca bu anlaşmazlık iyice meydana çıkmıştı. Bu direnmeyi gören Stalin; "Dost ve müttefik memleketler arasında kurulmuş bulunan ticaret ortaklığı usulünün iyi netice vermeyeceğini" belirtti. Ve Yugovlavya'ya mümkün olan bütün yardımları yapmayı vaadetti. Fakat netice şöyle oldu: O zamanlar, Yugoslavlar nazarında, egoizm ve arazi hırsından münezzeh bilinen Sovyetler, —memleketimize yardım şöyle dursun bizim batı devletleriyle olan münasebetlerimizin gerginleşmesini istismar ederek kendilerine ekonomik avantajlar sağlamaya çalışıyorlardı.

Arnavutluk istisna edilirse, Kızılordunun esaslı bir yardımına dayanmadan hem Nazi istilâsından kendini kurtaran hem de aynı zamanda bir ihtilâl başaran biricik Doğu Avrupa memleketi Yugoslavya'dır. Bunun sosyal bir değişmedeki tesiri daha büyük olmuş ve sonraları Sovyet blokunun en göze çarpan meselesini teşkil etmiştir. Yunanistan'da bir iç savaş devam ediyordu. Birleşmiş Milletler-

de, Yugoslavya; bu savaşı tahrik etmek, Yunan komünistlerine maddi yardımda bulunmak ve onları teşvik etmekle suçlandırıldı. O sırada Yugoslavya'nın Batı ile bilhassa Amerikayla olan münasebetleri kopma derecesinde gerginleşmişti.

Geriye dönüp bakınca, bana öyle geliyor ki; Yugoslav - Batı münasebetlerinin bu derece gerginleşmesini Ruslar, sadece, memnuniyetle karşılamakla yetinmemişler ve fakat aynı zamanda bu gerginliği körüklemişlerdi. Sadece bu yolda, kendi pratik menfaatlerinin hududunu aşmamaya dikkat etmişlerdi. Yugoslavya'da iki Amerikan uçağının düşürülmesi üzerine Molotov, Paris'de Kardelj'i nerdeyse kucaklamış ve fakat aynı zamanda bir üçüncüsünün düşürülmemesi hussuunda onu ikaz etmişti. Sovyet Hükûmeti, Birleşmiş Milletlerde, Yunanistan'daki isyan konusunda direkt bir harekette bulunmamış, hakikatte Birleşmiş Milletlerin ithamlarını karşılamak hususunda Yugoslavya'yı fiilen yalnız bırakmıştı. Aynı zamanda, Stalin, kendi menfaatine uygun bulduğu âna kadar, Yunanistan'da iki taraf arasında mütareke yapılması için hiçbir teşebbüste bulunmamıştır.

Kominform merkezinin Belgrad'da kurulması hususundaki karar, ilk bakışda, Yugoslav ihtilâlinin tanınması gibi görünür. Fakat hakikatte, bunun arkasında da Yugoslav liderlerinin gönlünü bu şekilde hoş ederek, sözde milletlerarası komünist tesanüdü adına, aslında ise Sovyet devletinin hegemonyasını kurmak veya daha doğrusu politik Sovyet bürokrasisinin doymak bilmeyen isteklerini tatmin etmek maksadı vardır.

Stalin'in, ihtilâllere ve bu arada Yugoslav ihtilâline karşı takındığı tavır hakkında birşeyler söylemenin zama-

nı geldi: Moskova; Çin, İspanya ve hatta birçok yönlerden Yugoslavya ihtilâllerini en kritik anlarda desteklemekten daima çekinmiştir. Bu vaziyeti izah etmek için, Stalin'in, ihtilâl aleyhtarı olduğu görüşü ileri sürülürdü. Bir hakikat payını ihtiva eden bu izah tam mânasiyle doğru sayılamazdı. Onun aleyhtarlığı, sadece, bir ihtilâl, Sovyet devletinin menfaat sınırlarını aştığı zaman ortaya çıkardı. Moskova haricinde ihtilâl merkezleri kurulmasının, komünist âleminde Sovyet üstünlüğünü tehlikeye düşüreceğini Stalin, insiyaki olarak sezmişti. Ve netice böyle oldu. İşte bu sebeple Stalin daima; ihtilâleri, kontrol edebildiği müddetçe ve muayyen bir noktaya kadar desteklemiş; fakat ipin ucu elinden kaydığı anda onu yüzüstü bırakmıştır. Sovyet hükûmetinin bu hususiaki siyasetinde, bu gün bile, esaslı bir değişiklik olduğuna inanmıyorum.

Öz memleketindeki bütün faaliyetleri kendi şahsî görüşüne uyduran Stalin, dışarıda başka türlü davranamazdı. Memleketin terakki ve hürriyetini bir politik partinin imtiyaz ve menfaatlerine göre ayarlayan bu adam; dış münasebetlerde bir diktatör olarak hareket etmeye mecburdu. Başka her insan gibi, o da, hakikatte, yaptığı işe göre düşünülmeli ve muhakeme edilmelidir. Memleketine bizzat empoze ettiği despotizme, diktatörlüğe, bürokrasiye, dargörüşlülüğe ve zillete sonunda kendisi de esiri olmuştur.

Hiç kimsenin, kendi hürriyetini harap etmeden başkasının hürriyetini tahrip edemiyeceği hakikatı hiç bir zaman değişmiyecektir.

## STALİN BENİ DAVET EDİYOR

Moskova'ya gidişimin sebebi, Arnavutluk hakkında güdülecek politika üzerinde Yugoslavya ile Sovyet Rusya

arasındaki görüş ayrılığı idi. Aralık 1947 sonlarında, Moskova'dan gelen bir telgrafda; Arnavutluk hakkında iki hükûmetin güttüğü politikadaki aykırılığı gidermek için Stalin'in Yugoslav Merkez Komitesinden birisi olmam sıfatiyle şahsen benimle konuşmak istediği yazılıyordu.

Politikada çeşitli vesilelerle ortaya çıkan aykırlıkların en göze çarpanı Arnavutluk Merkez Komitesi Üyesi olan Naku Spiru'nın intiharı üzerine başgöstermiş olanıdır.

Ypgoslav Hükumetinin Arnavutluğa teklif ettiği şartaraya geliyorlar ve Yugoslavya, Arnavutluğa, her ihtisas kolunda gittikçe artan mütehassıslar gönderiyordu. Yiyecek maddeleri, Yugoslavya'da kıt olmasına rağmen, vapurlarla Arnavutluğa yollanıyordu. Ticaret şirketlerinin kurulmasına başlanmış ve her iki hükûmet, Arnavutluğun Yugoslavya ile birleşmesi üzerinde prensip mutabakatına varmışlardı. Bu takdirde Yugoslavya'daki Arnavut azınlığı meselesi de halledilmiş olacaktı.

Yugoslav Hük7metinin Arnavutluğa teklif ettiği şartlar, Sovyetlerin Yugoslavya'ya teklif ettiği şartlarla mukayese edildiği zaman, bizimkilerin çok daha müsait ve adaletli olduğu görülür. Bununla beraber mesele, adeletin derecesinden ziyade münasebetlerin tabiatında idi. Arnavutluk Liderlerinin bir kısmı, gizlice, iki memleket arasındaki yakınlaşmanın aleyhinde idiler. Arnavutluk Hükûmetinin ekonomi işlerini idare eden Naku Spiru; zayıf, çelimsiz, pek hassas ve fevkalâde kültürlü bir adamdı. Arnavutluğun müstakil olarak inkişafını isteyip Yugoslavya'ya karşı ilk defa isyan eden Spiru oldu. Onun bu tutumu, yalnız Yugoslavya'da değil, ayni zamanda Arnavutluk Merkez Komitesinde de şiddetli tepkiler yarattı. Spiru'nun aleyhinde olanların başında, sonradan Yugoslav taraftar-

lığıyla itham edilip öldürülen, Arnavutluk Dahiliye Nazarı Koci Xox geliyordu. Partinin en mazbut adamı olarak tanınan Xox, Güney Arnavutluğun iktilâlcilerindendi. Daha kültürlü ve faal olan Enver Hoca, Partinin Genel Sekreteri ve Başvekildi. Enver Hocanın hakikî durumu sarih olmamakla beraber Spiru'nun aleyhindeki tenkitlere o da karışmıştı. Çhauvinism'e kadar giden mutaassıb bir milliyetçilik ile itham edilen biçare Spiru, kendini yalnız hissetti ve Partiden atılmak üzere olduğunu anlayınca intihar etti. Bu adam; kendinin ölümü neticesinde, Yugoslav - Arnavutluk münasebetlerinin bozulacağını, sağlığında herhalde hayalinden geçirmezdi. Fakat öyle oldu.

Hâdise o zaman halkdan gizlenmişti. Sonra 1948 de Yugoslavya ile Arnavutluğun arası alenen açılınca, Enver Hoca, Spiru'yu millî kahraman ilân etti ve heykelini yaptırdı. Bu mesele dolayısiyle her iki hükûmetin idarecileri arasında bir gerginlik başlamıştı. Komünist tezgâhlarında bol bulunan: Spiru'nun korkaklığı, Küçük Burjuva ruhu... ve basma kalıp isnat ve ithamlar bu fena itibarı gidermeye kâfi gelmedi.

Sovyet Hükûmeti; Spiru'nun ölümünün hakiki sebebleri ve Arnavutluktaki tekmil Yugoslav faaliyeti hakkında gayet iyi bilgi sahibi idi. Tiran'daki Rus Heyeti gittikçe kalabalıklaşıyordu. Arnavutluk ile Yugoslavya, kendi aralarındaki münasebetleri Sovyetlerden saklamıyorlardı. Şunu da söylemek lâzımdır ki, Yugoslav Hükûmeti, güttüğü politikanın tafsilâtı üzerinde Sovyet Hükûmetiyle iştişarede bulunmuyordu.

Sovyet Misyonu ile Enver Hoca etrafında toplanan guruplar birbirine yaklaştıkça, Sovyet Temsilcileri, Yugoslavya'nın Arnavutluk'da aldığı bazı tedbirler hakkında da-

ha sık şikâyete başladılar. Şu veya bu Sovyet Temsilcisi, hemen daima, ortaya bir şikâyet atardı: Yugoslavlar Arnavutlarla ticaret şirketi kurarlarken, Arnavutlar aynı şeyi Sovyetlerle yapmayı niçin reddediyorlar? Kendi Ordusunda Rus öğretmenleri bulunan Yugoslavya, niçin Arnavutluğa öğretmen göndermeye kalkıyor?. Dışardan kendileri mütehassıs arayan Yugoslavlar, Arnavutluğun inkişafı için, nasıl mütehassıs verebilirler? Nasıl oluyor da, fakir ve az gelişmiş bir memleket olan Yugoslavya, Arnavutluğun inkişaf ettirilmesini birden bire üstüne alabiliyor?

Sovyetler, bu davranışlariyle, Yugoslavya'nın Arnavutluktaki yerini almak istediklerini gittikçe daha açık olarak ortaya koyuyorlardı. Arnavutlukla birleşmeyi teklif eden ve onunla hudut komşusu olan Yugoslavya idi. Sovyet Rusya değil... Bu itibarla, Sovyetlerin bu hareketi son derece haksız görülüyordu. Diğer taraftan, gün geçtikçe, Arnavut Liderleri, Sovyetlere daha fazla yöneliyorlar ve bunu propagandalarında gittikçe daha açık ve kuvvetli ifadelerle tekrarlıyorlardı.

Arnavutluk üzerindeki anlaşmazlığın giderilmesi için, Sovyet Hükûmetinin dâvetine, Belgrad dört elle sarıldı. Fakat bu meseleyi konuşmak için, Stalin'in, şahıs olarak benim gelmem üzerinde niçin ehemmiyetle durmuş olduğu bu güne kadar açıkça anlaşılamadı.

Bana öyle geliyor ki, bunun iki sebebi vardı: Birincisi, benim Stalin üzerinde, açık yürekli ve samimi bir adam tesiri yapmış bulunmam ihtimalidir. Bütün Yugoslav Komünistlerinin benim hakkındaki kanaatlarının da bu yolda olacağını tahmin ederim. Böyle düşünülünce, pek nazik ve komplike olan bu meseleyi, Stalin'in, açıkça konuşabileceği münasip adamın ben olduğum anlaşılır. Sebebin ikincisi,

Stalin'in. bu vesile ile beni kendi tarafına çekerek Yugoslav Merkez Komitesini zayıflatmak hususndaki niyeti olabilir. Zaten Hebrang ile Zujovic onun tarafını tutuyordu. Fakat Hebrang, Merkez Komitesinden atılmış ve savaş sırasında hapishanedeki davranışından dolayı hakkında gizli soruşturma açılmıştı. Zujovic, tanınmış bir adamdı, fakat Merkez Komitesi Üyesi olduğu zaman bile; Parti Birliğinin Tito'nun etrafında kurulmasını sağlayan iç çevreye dahil değildi. Tito, 1946 da Yugoslavya'da bulunduğu sırada, benim baş ağrısından mustarip olduğumu Stalin'e söylemiş, o da beni istirahat etmek ve kür yapmak üzere Kırım'a davet etmişti. Fakat Stalin'in, Elçilik vasıtasiyle yapmadığı bu daveti; benden söz açılması üzerine yapılmış bulunan bir nezaket jesti olarak kabul etmiş ve gitmemiştim.

Böylece 8 Ocakta veya o günlere yakın bir tarihde Moskova'ya gitmek üzere yola koyuldum. Birbirine zıt hislerin tesiri altında idim. Stalin tarafından şahsen davet edilmiş olmak gururumu okşuyordu. Diğer taraftan Stalin'in, Yugoslav Merkez Komitesi ve Tito hakkındaki niyetlerinin pek iyi olmadığı bu zamanda beni çağırmasının bir tesadüf eseri olamıyacağı hususunda içimde şüpheler beliriyordu.

Belgrad'dan hususi emir ve talimat almadım; böyle bir şeye lüzum yoktu. Çünkü, Liderlerin iç çevresine dahildim ve Arnavutluk - Yugoslav münasebetlerini tam mânasiyle biliyordum. İlân edilmiş bulunan Arnavutluk - Yugoslavya Birliği politikasına karşı, Yugoslavya'da bulunan Sovyet Heyetinin, usulsüz müdahalelerinin veya bu politikaya aykırı bir yol tutmalarının önüne geçilmesi hususunda israr etmeye evvelden karar vermiştik.

Yugoslav ordusunun temsilcileri, bu fırsattan faydalanarak, ordunun ihtiyacı olan silâh ve cephane ile silâh

sanayiinin inkişafı için lüzumlu yardımı sağlamak üzere benimle beraber bir heyet gönderdiler. Genel Kurmay Başkanı Koco Popovic ile Yugoslav silâh sanayiinin başında başında bulunan Mijalko Todorovic bu heyete dahildi. Ordunun Politik İdare Müdürü olan Svetozar Bukmanovic-Tempo da Kızılordunun bu sahadaki tecrübelerinden istifade için bizimle beraber geliyordu.

Moskova'ya trenle hareket ettiğimiz zaman, iyi bir ruh haleti içinde idik, ve kendimize olan inancımız artmıştı. Yugoslavya'nın kendi meselelerini yine kendi anlayış ve usullerine göre ve geniş ölçüde öz kaynaklarına dayanarak halletmesi lüzumuna inanıyorduk.

## MOSKOVA'YA TREN YOLCULUĞU

**Bükreş Yugoslav elçiliğinde verilen bir akşam yemeğinde Romanya Hariciye Nazırı Anna Pauker ile birkaç Romen memuru vardı.**

**Bütün Yugoslavlar, Sosyalizmin kurulmasında Sovyetler Birliğinin mutlak bir model olamıyacağını; çünkü muhtelif Avrupa memleketlerinde durumun değişik, vasatın ve şartların çeşitli olduğunu az çok açık şekilde söylemişlerdi. Galiba bu fikir vaktinden evvel ortaya atılmıştı. Bu konuda ağzını açmayan sadece elçi Golobuviç idi, o da sonra müfrit Moskova taraftarı olarak oraya sığındı. Yalnız, Anna Pauker'in hep susması veya bazı şeyleri isteksizce kabul etmiş görünmesi ve böyle nazik meseleleri konuşmaktan sakınması dikkatimi çekmişti. Romenlerden birisi —zannederim Bodnaraş— görüşümüze karşı idi. Maalesef ismini unuttuğum bir diğeri fikirlerimize samimiyetle iştirâk ediyordu. Yemekte bu çeşit konuşmaların**

yapılmasını, ben de hoş bulmuyordum; çünkü bunların kelimesi kelimesine Rusların kulağına gideceğini ve onların da böyle bir şeye; "Sovyet aleyhtarlığı"ndan başka bir mâna vermeyeceğini biliyordum. "Sovyet aleyhtarlığı"nın yeryüzünde mevcut günahların en büyüğü mânasına geldiği bilinen bir şeydi. Bu durum karşısında, görüşlerimi biraz hafifletmekle beraber söylediklerimi tamamiyle geri alamadım. Sadece Sovyet Rusyanın meziyetleri ve Sovyet tecrübesinin nazarî ehemmiyeti üzerinde durdum. Fakat bütün bunlar pek bir işe yaramadı; çünkü az evvel, herkesin kendi muhitine göre kendi yoluna yine kendisinin ışık tutması lüzumu üzerinde şahsen ben ehemmiyetle durmuştum. Hülâsa, o sıkıcı hava giderilememişti. Sovyet liderlerinin; dogmatik komünist fikirlerinden fedakârlık etmeyi icap ettiren tavizleri, bilhassa kendi komünist safları arasında, hiçbir zaman kabul etmeyeceklerini evvelden beri biliyordum.

Romanya'dan sadece geçmekte bulunmamıza rağmen, her yerde tenkit sebepleri buluyorduk. Evvelâ, Sovyet Rusya ile Doğu Avrupa memleketleri arasındaki münasebet dolayısiyle: Bu memleketler halâ fiili işgal altında idiler ve servetleri çeşitli yollarla —en fazla müşterek ticaret şirketeri yoluyla— Ruslar tarafından ellerinden alınıyordu. Halbuki Ruslar, işgal ettikleri memleketlerde el koydukları her türlü malzeme, ham madde ve tesisleri, Almanlardan alınmış harp ganimeti sayıyor ve bunları, kurulan, sözde ticaret şirketlerine "sermaye diye koyuyordu. Sovyetlerin bu memleketlerle yaptığı ticaret; dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi yürütülmezdi. Ticaret adı verilen bu şey, aslında, Sovyetlerin alacaklarını dünya piyasasına nazaran daha ucuza almalarını; satacaklarını ise daha pahalı satmalarını sağlıyn hususi bir tertipten ibretti. Yalnız

Yugoslavya bundan müstesna idi; çünkü biz herşeyi biliyorduk. Gördüğümüz sefalet manzarası ve Romen makamlarının farkına vardığımız aczi ve uşak ruhluluğu duyduğumuz infiali sadece artırıyordu.

Sovyet temsilcilerinin küstah tavırları karşısında son derece şaşırmıştık. İaşi'deki Sovyet kumandanının, bizi afallatan, şu sözlerini hatırlıyorum:

— Of, bu pis İaşi Romenleri! Mısır yiyen murdar Romenler!

Sovyet temsilcisi sonra, Ehrenburg ile Vishinsky'in Romanyadaki rüşvet ve hırsızlığı hedef tutan sözlerini tekrarladı:

— Bunlar bir millet değil, sadece suiistimali meslek edinmiş bir kalabalık!

Bilhassa bu mutedil kış mevsiminde, İaşi, sel afetine uğramış bir Balkan kasabasını andırıyordu. Onun dağlarının ve bahçelerinin güzelliğini ancak tecrübeli bir göz seçebilirdi. Sovyet kasabalarının —eğer daha fena değilse— daha iyi olmadığını biliyorduk. İşte bu sebeble bizi en fazla kızdıran şey: Ruslar'ın, buna rağmen "üstün ırk" tavrı takınmaları ve bu şekildeki davranışları idi. Rusların bize karşı son derece hürmetle davranmaları, sadece Romanyalıların katlandığı zilleti belirtmekle kalmıyor, fakat aynı zamanda istiklâlimizin ve fikir hürriyetimizin bize verdiği gururu daha fazla artırıyordu.

Biz Rusların Romanyalılara karşı muamelesini "Sosyalizmde bile mümkün olan" hayatın bir cilvesi olarak kabul ediyorduk Ve "Ruslar böyledir" diyor yani onları; gerici, dünyanın kalan kısımdan ayrı ve kendi ihtilâl geleneklerine karşı bile ilgisiz ve kayıtsız biliyorduk.

İaşi'de bir kaç saat kalmak bizi yormuştu. Nihayet Sovyet hükûmetinin hususi vagonu ile Sovyet treni geldi. Tabiî, Sovyet gizli istihbarat servisinin Yugoslav mütehassısı, —bizim ayrılmaz parçamız— yüzbaşı Kozovsky —ihtisasına devam etmek üzere— trende bulunuyordu. Yalnız bu defa daha az lâubali ve daha az neşeliydi; herhalde generaller ve nazırlarla karşılaştığı için olacak... Sovyet "Yoldaşlar" ımızla olan münasebetlerimizi yine aramıza giren; elle tutulmaz ve tarif olunmaz o soğuk resmiyet bozmuştu.

Müstehzi tenkitlerimizden içinde seyahat ettiğimiz araba bile kurtulamıyordu. Konforuna, mükemmel yemeğine ve servisine rağmen tenkide lâyıktı. Kocaman bronz kapı tokmaklarını, eski moda ince dekorlarını ve yüksek helâ taşını komik buluyorduk. Hele helâ taşında, insanın ayaklarının havada sallanması garibimize gidiyordu. Bütün bunlara lüzum var mıydı? Büyük bir devletin ve hâkim bir kudretin gösteriş yapmaya neden ihtiyaç duyduğunu bir türlü anlayamıyorduk. Çar devrinin deldebesini gösteren arabada en gülünç olan şey bize hizmet eden biçare garsonun komik hali idi. Kompartumanındaki kafesin içinde yatan, bir tavukla iki yumurtanın başını bekleyen, üstü başı perişan ve maaşı az olan bu zavallı adam bizden özür diliyordu:

— Yoldaşlar, size ne yapabilirim? Bir işçi, hizmetini elinden geldiği kadar iyi şekilde yapmalıdır. Başımda büyük bir aile var ve hayat güç...

Her ne kadar Yugoslav demiryolları idaresi, trenlerin varış ve kalkış saatlerinin muntazam oluşuyla iftihar edecek vaziyette değilse de burada trenin bir kaç saat gecikmesine bile kimse aldırış etmiyordu. Kondoktör sadece

"oraya gidileceğini" söylüyordu. Rusya, sanki, insanî ve millî ruhunun değişmezliğini teyid ediyordu. Onun bütün esas vasıfları; süratli bir sanayileşmeye ve kudreti mutlak olan bir idareye karşı çalışıyor gibi idi. Ukrayna ve Rusya, saçaklara kadar kara gömülmüş olmasına rağmen, harbin tahribatının ve dehşetinin izleri halâ görünüyordu. Yanmış istasyonlar, barakalar, eski püskü atkılara sarınmış ve sıcak su ve arpa ekmeğiyle yaşıyarak yolu temizlemey çalışan kadınlar...

Bu defa da üzerimizde; güzel, temiz, kültürlü ve zevkli bir şehir intibaını bırakan yine sadece Kief oldu. Halbuki gece olduğu için Dinyeper'i ve ufuklara karışan ovalarını göremediğimiz Kief, fakir ve yalnız görünüyordu. Buna rağmen her şey Belgrad'ı hatırlatıyordu; mükemmel bir plânla yeniden yapılacak istikbaldeki Belgrad'ı... Kief'de ancak Moskova trenine bağlanacak kadar kaldık. Hiç bir Ukraynalı bizi karşılamadı. Az sonra karın beyazlattığı ve kederin kararttığı gecenin içinde yolumuza devam ettik. Bu sonsuz perişanlık ve yokluk içinde konfor ve bollukla ışık saçan sadece bizim vagonumuzdu.

## ARNAVUTLUK MESELESİ

Moskova'ya varışımızdan bir kaç saat sonra Yugoslav Elçisi Vladmir Popovic ile derin ve samimi bir konuşmaya dalmıştık. O sırada telefon çaldı; Sovyet Hariciye Komiserliği, Stalin'in beni hemen bu akşam görmek istediğini söylüyor ve yorgun olup olmadığımı soruyordu. Yabancı komünistlerin daima uzun bekletildiği Moskova'da böyle acele bir davranış görülmüş şey değildi. Hatta yabancı komünistlerin sık sık tekrarladığı: "Moskova'ya gelmek ko-

lay, fakat oradan dönmek zordur" sözü atasözleri mertebesine yükselmişti. Şüphesiz yorgun da olsam Stalin'in bu dâvetini şevkle kabul edecektim. Delegasyonun diğer üyeleri, bana heyecan ve biraz gıpta ile bakıyordu. Beraber geçen seyahatimizden faydalanarak, Sovyetlerden yapacağımız isteklerin esasını ve tafsilâtını Koca Popoviç ile Todorovic'den öğrenmiştim. Fakat tabiî bu arkadaşlar, kendilerinin burada bulunmaları sebebini unutmamamı bana hatırlattılar.

Stalin'le görüşmem bu kadar aceleye gelmeseydi duyduğum sevinç daha büyük olacaktı. Sovyet Liderleriyle beraber geçirdiğim bütün gece zarfında bu şüphe ve endişenin tesirinden kurtulamadım.

Daima olduğu gibi, akşam saat dokuza doğru beni, Kremlin'e, Stalin'in dairesine götürdüler. Orada; Stalin, Zhdanov ve Molotov toplanmıştı. Politbüro'dai Zhdanov, yabancı Komünist Partileri ile olan münasebetlerin devamından sorumluydu.

Mutad seramoniden sonra Stalin hemen konuya geçti:

— Yaa! demek, Arnavutluk Merkez Komitesi Üyeleri sizin için hep intihar ediyorlarmış, öyle mi? Bu, hiç de uygun değil, hoş değil.

Spiru'nun Yugoslav - Arnavutluk yakınlaşmasının aleyhinde olduğunu ve bu yüzden kendi Merkez Komitesinde yalnız kaldığını anlatmaya başladım. İzahatımın burasında sözümü kesen Stalin:

— Bizim, Arnavutlukla hususi bir ilgimiz yoktur. Yugoslavya'nın Arnavutluğu yutmasını kabul ediyoruz! dedi ve karşımda sağ elinin parmaklarını toplamış ve sanki

lokma yutuyormuş gibi ağzına götürüyordu. Stalin'in bu ifade tarzı ve yutma taklidi karşısında hayretten donakalmıştım. Yüzümden belli miydi, bilmiyorum. Fakat ben buna; Stalin'in t esirli ve pitoresk ifade tarzı gözüyle bakıp işi şakaya dökmek istedim:

—Yutmak değil, birleşmek meselesi!

Molotov söze karıştı:

— Ama bu, yutmak demektir!

Stalin yine o malûm işaretiyle sözlerini tamamladı:

— Evet, evet yutmak! fakat biz sizinle mutabıkız: Arnavutluğu yutmalısınız. Bu işi ne kadar erken yaparsanız o kadar iyi olur.

Bu ifade tarzına rağmen bütün atmosfer dostça ve samimi idi. Molotov bile, âdeti olmadığı halde, yutmak hakkında kendisine düşen kısmını âdeta nükteli bir ifade ile söylemişti.

Arnavutlukla yakınlaşma ve birleşme meselesinde benim hareket noktam ve sebeblerim; samimi bir ihtilâlcininkinin aynı idi. Birçokları gibi ben de, bu birleşmenin, Arnavut Liderlerinin gönüllü ve serbest kabulleri ile olacağına, Yugoslavya ile Arnavutluğa sağlıyacağı direkt faydalardan başka Sırblarla Arnavutlar arasında gelenek halini almış bulunan müsamahasızlığa ve mücadeleye bir son vereceğine inanıyordum. Kanaatımca bunun asıl ehemmiyeti; bizde mühim bir kitle teşkil eden Arnavut azınlığının, Yugoslavya - Arnavutluk Federasyonu içinde Anavatandaki Arnavutlarla bir Cumhuriyet halinde birleşmesine imkân sağlamasıdır. Arnavutluğun Millî Azınlıkları meselesi için bulunabilecek bundan başka hal şekilleri kanaatımca yü-

rütülemezdi. Çünkü, Arnavutlarla meskûn Yugoslav topraklarının Arnavutluğa devri, Yugoslav Komünist Partisinin içinde şiddetli muhalefetle karşılaşacakdı.

Benim, Arnavutluk ve Arnavutlar hakkındaki hususi tasavvurlarım; bu hususdaki hareket noktamın idealist tarafını açıkça gösterir. Arnavutlar, bilhassa şimaldekiler, mantalite ve yaşayışları itibariyle, benim mensup olduğum Karadağlılar'a pek yakındır. Onların da istiklâllerini korumak için gösterdikleri hayatiyetin ve azmin insanlık tarihin de eşi yoktur.

Stalin'le, Memleketimin Liderlerinin görüşlerine aykırı düşen bir yolda anlaşmayı aklımdan bile geçirmiyordum. Fakat Stalin'in bu sözleri karşısında kafamdan iki türlü düşünce geçiyordu. Birincisi, Yugoslavya'nın Arnavutluk hakkındaki politikasında sakat bir tarafın bulunduğu şüphesi; ikincisi, Sovyetler Birliğinin, Baltık Memleketleri ile, onları yutarak birleştiğinin bir realite olduğu keyfiyeti idi.

Her iki düşünce birleşti ve beni rahatsız eden bir duygu halini aldı. Bu işte yanlış ve haksız bir taraf olduğunu hissediyordum.

Yugoslavya'nın Arnavutluğa karşı güttüğü politikanın karanlık ve uygunsuz bir tarafı bulunduğunu düşünmekle, bunun bir "yutma politikası" olduğunu kabul etmiş olmadım. Buna rağmen bana, bu politika, Arnavut Komünistlerinin istek ve arzularına uymuyor gibi geliyordu. Halbuki bir Komünist olarak ben, Arnavut Komünistlerin istek ve arzularını Arnavut Halkının istek ve arzusu sayıyordum. Spiru kendisini niçin öldürmüştü? "Küçük Burjuva" ve "Milliyetçilik günahiyle yüklü" değildi. Aksine, o, bir ko-

münist ve Markscı idi. Arnavutlar, devletlerinin bizden ayrı olmasını isterlerse —tıpkı bizim, Sovyet Rusya'dan ayrı olmayı istediğimiz gibi— o zaman ne olacaktı? Arnavutların tecrid edilmiş durumundan ve katlandıkları sefaletten istifade edilerek, onların arzusuna rağmen, birleşmenin yürütüldüğünü kabul etsek dahi, bu bizi, sonsuz mücadelelere ve güçlüklere götürmez mi?

Irk olarak eski olan Arnavutlar, bir millet olark yeni olmaları sebebiyle zaptolunmaz ve tatmin edilmemiş bir milliyet şuuruna sahip idiler. Birleşmeyi, istiklâllerinin kaybı ve şahsiyetlerinin reddi mânasına almayacaklar mı idi? Diğer düşüncemi —yani Sovyetlerin aynı usulle Baltık Devletlerini yuttuğunu— birinci ile birleştirerek kendimi ikna etmek ister gibi içimden tekraraldım: Biz Yugoslavlar, Arnavutlukla birleşmeye gidecek olan böyle bir yolu istemiyoruz. Hem sonra, Yugoslavya için yakın bir tehlike yok; çünkü ortada, Arnavutluk üzerine baskı yapıp onu Yugoslavya'ya karşı kullanabilecek Almanya gibi sömürgeci bir kuvvet mevcut değil...

Fakat Stalin, beni tekrar realiteye döndürdü:

— Hoca hakkında ne dersin, senin fikrine göre nasıl bir adamdır?

Direkt olarak açık bir cevap vermekten çekindim. Fakat Stalin, Enver Hoca hakkında, Yugoslav Liderlerinin edindiği kanaatın tam aynını ifade etti:

— O, temayülü milliyetçi olan bir küçük burjuva, değil mi? Biz de öyle düşünüyoruz. Orada en kuvvetli adam Xox mu görünüyor?

Bu esas sualine müsbet cevap verdim. Stalin, Arnavutluk hakkında on dakika süren konuşmasını şöyle bitirdi:

— Aramızda ayrılık yok. Sovyet Hükûmeti adına, sen şahsen, Titoya bir telgraf yaz ve yarın bana gönder.

Afalladım, yanlış anladığımı sanarak sordum. Fakat o; Yugoslav Yükûmetine gönderilecek telgrafı Sovyet Hükûmeti adına benim yazacağımı tekrarladı.

O anda bunu şahsıma karşı hususi bir itimat alâmeti ve Yugoslavya'nın Arnavutluğa karşı olan politikasının tasvip edildiğinin en mükemmel ifadesi olarak kabul etmiştim. Bununla beraber ertesi günü telgrafı yazarken, bir gün bunun Hükûmetim aleyhinde kullanılması ihtimalini düşündüm ve dikkatle hazırladığım ifadenin çok kısa olmasına itina ettim. Telgraf şöyle bir şeydi: "Djilas Moskova'ya dün geldi ve aynı gün kendisi ile bir toplantı yapıldı. Arnavutluk meselesi hakkında Sovyet Hükûmeti ile Yugoslav Hükûmeti arasında tam bir görüş birliği olduğu tesbit edildi." Bu telgraf hiç bir zaman Yugoslav Hükûmetine gönderilmediği gibi Moskova ile Belgrad arasında daha sonraki çatışmalar sırasında aleyhimizde kullanılamadı.

Konuşmanın bundan sonraki kısmı uzun sürmedi ve Kominform Merkezinin Belgrad'da yerleşmesi, çıkaracağı gazete, Tito'nun sıhhati gibi meseleler üzerinde sorulan sakin suallerden ibaret kaldı.

Buna rağmen ben, bir fırsatını bulup, Yugoslav Ordusunun ve harb sanayiinin teçhizi meselesini ortaya attım. İstediğimiz herhangi bir şeyi, Sovyet Temsilcilerinin "As-

kerî Sır" diye vermeyi reddettiklerini belirttim. Stalin ayağa kalkarak bağırdı:

— Bizim sizden gizleyeceğimiz askerî sırlarımız yoktur! Siz, dost bir sosyalist memleketsiniz; bizim size karşı askerî sırlarımız olamaz.

Sonra yazı masasının başına giderek telefonda Bulganin'e şu kısa emri verdi:

— Yugoslavlar, Yugoslav Delegasyonu burada. Onları hemen dinlemen lâzım.

Kremlin'deki konuşmanın tamamı yarım saat kadar sürmüştü ve sonra akşam yemeği için, Stalin'in villâsına gitmek üzere yola çıktık .

## STALİN'İN SOFRASINDA SOHBET

### (Savaştan Sonra Güdülen Siyaset)

Stalin'in arabasına alınmıştık. Bu araba, 1945 de Molotov'la beraber bindiğim arabanın aynı gibi görünüyordu. Yolda giderken, Stalin, önündeki ufak lâmbayı yaktı. Bu lâmbanın altında sarkan bir cep saati gözüme ilişti, baktım, saat ona geliyordu. Yolda, kamburu çıkmış olan Stalin'in, Mareşal elbisesinin dik yakasının üstünde, derisi buruşmuş kül rengi ensesini tetkik ediyordum. Düşünceye dalmıştım: Bu günün, en kudretli adamlarından birisi önümde oturuyordu. Ve ortakları da burada idi. Şimdi ortamızda bir bomba patlayıp hepimizi havaya uçursa, kimbilir, nasıl sansasyon yaratacak bir felâket olacaktı! Fakat kafamda şimşek gibi çakıp geçen bu düşünce, o

kadar çirkin ve beklemediğim bir şeydi ki, beni bile dehşete düşürdü. Stalin'e, mahzun bir şefkatle baktım. O bana, bütün bütün hayatı boyunca komünist ırkının başarı ve saadetiyle meşgul olan yaşlı bir büyük baba hissini veriyordu.

Stalin, Zhdanov ve ben holün antresindeki dünya haritasının önünde diğerlerinin toplanmasını bekliyorduk. Ben yine, haritada, Stalingrad'ı çevreleyen mavi işarete baktım ve Stalin'in yine farkına vararak bundan hoşlandığını sezdim. Bakıştığımızı gören Zhdanov şunları söyledi:

— Stalingrad Savaşının başlangıcı.

Stalin sesini çıkarmadı.

Hatırladığıma göre harita üzerinde Königsberg'i arıyorduk; çünkü ismi Kaliningrad'a çevrilecekti. Leningrad'ın etrafındaki yerlerin isimleri Katerina zamanından beri Alman isimlerini taşıyordu. Bu; Stalin'in gözüne çarpınca Zhdanov'a dönerek kısaca şu emri verdi:

— Bu isimleri değiştirin; bu yerlerin halâ Alman isimlerini taşıması saçma!

Bunun üzerine Zhdanov küçük bir not defteri çıkardı ve Stalin'in emirlerini yazdı.

Bundan sonra Molotov'la ben banyo dairesine gittik. Orada bir kaç pisvar ile kapalı helâ vardı. Molotov daha yolda iken pantolonunun düğmelerini çözmeye başlamıştı:

— Biz buna, (doldurmadan evvel boşaltma) adını veririz, dedi.

Ben, uzun zaman, insanın utanmayı unutmaya mecbur kaldığı yerlerde —hapishanelerde— yaşamıştım. Buna rağmen benden daha yaşlı olan Molotov'un önünde utandım ve bir helâya girerek kapıyı kapadım.

Yemek odasına döndüğümüz zaman Stalin, Malenkov, Beria, Zhdanov ve Voznesensky orada toplanmışlardı. Bizim için yeni olan son ikisini biraz tanıtayım.

Zhdanov, kısa boylu ve esmerce idi. Dik bıyıkları, yüksek alnı, sivri burnu ve hasta hissini veren kırmızı bir yüzü vardı. İyi tahsil görmüştü ve Politbüro'ca büyük bir entellektüel sayılırdı. Herkesce bilinen dar kafalılığına ve dogmatik fikirlerine rağmen bilgisi yabana atılamazdı. Herşey, hattâ müzik hakkında bile bir parça bilgisi olan bu adamın, tam mânasiyle bildiği bir tek sahanın mevcut olduğu söylenemez. Kendisi, her sahadaki bilgisini, Marksçı literatür yoluyla toplayan tipik bir komünist entellektüeli idi. Onda bir entellektüel şüpheciliği vardı. Bu hal onu daha çirkin gösteriyordu; çünkü bu kültür perdesi arkasında, onun, fikir ve kalem adamlarına bir "hükümdar âlicenablığı" tasladığı görülüyordu. O zaman, Sovyet Merkez Komitesinin, edebiyatı ve güzel sanatların diğer kollarını ilgilendiren "tüzük" ve "karar" lar çıkardığı devirdi. Yazılarda mevzu ve şekil seçme hürriyeti, savaş zamanında biraz canlanmış, daha doğrusu bu şeyler partinin kontrolundan bir parça kurtulmuştu. İşte şimdi bu en küçük yazı hürriyetine karşı müthiş bir hücum başlamıştı. O gece Zhdanov; mizahcı Zoshchenko hakkında yaptığı tenkitlerin Leningrad'da nasıl karşılandığını anlatıyordu: Bu tenkitler üzerine Leningrad'da Zoshchenko'nun erzak kuponlarını hemen müsadere etmişler ve ancak Moskova'nın "âlicenap" müdahalesinden sonra kendisine iade etmişler. Ve tabiî böylece Zoshchenko yola gelmiş!

Sovyet Rusyanın plânlama dairesi başkanı Voznesensky, kırkını ancak aşkın, sarışın, elmacık kemikleri çıkık, alnı yüksek ve saçları dalgalı tipik bir Rustu. Derli toplu, kültürlü ve herşeyin üstünde az konuşan, daima içten gülümseyen çekingen bir adam hissi veriyordu. Daha evvel, harb içindeki Sovyet ekonomisi üzerine yazdığı bir kitabı okumuştum. Bu kitap o zaman, bende, yazarın; kafası işleyen ve şuurlu bir adam olduğu intibaını uyandırmıştı. Daha sonra bu kitap tenkit edildi ve Voznesensky tasfiye edildi. Fakat sebebi bu güne kadar açıklanmadı.

Voznesensky'in büyük kardeşini iyi tanırım; bir üniversite profesörü idi ve Rus federasyonu maarif nazırlığına tayin edilmişti. 1946 kışında, Belgrad'da toplanan Pan - Slavisme Kongresinde kendisiyle bir kaç enteresan münakaşa yapmıştım. O zaman herkesce kabul edilmiş bulunan "Sosyalist Realizmi" nin dar görüşlü ve peşin hükümlü olduğu, yeni sosyalist memleketlerin vücut bulmasiyle sosyalizmde (yani komünizmde) yeni hâdiselerin ve usullerin ortaya çıktığı ve nihayet kapitalizmde, henüz nazarî olarak münakaşa edilmemiş değişikliklerin meydana geldiği hususlarında aramızda fikir birliğine varmıştık. O, mânâsız tasfiyelerde bu yakışıklı fikir adamının da kafasının koparılmış olması ihtimali vardı.

Yemek, Stalin'in bir teklifi ile başladı: Herkes dışardaki ısı derecesini tahmin edecek ve sonra tahmininde kaç derece yanılmış ise o kadar bardak votka içmeye mahkûm edilecekti! Şansımdan, ben, oteldeyken termometreye bakmıştım; buna, sadece ısının gece kaç derece düşebileceğini tahmin ederek ekledim ve neticede bir derece yanılarak bir bardak votkaya mahkûm oldum. Hatırladığıma göre,

üç derece yanlış tahmin eden Beria; fazla içebilmek için mahsus böyle yaptığını söylüyordu.

Bu başlangıç beni, şöyle düşünmeye zorladı: Kendi dar çevreleri içine kapanmış olan bu adamlar; votka içmek için daha mânâsız sebebler de icat edebilirlerdi: Meselâ yemek odasının eniyle boyunun kaç metre olduğu veya masanın yüksekliğinin kaç santim olduğu... v.s. gibi tahminler. Kimbilir belki de böyle yapıyorlardı! Votka kadehlerinin, ısı tahminine göre yapılan bu dağılışını görünce; yaşlanmış başkanlarının etrafında toplanmış bulunan Sovyet Liderlerinin —insanlık için hayatî ehemmiyeti haiz rol oynadıkları zaman bile— bu yaşayış şeklindeki esirliği, beyhudeliği ve akılsızlığı birden farkettim. Rus Çarı Deli Petro ile yardımcılarının da, Rus halkının ve Rusya'nın kaderini tayin ederken, böyle sofralarda sızıncaya kadar içtiklerini hatırladım.

Böyle bir hayatın hiçliği ve mânâsızlığı hakkında duyduğum his bütün yemek boyunca devam etti ve bu hissin tesirinden kurtulmak için yaptığım teşebbüsler beyhude oldu. Stalin'in yaşı ve göze çarpan bunaklık alâmetleri bu tesiri bilhassa artırıyordu. İçimde, onun şahsına karşı inadla beslediğim hürmet ve sevginin çokluğu bu anlayışı kafamdan silemiyordu.

Onun bunaklığının, hem trajik hem de çirkin tarafı vardı. Trajik tarafı görünmüyordu. Fakat bu kadar büyük bir şahsiyetin bile zevale yüztuttuğunu görünce ben bunun farkında oluyordum. Çirkin tarafı daima kendisini gösteriyordu. Stalin, daima iyi yediği halde, sanki kendisine bundan sonra kâfi yemek kalmayacağından korkuyormuş gibi, son derece oburlaşmıştı. Diğer taraftan, daha az ve daha ihtiyatlı içiyordu: Sanki içkinin kötü tesirinden sakınmak için her damlasını ölçüyor gibi idi.

Şuurundaki bozulma daha belirli idi. Gençliğindeki hâdiseleri, Sibiryadaki sürgünlüğünü ve Kafkasyada geçen çocukluğunu hatırlamaktan hoşlanıyor ve bunları yenileriyle mukayese ediyordu:

— Hatırlıyorum; aynı şey...

Son iki üç senede ondaki bu muazzam değişikliğe güç inanabiliyordum. Onu son defa -945 de gördüğüm zaman halâ canlı, intikal sürati fazla ve mizah kabiliyeti yüksek bir adamdı. Fakat o, harb zamanındaki bu halini sanki son gayretiyle devam ettiriyordu ve bu fazla gayret kendisini bu günkü duruma düşürmüştü. Saçma şeylere ve basit şakalara gülüyordu. Bir defa, Stalin'in; bir meselede Rosvelt'le Çörçil'i nasıl mağlûp ettiğini belirten bir hikâyeyi yine kendisine anlatıyordum. Stalin, o hikâyedeki inceliği anlamadıktan başka, ihtiyarlarda bazen olduğu gibi, gücenmiş gibi görünüyordu. Orada bulunan diğer kimselerin yüzünde şaşkınlık ve hayret ifadeleri gördüm.

Bununla beraber o, sadece bir hususta değişmemişti: Birisi fikrini kabul etmediği zaman hemen eski hüviyetiyle inatcı, sert, şüpheci Stalin ortaya çıkıveriyordu. O, şimdi Molotov'u bile kırıyordu. Ve aralarındaki gerginlik hissediliyordu. Herkes ona hulûs çakıyor, o fikrini beyan etmeden bir şey söylemiyor ve sonra onun fikrine iştirâk hususunda acele ediyordu.

Stalin, âdeti olduğu üzere konudan sıçrıyordu. Ben de burada aynı yolu takip edeceğim. Atom bombası hakkında şunu söyledi:

— Bu kudretli bir şey, kudretli!

Hayranlıkla dolu olan bu ifadesinden, onun, bu "kudretli şeyi" elde etmeden rahat etmiyeceğini anlamak

mümkündür. Fakat onu elde ettiğinden ve Sovyet Rusya'nın bu iş üzerinde çalıştığından hiç bahsetmedi.

Halbuki bir ay sonra Kardelj'le ben Moskova'da Dimitrov'la buluştuğumuz zaman Dimitrov, Rusların atom bombasını yapmaya muvaffak olduklarını ve bunun, Amerikalıların Hiroshima üzerinde patlattıklarından daha iyi olduğunu bize mahrem olarak söyledi. Bunun doğru olmadığına, Rusların o zaman için sadece atom bombasını yapma yolunda olduklarına kaniyim. Buna rağmen, o zaman bana söylenmiş bulunanı buraya aynen yazmak istedim.

Hem o gece, hem de az sonra Bulgar ve Yugoslav delegasyonunun katıldığı bir toplantıda Stalin; Almanya'nın ikiye ayrılmış vaziyette kalmakta devam edeceği hususunda ısrar ediyordu:

— Batı Almanya'yı Batılılar teşkilâtlandıracak, Doğu Almanya'yı da biz kendi devlet şeklimize benzeteceğiz.

Onun bu düşüncesi yeniydi. Fakat Sovyetlerin Doğu Avrupa'dan Batıya doğru uzanan politikalarının temayülünden bunu anlamak mümkündü. Stalin'le diğer Sovyet Liderlerinin; 1946 senesi ilkbaharında Bulgar ve Yugoslav delegasyonu karşısında, bütün Almanya'nın bizim, yani Sovyet (komünist) olması lâzımgeldiği yolunda yaptıkları beyanı bir türlü anlayamamıştım. Hazır olanlardan birisine; Rusların bu işi ne şekilde başarmayı düşündüklerini sordum. Verdiği cevap: "Ben de bilmiyorum!" oldu. Bu beyanatı yapanların da bu işin nasıl yapılacağını bildiklerinden şüpheliydim. Sadece askerî zaferlerin heyecanına kapılmış ve Batı Avrupa'nın ekonomik ve politik cephеden çökeceğine ümit bağlamış olmaları ihtimali vardı.

Yemeğin sonuna doğru Stalin bana birden, Yugoslav Komünist Partisinde niçin çok yahudi olmadığını ve mevcut olan bir kaç tanesinin niçin ehemmiyetli rol almadığını sordu. Yugoslav Komünist Partisinde çok yahudi olmadığını, çünkü yahudilerin çoğunun "orta sınıf"a mensup olduğunu anlatmaya çalıştım ve ilâve ettim:

— Belli başlı biricik yahudi komünist Pijade'dir. O da kendisini yahudiden fazla Sırp sayar.

Stalin hatırlamaya çalıştı:

— Pijade? Gözlüklü, değil mi? Evet hatırladım beni ziyaret etmişti. Pozisyonu nedir?

— Merkez Komitesi üyesidir. Eski bir komünisttir ve "Das Kapital" (Sermaye: Marx'ın yazdığı ve komünizmin esas kaidelerinin kaynağı olan meşhur kitap) ı tercüme etmiştir.

Stalin söze karıştı ve istihza ile gülmeye başladı:

— Bizim Merkez Komitemizde yahudi yok! Siz yahudi aleyhtarısınız. Siz de Djilas, Siz de bir yahudi aleyhtarısınız!

Sözlerine ve gülüşüne bakılınca söylediklerinin aksini kastettiği anlaşılıyordu. Kendisinin yahudi aleyhtarı olduğunu bu şekilde zımnen anlatmaktan maksadı; beni tahrik ederek yahudiler, bilhassa komünist hareketi içindekiler hakkmdaki fikrimi açıklatmaktan ibaretti. Beni bu kadar tahrik etmeyi yeter buldu. Ve bu nazik ve tehlikeli mevzuyu çabucak atladı.

Solumda çok az konuşan Molotov oturuyordu. Sağımdaki geveze Zhdanov; Finlerle yaptığı temaslardan hay-

ranlıkla bahsediyor ve onların harb tazminatını gayet muntazam ödediklerini belirtiyordu:

— Daima tam vaktinde, güzel ambalaj yapılmış ve mükemmel kalitede mal teslim ediyorlar. Finlandiyayı işgal etmemekle hata ettik. Eğer işgal etmiş olsaydık fevkalâde olacaktı.

Molotov söze karıştı:

— O! Finlandiya, yağlı bir parça!

O zamanla Zhdanov, kompozitörlerle toplantılar yaparak müzik hakkında "parti kararnameleri" çıkarıyordu. Stalin, Operaları severdi, bir ara bana sordu:

— Yugoslavya'da opera var mı?

Sualine hayret ettim:

— Yugoslavya'da operalar dokuz tiyatroda oynanır!

Aynı zamanda; Yugoslavya hakkında ne kadar az şey bildiklerini düşündüm. Hakikaten —bazı hususlarda— Yugoslavya onları harita üzerinde bir yer olmaktan başka bir şekilde ilgilendirmiyordu.

İçlerinde portakal suyu içen tek adam Zhdanov'du. Portakal suyunu kalbinin rahatsızlığı dolayısiyle içtiğini bana anlattı. Rahatsızlığının ne dereceye kadar ehemmiyetli olduğunu sordum. Hafif gülümsiyerek mutad alaycı tavrıyla cevap verdi:

— Her an ölebilirim veya çok uzun yaşayabilirim!

Bu mevzuda pek hassas görünüyordu: Reaksiyonu çabuk oldu.

Yeni bir beş yıllık plân henüz yayınlanmıştı. Stalin, ortaya hitap ederek, öğretmenlerin maaşlarının yükseltilmesini söyledi. Sonra bana döndü:

— Öğretmenlerimiz çok iyi fakat maaşları düşük. Bir şeyler yapmamız lâzım.

Herkes tasdik yollu bir kaç kelime söyledi; ben içim yanarak, Yugoslav kültür işçilerinin düşük maaşını, kötü şartlarını ve onlara yardım hususundaki acizimizi düşünüyorum.

Büyükler arasına düşmüş bir küçük çocuk tavrı takınan Voznesensky hep susuyordu. Stalin ona bir sual sordu:

— Don - Volga kanalını inşa etmek için plân haricinde imkân bulabilecek miyiz? Çok mühim bir iş, bir imkân bulmamız lâzım! Askerlik noktasından da fevkalâde ehemmiyetli. Harb zamanında bizi Karadenizden sürüp çıkarabilirler. Çünkü, harb filomuz zayıftır ve uzun zaman öyle kalmakta devam edecektir. Bu takdirde gemilerimizle ne yapabiliriz? Düşünün bir defa; eğer Stalingrad savaşında gemilerimiz Volga üzerinde olsaydı bize ne büyük fayda sağlardı. Bu kanal, birinci sınıf ehemmiyette bir kanal, evet birinci sınıf!

Voznesensky, imkân bulunacağını söyledi ve deftere not aldı.

İki meseleye karşı çoktan beri hususi bir ilgi duyuyor ve Stalin'in bu konudaki fikrini öğrenmek istiyordum. Birincisi nazarî bir meseleydi: Ne Marksçı literatürde ne de başka yerde "halk" ile "millet" arasındaki farkın izahını bulamamıştım. Stalin, komünistler arasında, uzun za-

mandan beri milliyet meselelerinde bir eksper olarak tanınırdı. Kendisi, bu konuda bir kitap yazıp Birinci Dünya Savaşından önce yayınlanmış ve o zamandan beri milliyet meseleleri üzerindeki bolşevik görüşünün otoritesi sayılmıştı. Aradığım şeyi bu eserde bulamadığım için Stalin'e sordum. Sualime evvelâ Molotov cevap verdi:

— "Millet" ve "Halk"; her ikisi de aynı şey.

Stalin aynı fikirde değildi. İzah etmeye başladı:

— Hayır, saçma! Arada fark var. Milletin ne olduğunu biliyorsunuz: Bir kapitalizm mahsulüdür, yalnız bazı karakteristikleri vardır. Halbuki "Halk" bir milletin işçileridir: Dilleri, kültürleri ve âdetleri bir olan işçiler.

"Marksizm, milliyetçilik ve sömürgecilik meselesi" adı altında yayınladığı kitap için de şu mütalâada bulundu:

— Bu; Leninin görüşü, Lenin de kitap yayınladı.

İkinci mesele Dostoevsky ile ilgili idi. Gençliğimden beri Dostoevsky'i, bir çok yönlerden modern çağın en büyük yazarı olarak tandığım için Marksçıların ona olan hücumunu hiç bir zaman aklım almamıştı.

Stalin'in buna cevabı basit oldu:

— Büyük bir yazar ve büyük bir gerici! Kitaplarını yayınlamayışımızın sebebi gençliğin üzerine olan fena tesiridir. Fakat büyük bir yazar!

Söz konusu Gorky'ye geldi. Hem metodu hem de Rus ihtilâlini tasvirlerindeki derinliği itibariyle bence, onun en büyük eseri (Klim Samgin'in hayatı) ismindeki kitabı

idi. Bu fikrimi belirttim. Stalin, metod konusundan sakınarak aynı fikirde olmadığını söyledi:

— Hayır, en iyileri; daha evvel yazdığı Okurov Şehri, hikâyeleri ve Foma Gordeev adındaki eserleridir. Klim Samgin'deki Rus ihtilâlinin tasvirine gelince; orada ihtilâl pek az bir yer kaplar ve sadece bir bolşevik... İsmi neydi: Liutikov mu, yoksa Liutov mu?

Ben tashih ettim:

— Bolşevik olanı Kutuzov'dur. Liutov tamamiyle farklı bir karakter.

Stalin sözlerini bağladı:

— Evet Kutuzov! Orada ihtilâlin portresi kifayetsiz ve yalnız bir yönden çizilmiştir. Edebî bakımdan da ilk eserleri daha iyidir.

Daha evvel, Rusya'da dinlemek fırsatını bulduğum tanınmış tenkitçiler de Gorki'nin en iyi eserleri hususunda Stalin'in fikrinde idiler. Bununla beraber Stalin'le benim birbirimizi anlıyamıyacağımız ve aynı fikir üzerinde mutabık kalamıyacağımız açıkça anlaşılıyordu.

Çağdaş Rus edebiyatı sözkonusu olunca, ben de, az çok bütün yabancıların yaptığı gibi Sholokov'un kuvvetinden bahsettim. Stalin:

— Şimdi daha iyileri var! dedi. Birisi kadın olmak üzere iki isim saydı. Her ikisini de tanımıyordum.

Feedov'un "Genç Muhafız"ındaki kahramanları kâfi derecede "Parti ruhu" nu taşımaması dolayısiyle daha o zaman hücuma hedef oluyordu. Aleksandrov'un "Felse-

fe Tarihi" ise tam aksi sebeplerle yani doğmatik, sathî ve bayağı olmakla tenkid ediliyordu. Bu sebeble bu iki yazar hakkında münakaşaya girmeden kaçındım. Simonov'un "Aşk Şiirleri" hakkında Stalin'in yaptığı nükteyi Zhdanov tekrarladı:

— Kitabın yalnız iki kopya olarak yayınlanması lâzımdı: Birisi sevgilisi diğeri de kendisi için!

Buna, Stalin tereddüdle, diğerleri kahkahalarla güldüler.

Beria'nın bayağılıkları bu gece de eksik değildi. Biberli ve sert bir çeşit votkadan küçük bir kadeh içmem için beni zorluyorlardı. Beria, yılışarak, kaba bir lisanla bu içkinin cinsiyet guddeleri üzerinde fena tesiri olduğunu anlatıyordu. Beria, bu şekilde konuşurken, kahkaha atmaya hazırlanan Stalin; dikkatle beni süzüyordu. Benim ne kadar müteessir olduğumu görünce ciddî vaziyetini bozmadı.

Beria ile Belgrad Krallık Polis Müdürü Vujkovic arasındaki benzerliği bu akşam da bir türlü kafamdan silemiyordum. Bunun tesiri o kadar arttı ki hayalimde iki şahhiyet birleşti ve ben kendimi birleşik Vujkovic - Beria hayaletinin nemli ve etli pençesinde hissetmeye başlamıştım.

Benim için en mühim olan şey; altı saat süren bu akşam yemeğinde konuşulanların arkasında varlığını kuvvetle hissettiğim atmosferdi. Söylenenlerin arkasında, daha mühim bir şeyler seçiliyordu. Bunların konuşulması lâzımdı; fakat hiç kimse bunları konuşamıyor veya ortaya atmaya cesaret edemiyordu. Konuşmaların zorlanması ve mevzuların seçilmesi bunun tamamiyle hakikat olduğu

fikrini veriyor ve açıklanamayan bu şeyi hissedilir hale getiriyordu. İçimden, bunun nelerden ibaret olduğunu bile iyice biliyordum: Tito'nun ve Yugoslav Merkez Komitesinin tenkidi... Bu durumda böyle bir tenkide; Sovyet hükûmetinin beni Yugoslav Merkez Komitesi'nin diğer üyelerinden ayırıp kendi tarafına çekmek için yaptığı bir teşebbüs gözüyle bakıyordum. Bu yolda bilhassa Zhdanov, enerjik davranıyordu. Fakat elle tutulur, müşahhas bir yol tutmuyor. Sadece konuşmalara samimi hatta mahrem bir çeşni veriyordu. Bulutlanmış yeşil gözleriyle beni süzen Beria'nın dört köşe sarkık ağzından, kendini beğenmişlerin istihzalı gülümsemeleri dökülüyordu. Stalin, bütün diğerlerinin üstünde, dikkatli, fevkalâde mutedil ve soğuk duruyordu.

Mevzular arasında hissedilen bu uçurumlar yavaş yavaş sessizce uzayıp büyürken benim içimdeki ve etrafımdaki gerginlik de gittikçe artmaya başlamıştı. Ben çabucak mukavemet plânımı kafamda hazırladım. Zannederim bu plânı, içimden, daha evvelden, yarı şuur ve yarı hisle tasarlamakta idim. Sadece; Yugoslav ve Sovyet Liderleri arasında bir fark görmediğimi, çünkü her iki tarafın hedeflerinin aynı olduğunu söyleyecek ve bu minval üzere devam edecektim. İçimde sessiz bir inat çöreklenmişti ve ben daha evvel böyle bir iç mücadele geçirmemiştim. Buna rağmen, kendimi bildiğim için, Stalin'le yanındakiler beni; vicdanımla kendileri, yahut benim partimle kendi partileri, daha doğrusu Yugoslavya ile Sovyet Rusya arasında bir tercih yapmaya zorladıkları takdirde aldığım bu savunma durumu kolaylıkla hücum şeklini alabilirdi.

Bu sebeple Tito ile Yugoslav Merkez Komitesinden bahsederken daima muhataplarımın niyet ettikleri şekilde konuşmalarını önleyecek bir zemin hazırlıyordum.

Stalin, konuşmayı şahsî ve mahrem yapmak istedi fakat muvaffak olamadı. 1946 da Tito vasıtasiyle yaptığı dâveti hatırlatarak sordu:

— Peki, niçin Kırım'a gelmedin? Niçin dâvetimi reddettin?

Böyle bir suali beklemiyor değildim, fakat buna rağmen Stalin'in bunu unutmamış olmasına hayret ettim. Bunun sebebini anlattım:

— Dâvetin Sovyet Elçiliği kanaliyle yapılmasını bekledim. Sizi rahatsız edecek bir durum yaratmam, benim için sıkıntılı olurdu.

— Saçma, hiç de rahatsız olmazdım. Sadece sen gelmek istemedin.

Stalin, beni deniyordu. Soğuk bir çekingenlik ve sükûmetle içime çekildim. Olmasını istemediğim şeyi böylece önlemiş oldum. Stalin'le onun soğukkanlı ve hesaplı tertipçiler gurubu, gösterdiğim mukavemetin farkına vardılar; benim istediğim şey de bu idi. Onları atlatmıştım; çünkü beni tahrik ederek mukavemetimi tecrübe etmeye cesaret edemediler. İhtimal ki onlar da vakitsiz ve hatalı bir adımı atmaktan çekindiler. Hülâsa, onların gizlice oynamak istedikleri oyunu sezmiş ve içimde —şimdiye kadar hissetmediğim— bir mukavemet kuvveti duymuştum.

Stalin, yemeği Lenin'in hâtırasına kadeh kaldırarak bitirdi:

— Liderimiz, üstadımız, öğretmenimiz ve herşeyimiz olan Lenin'in hâtırasına içelim!

Hepimiz ayakta sükûnet ve vekar içinde içtik, fakat sarhoşluk bu vekarımızı çabuk unutturdu. Sadece Stalin; vakur, ciddî ve hattâ üzgün tavrını muhafaza ediyordu.

Masadan kalktık, dağılmadan evvel Stalin bize otomatik bir pikapla bir kaç parça dinletti. Hatta Stalin memleket oyunlarını oynamayı denedi; bu sahada da kabiliyetli görünüyordu. Fakat hemen durdu ve tevekkülle itiraf etti:

— Yaşlılık omuzlarıma çökmüş, ben artık ihtiyarlamışım!

Yardımcıları, daha doğrusu dalkavukları onu tatmine çalışıyorlardı:

— Hayır, hayır mânasız! fevkalâde sıhhatli görünüyorsunuz. Tahammülünüz mükemmel. Evet hakikaten yaşınıza göre...

Stalin, sonra bir plâk koydu; şarkıcıya havlayan bir köpeğin refakat ettiği fantazi bir şarkı dinledik. Stalin mübalâğalı ve itidalsiz bir neşe ile gülmeye başlamıştı, fakat benim şaşkın ve mahzun duruşumu görünce özür dilemek istiyormuş gibi izah etti:

— Ama, yine de fevkalâde, istidatlı, hakikaten yaman!

Diğerleri geri kaldılar; gitmeye hazırlanıyorlardı. Bu kadar uzun süren bir toplantıdan sonra hakikaten söylenecek bir şey kalmamış ve herşey konuşulmuştu. Konuşulmayan sadece toplantının sebebi idi.

## SOVYETLER'İN VAADETTİĞİ YARDIMI BOŞUNA BEKLERKEN

Bir iki günden fazla bekletmeden isteklerimizi anlamak için bizi Genel Kurmaya çağırdılar. Daha evvel, trendeyken, Koca Popovic'le Mijalko Todorovic'e; isteklerin bana mübalâğalı göründüğünü ve realist olmadığını söy-

lemiştim. Sivil sanayimizin inkişafı için yardım yapmak istemeyen Rusların, silâh ve mühimmat sanayii kurmamızı nasıl kabul edebileceklerini anlayamıyordum. Hele kendilerinin ihtiyacı varken, bize bir harb filosu verecekleriine hiç aklım yatmıyordu. "Adriyatikdeki donanmamn Sovyet Rusya'ya ve Yugoslavya'ya ait oluşunun bir farkı olmadığı, çünkü her ikisinin de Birleşik Komünist Âleminin birer parçası olduğu tezi", bana, ikna edici olmaktan uzak geliyordu. Çünkü Sovyetler kendi kontrolları altında ve ellerinde olmayan hiç bir şeye itimat etmiyorlar ve esas ilgilerinin sadece kendi devletlerine ait menfaatler olduğunu gizlemiyorlardı. Bunları bir tarafa bıraksak bile Komünist Birliğinin yapısında çatlaklar belirmişti. Bununla beraber bütün istekler Belgrad'da hazırlanmış ve muvafık görülmüş olduğuna göre bana, bu işi yürütmeye çalışmaktan başka bir şey kalmıyordu.

Genel Kurmayın bulunduğu kaba ve gösterişli binanın içerisini yaldızlı ve parlak perdelerle biraz düzeltmeye gayret etmişlerdi. Bulganin'in Başkanlık ettiği bu toplantıya en yüksek askerî mütehassıslar katılmıştı. Genel Kurmay Başkanı Mareşal Vasilevsky de bunlar arasında idi.

Ben, ihtiyaçlarımızı umumi olarak anlattım. Ve bunların detaylı takdimini Todorovic ile Popovic'e bıraktım. Sovyet memurları, kendilerini angaje edecek hiç bir şey söylemiyor, fakat meselelerimizi derinliğine tetkik ediyor ve herşeye ait notlar alıyorlar. İşin yürüdüğüne, yakında kat'i safhaya gireceğine inanmıştık. Binadan ayrıldığımız zaman tatmin edilmiştik ve memnunduk.

Hakikaten iş olacağa benziyordu. Çok geçmeden Todorovic ile Popovic'i yeniden toplantılara çağırdılar. Fakat bir zaman sonra herşey birden durdu ve Sovyet memurla-

rı bir "komplikasyon" olduğunu ve beklememiz icap ettiğini ima ettiler.

Mahiyetini tam bilmemekle beraber, Moskova ile Belgrad arasında birşeyler olduğu belli idi. Ve biz buna hayret etmedik. Buna rağmen, Sovyet realitesini ve Moskova'nın Belgrad'a karşı tutumunu tenkid etmiş olmamız sebebiyle konuşmamızın geri bırakılması bize ağır geliyordu. Bilhassa yapılacak başka işimiz olmadığından konuşmakla veya eski fakat üstün olan Rus tiyatrolarına devamla vakit geçirmiye çalışıyorduk.

**Komünist bir memlekete mensup olmamıza rağmen Sovyet halk tabakasından hiç kimse bizi ziyarete cesaret edemiyordu. Biz, halâ, Sovyet vatandaşlarının temas etmesi kanunla menedilmiş bulunan yabancılar kategorisine dahil bulunuyorduk. Bütün temaslarımız hariciye nezareti ve parti kanaliyle oluyordu. Yugoslavya'da, hele bilhassa Sovyet vatandaşları için, böyle tahditler olmadığından bu vaziyet gücümüze gidiyordu ve bizi ciddî neticeler çıkarmaya sevkediyordu.**

Tenkitlerimiz henüz tam mânasiyle formüle edilmemişti. Fakat devam eden tecrübemizden alınan misallerle daima besleniyordu. Vukmanovic - Tempo, Ordu binalarında gördüğü kusur ve noksanları saklamıyordu. Koco Popovic'le ben, can sıkıntımızı azaltmak için, Moskova Otelindeki dairelerimizi bırakıp beraberce bir apartman tutmak istedik. Fakat "elektrikçi" gelip tesisatı düzeltinceye, yani dinleyici aletleri yerleştirinceye kadar apartmana geçemedik. Çıktığımız otel Moskovadakilerin en büyüğü olmasına rağmen gereği gibi işlemiyordu: İyi ısınmıyor ve muslukları akıyordu. Doğu Almanya'dan getirilen banyo tekneleri kullanılamıyordu; çünkü teknenin altındaki tapa

çekilince banyo odasını sel basıyordu. Banyo odasının kilidi yoktu. Popovic, alay ederek kilidin kaybolacağını bilen mimarın helâ taşını kapının dibine oturttuğunu ve bu şekilde içeridekinin bir ayağıyla kapıyı kapalı tutabilmesine imkân hazırladığını söylüyordu.

1944 de kaldığım metropel otelini hasretle hatırladım. Orada her şey eski idi fakat iyi işliyordu. Hizmet dikkatle, nezaketle yapılıyor, yaşlı memur ve şef garsonlar ingilizce ve fransızca konuşabiliyordu.

Bir gün banyo odasında bir homurdanma duydum. İçerde iki işçi vardı; birisi diğerinin omuzuna basarak tavanda bir şeyler tesbit etmeye uğraşıyordu. Hayretle sordum:

— Yoldaşlar Allahaşkına niçin merdiven almadınız?

Homurdanmalarına devam ederek cevap verdiler:

— Zaman zaman idareden isteriz. Fakat veren kim! Bu işi daima böyle yapmaya mecburuz.

Moskova civarında yaptığımız gezintilerde; çoğu inkişaf etmemiş ve ihmal edilmiş büyükçe köylerden ibaret olan "Güzel Moskova" yı görüyorduk. Yugoslavya'dan hediye bir saat göndererek kendisiyle samimi münasebetler kurduğum şoför Panov; Paris ve Newyork'da Moskova'dakilerden fazla otomobil bulunabileceğine bir türlü inanamıyor, fakat yeni Sovyet otomobillerinin kalitesini beğenmediğini de gizlemiyordu.

Kremlin'de Çarların mezarını ziyaret ettiğimiz zaman bize rehberlik eden kızın "Çarlarımız" diye bahsederken hissettiği millî gurur yüzünden okunuyordu. Rusların üstünlüğü her yerde övülüyor ve ekseriya gülünç şekiller alıyordu.

Ve bu işler böyle devam ediyordu. Her adımda Sovyet realitesinin, farkına varmadığımız, bir manzarasiyle karşılaşıyorduk: Hülâsa Rusya; geri, iptidai, şovinist ve "Büyük kuvvet olma kompleksi" ile muztaripti. Bununla beraber maziye nazaran daha çabuk büyümek ve hâdiselerin tabiî akışını geçmek için insanüstü ve kahramanca bir gayret göstermişti.

Rus Liderleriyle memurlarının kalın kafaları, en ufak bir tenkidi "Sovyet aleyhtarı davranış" diye kabul ettiği için Rusların yanında hep birbirimizi kolluyorduk. Biz de, bir politik misyon üyeleri olduğumuza göre, yapabileceğimiz veya söyleyebileceğimiz "uygunsuz" şeyler hakkında birbirimizin dikkatini çekiyorduk. Savunma durumumuz şuurlu ve maksatlı bir hal aldı. Dinleyici aletlerin kullanıldığını bildiğimiz için otelde ve dairelerde söylediklerimize nasıl dikkat ettiğimizi iyice hatırlıyorum. Konuşurken radyoyu son haddine kadar açardık.

Sovyet temsilcilerinin bunu farketmesi üzerine aradaki gerginlik ve şüphe daha da artmaya başlamıştı.

Savaş sırasında Moskova'dan çıkarılıp bir yerde saklanmış bulunan Lenin'in lâhdi, o zaman tekrar Kızılmeydana getirilmiş bulunuyordu. Bir sabah onu ziyarete gittik. Orada rastladığımız bir durumu yadırgamamış olsaydık ziyaretin kendisi ehemmiyetli olmayacaktı. Mozoleom'a yavaş yavaş inerken şala sarılmış basit kadınların; sanki bir Azizin mezarında imiş gibi haç çıkarttıklarını görünce bana da, uzaklardan, unutulmuş gençlik yıllarından mistik bir duygu geldi. İşin garibi, her şey, insanda böyle mistik bir his uyandıracak şekilde tertiplenmişti: Granit bloklar, dimdik muhafızlar, Lenin'in üzerinde, kaynağı görülmeyen ışık, hattâ mumyalanmış cesedin tebeşir beyazı ku-

rumuş vücudu ve sanki birisi tarafından dikilmiş gibi seyrek duran saçları... Lenin'in dehâsına olan hürmetime rağmen onun naşının etrafındaki bu mistik toplantı bana gayritabiî geliyor ve herşeyin üstünde materyalist telâkkiye aykırı ve Lenin - aleyhtarı görünüyordu.

Boş ve aylak olmasaydık bile; birçok güzellikleri sinesinde toplayan, ihtilâl şehri, Leningrad'ı görüp gezmeyi değerdi. Zhdanov'a bunu söyledim; nezaketle kabul etti. Aynı zamanda biraz tereddüd ettiğini de hissettim. Görüşmemiz ancak on dakika sürmüştü. Fakat bu arada bana; Dimitrov'un Bükreş'i ziyareti dolayısiyle, Pravda'da çıkan beyanatı hakkında ne düşündüğümü sormayı ihmal etmedi. Dimitrov'un, Bükreş'de, ekonomik plânlarda koordinasyon yapılması ve Bulgaristanla Romanya arasında gümrük birliği kurulması lüzumunu israrla belirttiğini anlatıyordu. Zhdanov'a, bu beyanatı beğenmediğimi, çünkü Bulgar - Romen münasebetlerini komünist devletler topluluğundan ayrı bir halde mütalâa ettiği için olgun bir plân bulmadığımı söyledim. Sebeblerini ortaya koymamakla beraber Zhdanov da bu beyanattan memnun değildi. Az sonra meydana çıkan bu sebepler uzun boylu anlatılacaktır.

O sırada Bogdan, Yugoslav Dış Ticaret Temsilcisi olarak Moskova'ya gelmişti; Sovyet makamları ile müzakere sırasında rasladığı engelleri ortadan kaldıramayınca zamanın Dış Ticaret Nazırı olan Mikoyan'ı beraberce ziyaret etmemiz için benden ricada bulundu.

Ziyaretimizi soğuk karşılayan Mikoyan, bizi başından bir an evvel savmak için sabırsızlandığını hissettiriyordu. İsteklerimizden birisi, evvelce yapmış oldukları bir vaadı yerine getirmek üzere, kendi işgal bölgelerinde bulunan vagonların bir kısmını bize teslim etmeleri idi. Çün-

kü Sovyetler, bu vagonların büyük bir kısmını zaten vaktiiyle Yugoslavya'dan almışlardı ve bunlar, dingil açıklığı farkı dolayısiyle, Rusya'da kullanılamazdı. Mikoyan soğuk biir tavırla sordu:

— Bunların size verilmesini istemekle ne demek istiyorsunuz? Ne gibi şartlar altında ve hangi fiatla?

— Bize bunları hibe olarak vermenizi istiyoruz!

— Benim buradaki vazifem hediye dağıtmak değil, ticcaret yapmaktır.

Diğer bir konu üzerinde; Sovyet filmlerinin satışı hakkındaki anlaşmanın tâdili konusunda, Bogdan'la yaptığımız gayretler de ayniyle boşa çıktı. Halbuki, bu anlaşma haksızdı ve Yugoslavya'ya zarar veriyordu. Mikoyan; diğer Doğu Avrupa memleketlerinin emsal göstereceklerini ileri sürerek, bu meseleyi ele almayı bile kabul etmedi. Bahis , Yugoslav bakırlarına gelince, Mikoyan birden değişti; ödemeyi arzu edilecek her çeşit parayla, peşin olarak ve istediğimiz miktar üzerinden yapmayı kabul ediyordu.

Leningrad'a yaptığmız seyahat, bize biraz canlılık ve ferahlık verdi.

Leningrad'ı görünceye kadar, dünyada hiç bir kimsenin, kendi toprağı için, Yugoslav Komünist Partizanlarından ve halkından daha fazla kahramanlık ve fedakârlık gösterebileceğine inanmazdım. Fakat bu kahramanlık diyarını görünce bu fikrim değişti. Leningrad, kahramanlıkda değilse bile, kollektif fedakârlıkda Yugoslav ihtilâlini geçmişti. Geri ile irtibatı kesilmiş, yakıtsız ve erzaksız, ağır topçunun ve bombalarının mütemadi ateşi altında;

bu şehirde dayanan milyonlarca halkdan üçyüzbin kadarı 1941 - 1942 kışında açlıktan ve soğuktan ölmüştü. Bu şehirde insanlar yamyamlığa başlamışlar, fakat teslim olmayı düşünmemişlerdi. Halbuki bu, sadece umumi bir görünüştü. Realitelerle karşılaşıp o fedakârlık ve kahramanlık olaylarını yaratanlardan yaşamakta olanlarla veya bunları görenlerle temas ettikçe Leningrad menkibesinin büyüklüğünü daha iyi anlıyordum. Aynı zamanda bu bana bütün insanlar gibi, Rus halkının da, mânevî ve politik mevcudiyetlerinin ve yaşayış yollarının temellerine dokunulduğu zaman ne büyük bir kuvvetle karşı koyacağını ve nelere dayanabileceğini gösteriyordu.

Leningrad memurlarıyla temasımız; bu şehir halkına duyduğumuz hayranlığa insan ruhunun sıcaklığını kattı. Hepsi, bu şehrin trajik büyüklüğünü halâ kalblerinde taşıyan, kültürlü, çalışkan ve sade insanlardı. Kendi ıssız hayatlarını yaşayan bu kimseler, ayrı kültürle ve başka iklimlerde yetişmiş insanlarla görüşmekten hoşlanıyorlardı. Onlarla, aynı akibete uğramış bütün insanlar gibi çabuk ve kolay anlaşıyorduk. Geniş Sovyet topraklarının en fazla sanayileşmiş ve en kültürlü bir merkezi olan bu şehirdeki Sovyet Liderleri ve memurları; şehir hayatına ve vatandaşlara ait meseleleri —Moskovadakilere göre— daha insanca ve daha sade usullerle ele alıyorlardı.

Bana öyle geldi ki, sadece insanlığa giden yolu telkin eden bir dille konuştuğumuz takdirde bu halkla müşterek politik bir lisana erişmek çabucak mümkün olabilecekti. İki sene sonra, bu halkın da —İnsan olduklarını göstermeye cesaret ettiklerinden dolayı— diktatörlük çarkının dişlileri arasında ezilmekten kurtulamadıklarını duyduğum zaman hayret etmedim.

Leningrad gezintimizin parlak ve mahzum ahengini, pis bir leke gibi, bozan mihmandarımız Lesakov idi. O zaman bile, Sovyet memurları arasında işçi kitlesinin alt tabakalarından gelen kimselere rastlamrdı. Bir balkabağına benzeyen bu cahil adamın son zamanlara kadar alelâde bir işçi olarak çalıştığı anlaşılıyor. Yaptığı kötülükler, kusur ve kapasitesinin dışında iddialarda bulunmasından ileri geliyordu. Hakikatte, yükselişini karakterinin ye kabiliyetinin kuvveti sayesinde yapmamış bulunan bu adam; Merkez Komitesi mekanizmasına kadar elinden tutulup yükseltilmiş ve orada Yugoslav işleriyle meşgul olmaya memur edilmişti. Hem gizli istihbarat servisi ajanı, hem de parti memuru olarak çalışıyordu. Tam bir parti adamı tavriyle rol yaparken bir taraftan da acemi ve beceriksiz davranışlarıyla Yugoslav Partisi ve onun liderleri hakkında bilgi toplamaya uğraşıyordu.

Sıska vücudu, yağlı yüzü, kısa ve sarı dişleri, daima çarpık duran boyunbağısı ve pantolonundan taşan gömleğiyle —Lesakov; sanki daima "kültürsüz" görünmenin verdiği bir korku içinde yaşıyordu. Kendisine bu kadar ehemmiyetli bir iş verilmemiş olsaydı, bu adam, basit bir işçi olarak faydalı ve hoş bir vatandaş olabilirdi. Ve bizi —bilhassa beni— böyle münasebetsiz münakaşalara girişmeye mecbur etmezdi. Bir taraftan: "Zhdanov yoldaş Merkez Komitesindeki yahudileri nasıl da temizledi!" diye öğünür; diğer taraftan hemen tamamı yahudilerden kurulmuş bulunan mülteci Macar Politbüro üyelerine methiyeler okurdu. Sovyet hükûmetinin kapalı şekilde Yahudi aleyhtarı olduğu bilinen bir şeydir. Buna rağmen Sovyetlerin, Yahudi mültecileri Macar Politbürosuna doldurup sonradan Macaristan'da işbaşına getirmek istemesinin sebebi, bence, köksüz olan yahudilerin kendi iradesine daha kolay boyun eğeceğini düşünmüş olmasından ileri gelmektedir.

Komünistlerin, Sovyetler Birliğinde ortadan kaldırmak istedikleri bir kimse aleyhinde, inandırıcı deliller bulamadıkları zaman gizli polis ajanları vasıtasiyle onun hakkında çeşitli iftiralar yaydıklarını duymuş ve görmüştüm. Bu sebeple Lesakov'un bana "mahrem" olarak, Mareşal Zhukov'un Berlin'de mücevherat yağma ettiği için işinden çıkarılmış bulunduğunu anlattıkdan sonra:

— Bilirsin ki Stalin yoldaşın ahlâksızlığa tahammülü yoktur!

demesine şaşmadım ve Genelkurmay İkinci Başkanı General Antonov için:

— Tasavvur et, yahudi aslından geldiği meydana çıktı!

gibi bir hüküm vermesini normal buldum.

Lesakov; zekâsının mahdut olmasına rağmen Yugoslav Merkez Komitesine ait işler ve onun çalışma metodları hakkında iyi bilgi sahibi idi. Meselâ:

— Doğu Avrupa'da; sizinki kadar yakından gözetlenen, dört başlı başka bir parti yoktur! diyordu.

İsim saymadı, fakat ben onun "dört başlı" demekle Tito'yu, Kardelj'i, Rankovic'i ve beni kastettiğini biliyordum. Hatta biraz düşündüşten sonra, Sovyet Liderlerinin gözünde, bizim de —Molotov'un Finleri gibi— "yağlı bir parça" olduğumuzu anladım.

## SOVYETLER'İN MUKADDES HAKLARI

Boş geçen haftalardan sonra Koco Popovic, Todorovic'i Moskova'da bırakarak memlekete dönmeye karar verdi. Todorovic, Moskova'da, Sovyet Liderlerinin merha-

mete gelerek, konuşmaya tekrar başlamalarını bekliyecekti. Belgrad'dan bir telgraf almasaydım Koco Popovic'le ben de dönecektim. Bu telgrafda; Kardelj ile Bakaric'in Moskova'ya gönderildiği yazılıyordu. Böylece, onlara katılarak "ortaya çıkan komplikasyonlar" hakkında Sovyet Hükûmetiyle konuşmam icap ediyordu.

Kardelj ile Bakaric, 1948 Şubatının sekizinci pazar günü geldiler. Sovyet Hükûmeti, aslında, Tito'yu dâvet etmişti. Belgrad'da Tito'nun rahatsızlığını bahane ettikleri için onun yerine Kardelj gelmişti. Bu bile, karşılıklı güvensizliği göstermeye kâfi idi. Sovyetler ayni zamanda, Bulgar Hükûmetinden yani Bulgar Merkez Komitesinden de bir Heyet göndermesini istemişlerdi. Herşeyi bilen Lesakov, boyuna, Bulgaristan'dan gelen Heyetin en selâhiyetli kimselerden kurulduğunu tekrarlayıp duruyordu.

Bundan evvel, 29 Ocak tarihli Pravda Gazetesi; Dimirov'u afaroz ediyor ve onun "şüpheci ve acayip Federasyon ve Konfederasyon" u ile "Gümrük Birliği"ni reddediyordu. Bu yayın; Sovyet Hükûmetinin alacağı tedbirlerin daha da sertleşeceğini gösteren kötü bir alâmet ve bir ihtar mahiyetinde idi.

Kardelj ile Bakaric Moskova yakınında bir villâya yerleştirilmişti; buraya ben de taşındım.

**Aynı gece Kardelj'in yanına gittim; uyumakta olan karısının yanına uzanmıştı. Moskova'da kaldığım müddetçe edindiğim intibaları ve Sovyet Liderleriyle yaptığım temasları, mümkün olduğu kadar yavaş sesle, kendisine anlattım. Neticede; Sovyet hükûmetinin memleketimize ciddî bir yardım yapacağına bel bağlayamıyacağımızı, ve ancak kendi imkânlarımıza güvenebileceğimizi; çünkü Sovyet**

**Hükûmetinin, takip ettiği politika ile Yugoslavya'yı diğer Doğu Avrupa devletleri seviyesine indirmeye çalışarak onu da hükmü altına almak istediği kanaatında olduğumu izah ettim.**

Kardelj; Moskova ile olan ihtilâfa, iki Yugoslav Tümeninin Arnavutluğa girmesi hususunda Arnavutluk ile Yugoslavya arasında varılan anlaşmanın sebep olduğunu, bu tümenlerin teşkil edilmiş bulunduğunu ve hatta Yugoslav Hava Kuvvetlerine ait bir alayın Arnavutluğa girmiş bulunduğunu anlattı. Bunun üzerine Sovyetlerin şiddetli bir protestoda bulunduklarını ve bu iki tümene; Kraliyetçi - Faşist Yunanistan'ın muhtemel bir hücumuna karşı ihtiyaç duyulduğu yolundaki Yugoslav ve Arnavutluk iddialarını reddettiklerini sözlerine ekledi.

Molotov, Belgrad'a çektiği bir telgrafda, Yugovlas Hükûmetini açık bir bozuşma ile tehdid etmiş.

Kardelj'in gelişinin ertesi günü, parkta dolaşırken, bizi gözetleyen Sovyet Ajanlarının yüzünde; konuşduklarımızı duyamamanın verdiği kızgınlığı okumak mümkündü. Kardelj'le ben Bakaric'in yanında konuşmalarımıza devam ettik. Vaziyeti enine boyuna tahlil ettik; Vardığımız neticelerdeki fark ehemmiyetsizdi ve fikir birliğimiz tamdı. Ben, her zamanki gibi fikir ve kanaatlerimi diğerlerinden daha kesin ve daha açık söylemiştim.

Ertesi günü —10 Şubat akşamına— kadar bize kimse bir şey söylemedi ve Sovyetler tarafından bir işaret gelmedi. Fakat o günün akşamı saat 9 da bizi otomobille alarak Kremlin'e, Stalin'in dairesine götürdüler. Orada 15 dakika kadar Bulgarları bekledik. Bulgarlar —Dimitrov, Kolarov ve Kostov— gelirgelmez derhal Stalin tarafından

kabul edildik. Bu defa masanın başında oturan Stalin'in sağında Sovyet temsilcileri —Molotov, Zhdanov, Malenkov, Suslov ve Zorin— solunda Bulgar temsilcileri —Kolarov, Dimitrov, Kostov— vardı. Nihayet Yugoslav temsilcileri olarak biz —Kardelj, ben, Bakaric— geliyorduk.

O zaman ben, bu toplantı hakkında Yugoslav Merkez Komitesine bir rapor vermiştim. Fakat onu bu gün elde edemiyeceğime göre, bu tarihî toplantıda konuşulanları ancak hafızama ve o zaman bu konuda yapılmış bulunan yayınlara dayanarak anlatmaya çalışacağım.

İlk söz Molotov'a verildi. Molotov, âdeti üzere kısa ve keskin ifadelerle bir taraftan Sovyet Hükûmeti, diğer taraftan Bulgar ve Yugoslav Hükûmetleri arasında ciddî görüş farkları belirdiğini ve buna "hem parti yönünden, hem de politik bakımdan müsaade edilemiyeceğini" bildirdi.

Bu görüş ayrılığına bir misal olarak Yugoslavya ile Bulgaristan arasında imzalanan son ittifak anlaşmasını zikretti. Bu ittifak anlaşmasına göre, Bulgar Hükûmeti sulh yapılmadan önce hiç bir anlaşma imzalamamayı taahhüt ediyordu. Molotov; bu ittifakın hem Rusyanın bilgisi haricinde imzalandığını hem de Sovyetlerin görüşüne aykırı olduğunu belirtti.

Molotov, daha fazla, Dimitrov'un Bükreş'de verdiği beyanat üzerinde durmak istedi. Dimitrov'un, bu beyanatında, Yunanistanı da içine alacak bir Doğu Avrupa Devletleri Federasyonu ile gümrük birliği kurulmasından ve ve ekonomik plânlar hususunda Bulgaristanla Romanya arasında koordinasyon yapılmasından bahsettiği biliniyordu. Fakat Stalin, Molotov'un sözünü kesti:

— Dimitrov yoldaş, basın toplantısında çok ileri gidiyor ve söylediklerine dikkat etmiyor. Dışarıdaki halk;

onun ve Tito'nun her söylediğini bizim bilgimiz dahilinde söylenmiş gibi kabul ediyor. Meselâ Polonyalıların burayı ziyaretinde onlara: "Dimitrov'un beyanatı hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye sordum. "İyi bir şey" dediler. Ben onlara iyi bir şey olmadığını söyledim. Bunun üzerine onlar da: "Eğer Sovyet Hükûmetinin fikri bu yolda ise biz de iyi olmadığını kabul ederiz." diye cevap verdiler. Çünkü onlar Dimitrov'un bu beyanatı; Sovyet Hükûmetinin bilgisi ve muvafakati dahilinde yaptıklarını zannettikleri için tasvip etmişlerdi. Dimitrov, sonradan bu beyanatını Bulgar ajansı vasıtasiyle tadil etmeğe çalıştı ise de bunun bir faydası olmadı. Dimitrof bundan başka; evvelce Avusturya - Macaristan'ın da Bulgaristan - Sırbistan arasında bir gümrük birliği kurulmasına mani olduğunu söyledi. Tabi bundan maksat: Evvelce Almanların engellediği böyle bir teşebbüsü; bu gün Rusların yaptırmak istemediklerini anlatmaktır! İşte yoldaşlar, işler bu yolda devam ediyor.

Bundan sonra sözlerine devam eden Molotov; Bulgar Hükûmetinin, Sovyetlerin fikrini bile almadan, kendi başına, Romanya ile bir federasyon kurmakta olduğunu söyledi.

Dimitrov, Rus liderlerini yatıştırmak için, federasyondan sadece umumi mahiyette bahsettiği hususunda ısrar ediyordu. Stalin, Dimitrov'un sözünü kesti:

— Hayır, bir gümrük birliği üzerinde ve ekonomik plânlarda koordinasyon hususunda anlaştınız!

Molotof, Stalin'in sözlerini tamamladı:

— Gümrük birliği ile ekonomik koordinasyon, iki devletin birleşmesi değil nedir?

Bu arada toplantının gayesi, kimse tarafından ifade edilmemiş olmasına rağmen, açıkça ortaya çıktı.

Yani "halk demokrasileri" arasında; Sovyet menfaatına uygun olmayan ve onun muvafakati dışında hiç bir münasebet kurulamıyacaktı. Sovyet Liderlerinin; Sovyetler Birliğini "sosyalizmi yürüten kuvvet" olarak telâkki ettiklerini ve bilhassa Romanya ile Bulgaristan'ın "Kızılordu tarafından kurtarılmış memleketler" olduğunu kafalarından hiç bir zaman çıkartmadıkları açıkça ortada idi. Onlara göre, Dimitrov'un beyanları, Yugoslavya'nın inadı ve disiplin noksanı; sadece komünist inanışına karşı bir sapıklık değil, fakat aynı zamanda "Sovyetler Birliğinin mukaddes haklarının inkârı" demekti.

Dimitrov, meseleyi izah etmeye ve kendisini mazur göstermeye çalışıyor, fakat Stalin mütemadiyen onun sözünü keserek konuşmasını bitirmesine müsaade etmiyordu. Burada hakikî Stalin bütün hüviyetiyle meydana çıkmıştı: Nükteciliği: çiğ bir şirretlik, çekingenliği ise müsamahasızlık halini almıştı. Buna rağmen, halâ kendine hâkim oluyor ve hiddetini belli etmiyordu. İşlerin o zamanki hakikî durumunu hiç bir an gözönünden uzak tutmuyor ve aynı zamanda Bulgariarı azarlıyarak onlara sert sitemlerde bulunuyor, çünkü Bulgarlarıu kendisine nasıl olsa boyun eğeceklerini biliyordu. Fakat hakikatte bakışlarını hep Yugoslavlara dikmişti; yani "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla" demek istiyordu.

Kardelj tarafından desteklenen Dimitrov; Yugoslavya ile Bulgaristan'ın Bled'de imzalı bir anlaşmaya varıldığını ilân etmediklerini, sadece iki devleti böyle bir anlaşmaya götüren görüşmeler yapıldığına dair beyanda bulunduklarını belirtti. Stalin yine bağırdı:

— Evet, fakat bize sormadınız. Paptıklarınızı gazetelerden öğreniyoruz. Evlerde, pencerelere üşüşüp, karşıdan karşıya gevezelik eden kadınlar gibi aklınıza geleni söylüyorsunuz ve sonra bütün bunlar gazetecilerin diline düşüyor.

Romanya ile gümrük birliği işinde, Dimitrov, kendisini dolambaçlı bir yoldan haklı göstermeye çalışıyordu:

— Bulgaristan öyle ekonomik müşküller içindedir ki; başka memleketlerle işbirliği yapmaksızın inkişaf edemez. Basın toplantısına gelince; benim bu işde ileri gittiğim doğrudur.

Stalin sözünü kesti:

— Sen parlamak, ve orijinal görünmek istedin. Tutumun tamamiyle yanlıştı; çünkü böyle bir federasyon aklın alacağı bir şey değil. Bulgaristan'la Romanya arasında ne gibi tarihî bağlar var? Hiç. Bulgaristan'la meselâ Macaristan veya Polonya arasındaki bağlardan bahsetmemize imkân var mı?

Dimitrov itiraz etti:

—Bulgaristan'la Sovyetler Birliğinin dış politikaları arasında esasta bir fark yoktur.

Stalin fikirlerinde kararlı ve ısrarlı idi:

— Ciddî farklar vardır, niçin saklıyalım. Lenin'in usulü; hataları kabul edip onları mümkün olduğu kadar çabuk düzetmekti.

Dimitrov, Stalin'i yatıştırmak için, âdeta boyun eğercesine cevap verdi:

— Doğru, hata yaptık. Fakat dış politikadaki yolumuzu hata yapa yapa bulacağız.

Stalin hırçın bir sesle istihza ve hakaret ediyordu:

— Öğrenmek ha! Elli senedir politikanın içinde olduğunuz halde hatalarınızı düzeltmeyi şimdi düşünüyorsunuz, öyle mi? Sizin derdiniz hata değil, siz bizden farklı bir yol tutuyorsunuz.

Gözucuyla Dimitrov'a baktım: Kulakları kıpkırmızı kesilmiş, yüzünü yer yer büyük kırmızı lekeler kaplamıştı. Seyrek saçları; dağılmış ve canısız demetler halinde buruşuk boynuna dökülmüştü. Bu hali içime dokundu; faşizmin kudretinin en yüksek noktasına eriştiği bir devrede Leipzig mahkemesinin sanık yerinden Göring'e ve faşizme karşı arslanlar gibi meydan okuyan Dimitrov, şimdi Stalin'in karşısında cesareti kırılmış, süngüsü düşmüş ve meyus görünüyordu.

Stalin devam etti:

— Bulgaristan'la Romanya arasında gümrük birliğinin ve federasyonun mânası yok. Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk arasında yapılacak bir federasyon tamamiyle başka bir meseledir. Çünkü arada tarihî ve diğer bağlar vardır. Kurulması lâzım gelen federasyon budur ve bu federasyon ne kadar çabuk kurulursa o kadar iyi olur. Evet ne kadar çabuk olursa o kadar iyi; mümkünse hemen yarın! Evet, mümkünse yarın. Derhal kabul.

Birisi, zannederim Kardelj, Yugoslav - Arnavutluk federasyonunun kurulmakta olduğunu söyledi. Fakat Stalin'in fikri başka idi:

— Hayır, evvelâ Bulgaristan'la Yugoslavya arasında bir federasyon kurulacak, Arnavutluk, bu federasyona

sonradan katılacak. Romanya ile Macaristan ve Polonya ile Çekoslovakya arasında da birer federasyon kurulmasını lüzumlu buluyoruz.

Münakaşa bir müddet sakinleşti.

Stalin, bu federasyon meselesini daha fazla açmadı. Biraz sonra Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk arasında derhal federasyon kurulması lüzumunu, bir direktif şeklinde tekrarladı. Sovyet Liderlerinin, Sovyetler Birliğine Doğu Avrupa'nın diğer "halk demokrasilerini" de ekleyerek onu yeniden organize etmek niyetinde olduğu anlaşılıyordu. Bunu gerek Stalin'in sözlerinden ve gerekse Sovyet diplomatlarının o zamanki müphem imalarından sezmek mümkündü. Ukrayna: Macaristan ve Romanya ile; Beyaz Rusya: Polonya ve Çekoslovakya ile nihayet Balkan devletleri de doğrudan doğruya Sovyetler Birliği ile birleşecekti. Bu plânlar ne kadar farazî ve müphem de olsa muhakkak olan bir şey vardı: Stalin; Rusya'nın, uzun bir istikbal için Doğu Avrupa üzerindeki hâkimiyetini kuvvetlendirecek bir tertip arıyordu.

Tam, gümrük birliği yani Bulgar - Romen anlaşması halledilmiş gibi göründüğü sırada, ihtiyar Kolarov, sanki bir şey hatırlamış gibi münakaşaya tekrar başladı:

— Dimitrov yoldaşın nerede hata ettiğini anlayamıyorum. Çünkü biz, Romanya ile yapılacak anlaşma projesini, imzadan evvel, Sovyet Hükûmetine göndermiştik. O zaman Sovyet Hükûmeti, gümrük birliği hakkında bir tenkit ve itirazda bulunmamış, sadece saldırganın tarifi üzerinde fikir yürütmüştü.

Stalin Molotov'a döndü:

— Anlaşmanın suretini göndermişler miydi?

Molotov şaşalamadı, fakat sertçe cevap verdi:

— Evet, öyle.

Stalin, hatayı da kızgınlıkla kabul ediyordu:

— Demek biz de akılsızca hareketlerde bulunuyoruz!

Dimitrov, bu durumdan istifade etmek istedi:

— Benim Bükreş'de verdiğim beyanatın hakikî sebebi budur. Anlaşma sureti Moskova'ya daha evvelinden gönderilmişti. Sizin buna karşı bir düşünceniz olabileceğini tahmin edemedim.

Stalin inadından vazgeçmiyordu:

— Saçma! Acemi komünistler gibi akılsızca bir hamle yaptın. Sanki halâ komintern genel sekreteri imişin gibi bütün dünyada heyecan yaratmak istedin. Siz ve Yugoslavlar, yaptığınızı kimseye söylemiyorsunuz ve bizi daima bir oldu bitti karşısında bırakıyorsunuz.

Bulgaristan'ın ekonomik işlerini idare etmekte olan Kostov da birşeyler söylemek istedi:

— Küçük ve az gelişmiş bir memleket olmak zor... Bazı ekonomik meseleleri ortaya koymak istiyorum.

Fakat Stalin sözünü kesti, bunları ilgili nazırların söylemesini ve burasının her üç hükûmet ve partinin takip ettiği dış politikalar arasındaki farkların münakaşa edildiği bir toplantı yeri olduğunu hatırlattı.

Nihayet Kardelj'e söz verildi: Kardelj, heyecanlandığı zamanlarda olduğu gibi yine kızardı. Başını önüne eğip

konuşmaya başladı, ilk anlarda tereddüdlü duraklamalar geçiriyordu.

Bled'de Yugoslavya ile Bulgaristan arasında imzalanan anlaşmanın daha evvel Sovyet Hükûmetine sunulmuş olduğunu, ve fakat Sovyet Hükûmetinin sadece anlaşma süresinin "sonsuz" olacağı yerde "yirmi sene" olmasını daha uygun bulduğunu belirtti.

Stalin, sessizce ve sitemle Molotov'a bakıyordu. Molotov başını önüne eğmiş, sımsıkı kapalı dudakları arasından Kardelj'in söylediklerini teyid ediyordu.

Kardelj devam etti:

— Hülâsa, anlaşmanın süresi hakkında Sovyet Hükûmetinin tavsiyesini kabul ettiğimize göre arada görüş farkı bahis konusu olamaz.

Stalin sözünü kesti, kızgındı, fakat Dimitrov'a karşı olduğu kadar mütecaviz değildi:

— Saçma! Farklar vardır ve ciddidir. Peki Arnavutluk hakkında ne söyleyebileceksin? Ordunun Arnavutluğa girmesi konusunda bize hiç danışmadınız.

Kardelj, bu hususta Arnavutluk Hükûmetinden muvafakat alındığını söyledi.

Stalin yine bağırdı:

— Bu, milletlerarası ciddî komplikasyonlar yaratabilir. Arnavutluk müstakil bir devlettir. Ne zannediyorsun, İster haklı olun, ister haksız. Mesele; iki tümen asker gönderirken bizim fikrimizi almadığınız noktasında kalıyor.

Kardelj, izahatına devam ederek; bunların hiç birisinin son şeklini almadığını ve Yugoslav Hükûmetinin Sov-

yetlere danışmadığı bir dış meseleyi hatırlamadığını söyledi. Stalin bağırmaya devam ediyordu:

— Mesele öyle değil! Aslında hiç danışmıyorsunuz. Hata sizin değil, fakat güttüğünüz politika böyle.

Kardelj kısa keserek sustu ve görüşünde ısrar etmedi.

Molotov eline bir kâğıt parçası alarak Yugoslav - Bulgar anlaşmasından bir pasaj okudu. Bu pasaja göre Bulgaristan ve Yugoslavya: "Birleşmiş milletler ruhuna uygun bir çalışma ile sulhu koruyacak her hareketi desteklemek ve bütün tecavüz yuvalarına karşı koymak" hususunda aralarında anlaşıyorlardı.

Molotov sordu:

— Bunun mânası nedir?

Dimitrov, bu sözlerin; tecavüz yuvalarına karşı birleşmiş milletlerle birlik ve tesanüd kurmak mânasına geldiğini izah etti.

Stalin söze karıştı:

— Hayır, bu pasaj önleyici bir savaş mânasına gelen kabadayı ve adi birgösteriştir. Sadece düşmanın ekmeğine yağ sürer.

Molotov, Bulgar-Romen gümrük birliğine dönerek; bunun iki devlet arasındaki birleşmeye bir başlangıç olduğunu söyledi.

Stalin, gümrük birliklerinin realitelere uymadığını ve hayalî olduğunu iddia etti. Münakaşanın tekrar biraz sakinleştiğini gören Kardelj; bazı gümrük birliklerinin tatbikatta o kadar fena netice vermediğini belirtti.

Stalin sordu:

— Meselâ?

Kardelj ihtiyatla cevap verdi:

— Meselâ, Belçika, Hollanda ve Lüksenburg'un katıldığı Benelux birliği...

— Hayır, Hollanda katılmadı; sadece Belçika ile Lüksenburg. Bu da ehemmiyetsiz bir şey.

— Evet, Hollanda da içinde.

Stalin inad ediyordu:

— Hayır, Hollanda değil!

Stalin sırayla Molotov'a, Zoline ve diğerlerine baktı. Benelux kelimesindeki "ne" nin Hollanda'nın Flemanca'da karşılığı olan Netherlands'dan geldiğini ona anlatmak istedim. Fakat herkesin sustuğunu görerek ben de dilimi tuttum. Ve böylece Hollanda; Benelux'ün dışında kalmış oldu!

Stalin; Romanya ile Bulgaristan arasındaki ekonomik plân koordinasyonuna döndü:

— Bunun mânası yok, çünkü koordinasyon yerine çok geçmeden kavga başlayacak. Bulgaristan'la Yugoslavya'nın birleşmesi başka mesele. Onların müşterek şeyleri var: Eski bağlar, emeller v.s.

Kardelj, Bled'de; Bulgaristan'la Yugoslavya arasında tedricen bir federasyon kurulmasına çalışılması hususunun da karar altına alındığını belirtti. Fakat Stalin onun sözünü keserek daha sarih bir ifadeyle:

— Hayır, tedricen değil, hemen yarın! Evvelâ Bulgaristan'la Yugoslavya'nın birleşmesi lâzım, Arnavutluk sonradan katılır.

Stalin Yunanistan'daki ayaklanmaya geçti:

— Bu ayaklanmanın defterini dürmek lâzım! dedi.

Ve Kardelj'e dönerek sordu:

— Yunanistan'daki ayaklanmanın muvaffak olacağına inanıyor musunuz?

— Eğer yabancı müdahale artmazsa ve eğer askerî veya politik ciddî hatalar yapılmazsa...

Stalin, Kardelj'in fikirlerine ehemmiyet vermiyerek devam etti:

— Eğer, eğer! Hayır, hiç de muvaffakiyet şansları yok! Ne zannediyorsunuz? Büyük Britanya ile dünyanın en kuvvetli devleti olan Birleşik Amerika; Akdenizdeki ulaştırma hatlarının kesilmesine müsaade ederler mi? Saçma. Sonra bizim donanmamız yok. Yunanistan'daki ayaklanmanın durdurulması lâzım; hem mümkün olan süratle...

Birisi, Çin komünistlerinin son zamanlardaki başarılarından bahsetti. Stalin bu konuda yumuşadı:

— Evet, Çinli yoldaşlar muvaffak oldular? Fakat Yunanistan'daki durum tamamiyle başkadır. Orada dünyanın en kuvvetli devleti, Birleşik Amerika, doğrudan doğruya angaje olmuştur. Çin başka bir dâvadır; Uzak Doğu münasebetleri farklıdır. Doğru, biz de hata yapabiliriz. Meselâ Japonya ile harp bittiği zaman Çinli yoldaşları Çankayşek ile muvakkat bir anlaşma yapmaya dâvet ettik. Sözde bizimle mutabık göründüler, fakat hakikatte memle-

kete dönünce bildikleri gibi hareket ettiler: Kuvvetlerini topladılar ve vurdular. Orada onların haklı bizim haksız olduğumuz göründü. Fakat Yunanistan başka bir mesele; tereddüd etmeden Yunanistan ayaklanmasına bir son vermeliyiz.

Bu gün bile, Stalin'i, Yunanistan'daki ayaklanmayı mahkûm etmeye sevkeden sebebleri açık olarak bilmiyorum. Belki; Balkanlarda kurduğu diğer komünist devletleri bile yeter derecede uşak ruhlu bir itaatla kendisine bağlı görmediği için bu bölgede yeni bir komünist devlet kurulmasının kendi menfaatine olamayacağını düşünmüştü. Diğer taraftan, bu ayaklanmanın doğurduğu milletlerarası komplikasyonlar Stalin'i, gittikçe daha fazla tehdit etmeye başlamıştı. Bunlar, kendisini savaşa sürüklemese bile onun elde etmiş bulunduğu kazançları tehlikeye atabilirdi.

Stalin'i, Çin ihtilâlini teskin etmeye sevkeden sebep; şüphesiz bu davranışının dış politikada kendisine kazandıracağı fırsatlardı. Bu yeni komünist kuvvetin, ileride kendi eserine, kendi öz imparatorluğuna karşı yaratacağı tehlikeleri önceden görmüş bulunmasının da bu davranışın bir sebebi olması mümkündür. Bilhassa, bu büyük kuvvete, içten hâkim olabileceğine dair hiç bir işaret de yoktu. Ne olursa olsun o, her yeni ihtilâlin —sadece yeniliği sebebiyle— mevcut ihtilâller için bir zelzele merkezi olacağını biliyor ve ekim ihtilâli kadar müthiş bir hâdise olan Çin ihtilâlinden bu sebeple korkuyordu.

Münakaşa hararetini kaybetmişti ve Dimitrov, Sovyet Rusya ile olan ekonomik münasebetlerin inkişafından bahsediyordu. Fakat Stalin, onun sözünü yine kesti:

— Bu mesele hakkında, birleşik Yugoslav - Bulgar hükûmetiyle konuşacağız.

Stalin; bir teknik anlaşmanın adaletsizliğinden ve haksızlığından bahseden Kostov'a bu hususta Molotov'a bir not vermesini söyledi.

İtalyan Hükûmetinin, Somali üzerinde mütevelli olmak hususundaki isteğini Yugoslavya desteklemeye meyilli değildi. Kardelj'in, bu hususta tutulacak yolu sorması üzerine Stalin, aksi görüşü savundu. Ve Molotov'a bu konuda bir cevap verilip verilmediğini sordu. Stalin bu davranışı şöyle izah ediyordu:

— Eski zamanlarda, bir harb ganimetinin paylaşılması üzerinde anlaşamıyan krallar; bu ganimeti kendilerine tabi olan derebeylerinin en zayıfına verirler ve böylece ileride ilk fırsat anında onun elinden kolaylıkla kaparlardı.

Stalin, toplantıyı kapamadan evvel realiteyi —yani isteklerini ve emirlerini— bir ideoloji perdesiyle örtmeyi ihmal etmedi:

— Lenin'in çırakları olan bizler de, onunla bazı meseleler üzerinde kavga bile ederdik. Fakat sonra aramızda tekrar görüşüp anlaşır; alacağımız durumu kararlaştırır ve ilerlerdik.

Toplantı iki saat kadar sürmüştü.

Bu defa Stalin bizi, evinde yemeğe dâvet etmedi. Doğrusunu söylemek lâzımgelirse, içimde bu yüzden bir hüzün, bir boşluk hissettim. Çünkü ona karşı içten duyduğum sevgi ve yakınlık halâ çok büyüktü. İçimde soğuk bir boşluk ve acılık hissettim. Otomobilde Kardelj'e toplantıda ne kadar kızdığımı anlatmak istedim; fakat o ezgindi ve bana susmamı işaret etti.

Bunu Kardelj'e aynı fikirde olmadığımız mânasına almamak lâzımdır; sadece gösterdiğimiz reaksiyonlar farklı şekilde idi.

Ertesi günü Kardelj'i, Molotov ile Sovyet Rusya ve Yugoslavya arasında "bir danışma anlaşması" imzalamak üzere Kremlin'e götürdüler. Kardelj'in kederi o kadar derindi ki; hiç bir müzakere, izahat veya seremoniye lüzum görmeden imzalattıkları bu anlaşmanın şaşkınlıktan yanlış yerine attığı imzayı tekrarlamak zorunda kalmıştı.

Stalin'in odasında kararlaştırıldığı üzere, aynı gün öğle yemeğine Dimitrov'a gittik ve bir federasyon üzerinde anlaşmaya vardık. Bu işi Sovyet Hükûmetinin disiplin ve tahakkümünün verdiği son istırap içinde bir makina gibi yaptık. Her iki tarafın konuşması kısa ve cansızdı. Hepimiz Sofya ve Belgrad'a dönüşümüzde tekrar temas etmek üzere anlaştık.

Tabiî bütün bunlardan bir şey çıkmadı; çünkü bir ay sonra Molotov'la Stalin, Yugoslav Liderlerine hücuma başladılar ve bu hücumlar Bulgar Merkez Komitesi tarafından desteklendi. Bulgaristan'la federasyan hikâyesinin; Yugoslav komünistlerinin birliğini bozmak için tertip edilmiş bir tuzak olduğu anlaşıldı. Fakat artık böyle bir tuzağa düşecek idealist yoktu. Satıhda herşeyin sakin durmasına ve bizim birleşmiş görünmemize rağmen, sanki bir piyesin dövüşecek iki kahramanı gibi, karşılıklı son hazırlıkları yapıyorduk. Sovyetler Birliği ile Yugoslavya, arasında, daha sonra, 1948 Haziranında meydana gelen kesin ve açık ayrılığın uvertürü işte böyle başlamıştı.

Bulgar delegasyonu ile yapılan bu toplantıda hatırladığım şeylerden birisi; Kostov'un bize gösterdiği yardım

ve şefkat oldu. Onun bu davranışı, yüksek Yugoslav komünist çevrelerince hiç beklenmeyen bir şeydi. Çünkü kendisi, Yugoslavya'nın muhalifi ve ayrıca Sovyetlerin adamı olarak bilinirdi. Aynı zamanda Bulgaristan'ın istiklâline taraftar olarak tanınan Kostov, Yugoslav'ları sevmezdi. Çünkü onları; Bulgaristan'ı ve onun partisini hâkimiyetleri altına almak isteyen Rus uşakları sayardı. Ne garipdir ki, Kostov, sonraları Yugoslav'lar hesabına casusluk yapmak suçuyla —tâbiî aslı olmayan sahte bir isnat ile— itham edilerek kurşuna dizildi. Halbuki Yugoslav basını son güne kadar ona hücum etmeye devam tamişti.

İşte Stalin ve ortaklarının tertipleyip körüklediği itimatsızlık ve anlaşmazlık böyle başlamış ve büyümüştü.

Dimitrov, atom bombası konusunda ne gibi teşebbüslerde bulunduğunu bize bu fırsatla söylemişti. Sonra bizi villâsından dışarı geçirirken şöyle demişti:

— Bütün bunlardan maksat benim hayatımı tenkid etmek değildir; tamamiyle farklı bir şeydir.

Bizim bildiklerimizi tabiî Dimitrov da biliyordu. Fakat kendisini destekleyecek kuvvetlerden mahrumdu ve belki Yugoslav liderleri kadar dayanıklı değildi.

Moskova'da bize bir şey yapacaklarından korkmuyordum; çünkü nihayet müstakil yabancı bir devletin temsilcileri idik. Buna rağmen, Bosna ormanlarını aklımdan çıkaramıyorum; çünkü en şiddetli Alman hücumları sırasında ancak onun derinliklerinde emniyetle saklanabiliyorduk. Açık ve soğuk ilkbahar günlerinde sadece orada rahat ve huzur bulabiliyorduk. Ben, Kadelji'in mübalâğlı bulduğu bir tavırla ona şunları söylediğimi hatırlıyorum:

— Mümkün olur olmaz dağlarımıza ve ormanlarımıza bir dönebilsek!

Üç dört gün sonra Moskova'dan ayrıldık. Hiç bir merasim yapmaksızın, bizi, şafak vaktinde Venukov hava meydanına getirip, uçağa bindirdiler. Havada uçtukça kendimi mesut bir çocuk gibi hissediyor, aynı zamanda büyük bir sevinç duyuyor ve yavaş yavaş General Sikorski'nin âkibeti hakkında Stalin'in anlattığı hikâyeyi unutuyordum.

Dört sene evvel ben, Sovyet Rusya'ya açık bir kalble ve kendisini şeyhine adamış bir müridin bağlılığı ve heyecanıyla koşarak gelmiştim. Şimdi benim aynı adam olduğuma kendim bile inanamıyordum.

Bir defa daha, bir rüya, realitenin ağırlığı altında ezilip gitmişti.

Acaba bu, yeni bir rüyanın başlıyacağı mânasma mı geliyordu?

# 4. Netice

# NETİCE

Bir çok kimseler ve tabiî bu arada Troçki, Stalin'in kana susamış canavar ruhunun ihtirasları üzerinde durmuştur. Ben bunları ne red ve inkâr, ne de kabul ve tasdik edecek durumda değildim; çünkü olayları iyice bilmiyorum. Ancak, —parti içindeki muhaliflerin hesabını görmek maksadiyle— bir bahane elde etmek için Leningrad parti sekreteri Kirov'u bizzat öldürmüş olmasının kuvvetli bir ihtimal olduğu son zamanlarda açıklanmıştır. Yani bu iddiaya göre, Stalin, bu cinayeti, sırf muhaliflerin üstüne atmak maksadiyle işlemiştir. Gorky'nin ölümünde onun parmağının olması yine kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü propagandalarında bunu çok bariz şekilde muhaliflerin işi olarak göstermiştir. Trocki'nin iddiasına göre, çektiği ızdıraba ve sefalete son vermek bahanesiyle, Lenin'i bile onun öldürmüş bulunması mümkündür. Kendi karısını öldürdüğü veya herhalde, karısının intiharına sebeb olacak kadar ona karşı zalim davrandığı iddia edilmektedir. "Sevgili kocasına gidecek yemeğin tadına bakması neticesinde zehirlendiği" yolunda Stalin'in ajanları tarafından yayılan romantik masalı ben de dinlemiş ve pek aptalca bulmuştum.

Stalin'in her türlü cinayeti işlemesi mümkündür. Yaptıklarını hangi ölçüye vurursak vuralım; tarihin en bü-

yük canisi ve katili muhakkak ki Stalin'dir. Çünkü Stalin'in şahsında; mânasız yere boyuna cinayet işleyen bir Kaligula'nın hırsı, bir Çar Korkunç İvan'ın canavarlığı ve bir Borgia'nın kurnazlığı, inceliği ve soğukkanlılığı hep bir araya toplanmıştır. Bundan sonra da bu yolda Stalin'i hiç kimsenin geçmemesini ümit ve temenni edelim.

Bu gün bile beni daha fazla ilgilendiren şey; bu karanlık ruhlu kurnaz adamın, en büyük ve en kuvvetli devletlerden birisini, nasıl olup da —bir gün veya bir yıl değil— tam otuz yıl idare edebildiğidir. İşte Stalin'in bu günkü tenkitçilerinin —yani yerine geçenlerin— izah etmeye mecbur oldukları şey budur. Aksi halde onlar, sadece kendilerinin de; aslında aynı hamurdan olduklarını; aynı fikir, model ve usullerle Stalin'in işine devam etmekte bulunduklarını teyid etmiş olurlar. Filvaki, Stalin'in, kendi gayelerini elde etmek için; Birinci Dünya Savaşı sonrası Rusyasının bitkin halinden istifade ettiği doğrudur. Fakat, bu cemiyetin muayyen bir tabakasının —Komünist Partisinin kuvvetli politik bürokrasinin— tam böyle birisine, yani fanetik hükümetlerinde ve kararlarında hiç bir ahlâk ve insanlık kaidesi tanımayan bir adama ihtiyacı vardı. Hükmeden parti onu itaatla ve inatla takip etmiş; o da partiyi zaferden zafere götürmüştü. Fakat mutlak kudrete erişen Stalin, partiye karşı da suç işlemişti. Bu gün partinin ayıplanmasının bütün sebebi Stalin'in —komünist tabiri ile —"düşman sınıflara" yani köylü ile aydın tabakaya ve partinin içinde-dışında sağ-sol kanatlarında bulunanlara karşı yaptığı hadsiz hesapsız vahşi cinayetleri sükûtla geçiştirmek istemesidir. Bu gün Sovyet Komünist Partisi; komünizmin nazariyatında ve bilhassa usullerinde ve tatbikatında Stalin'den gelen ve ruhunu Stalinizmden alan her şeyi silkip atmaya yani partinin

esas ideolojiye uygunluğunu temin etmeye mecburdur. Aksi halde yani bu yapılmadıkça vahşi cinayetlerle dolu bu zulüm idaresinin Stalin'in tertibi ve eseri olmadığı anlaşılacak ve aynı zamanda Molotov'la beraber "parti aleyhtarı" denen grupun tasfiye edilmiş olmasının doğurduğu sevinç, kanaatıma göre, kifayetsiz ve sathî kalacaktır. Hattâ, tasfiye edilmiş bulunan dar görüşlü fanatik inançlı şahsiyetlere karşı duyulan nefret ne kadar derin olursa olsun bu durum değişmiyecektir. Çünkü, meselenin ruhu, bir grupun diğerinden daha iyi olup olmadığı değil; böyle bir grupun lüzumlu bulunup bulunmadığı ve Sovyet Rusya'da, hiç olmazsa bir başlangıç olarak tek grupun politik ve ideolojik inhisarına son verilmesinin şart olup olmadığı noktalarındadır.

Stalin'in Sovyetler Birliği üstünde dolaşan karanlık ruhu, bir harb olmadığı takdirde korkarım ki bu memleketi daha uzun zaman karanlıklara boğmaya devam edecektir. Adının lânetlenmesine rağmen, Stalin, Sovyet cemiyetinin sosyal ve mânevî temellerinde halâ yaşamaktadır.

Bu günkülerin nutukları ve Lenin'den medet umarak hazırladıkları muhteşem deklârasyonlar işin aslını değiştiremez. Hülâsa, Stalin'in, bazı cinayetlerini ortaya koyup teşhir etmek, onun; "sosyalizmin yapıcısı" ve "bu günkü Sovyet cennetiyle Sovyet imparatorluğunun temellerinin kurucusu" olduğunu itiraf etmekten çok daha kolaydır. Ve bu gün yapılan da budur. Bütün bunlar gösteriyor ki, Sovyet cemiyeti, muazzam teknik başarılarına rağmen ve belki de büyük ölçüde bu yüzden, kendisini balâ Stalin'in kurduğu peşin bükümlü ve dar görüşlü çerçeve içinde mahbus tutmaktadır. Ve ancak yeni yeni değişmeye başlamıştır.

Bu tenkitlere rağmen, oldukça yakın bir gelecekte, yeni fikir ve olayların ortaya çıkacağına dair biraz ümit belirtmektedir. Bu yeni fikir ve olayların Khrushchev'in: "Sağlam ve değişmeyen tek bir parça olmak" dâvasını belki kökünden sarsamaz, fakat onun birbirine zıt taraflarını ve aslının ne olduğunu ortaya koyabilir. Bu anda daha köklü değişmeler imkânsızdır. Bu günkü Sovyet idarecilerinin bizzat kendileri; dogmatizmin, kalıplaşmış düşüncelerin ve idare inhisarının lüzumsuz ve hattâ insanlığın yükselmesine engel olduğunu göstermiyecek kadar kısır ve zayıftırlar. Diğer taraftan Sovyet ekonomisi, kendi imparatorluk hudutları içinde yaşayabilmekte ve dünya pazarlarından uzak olmanın kayıplarına dayanabilmektedir.

İnsanlığı ilgilendiren kıymetler, büyük ölçüde, bunlara bakılan görüş zaviyelerine bağlıdır. Stalin için de bu böyledir.

İnsanlık ve hürriyet görüşü noktasından alırsak, Stalin kadar vahşi ve şüpheci bir despot tarihte bulunamaz. O; metodlu, her şeyi pençesinin altında tutan ve toptancı bir cânî idi. Stalin; insanlığın onda birini "mesut etmek" fikri uğruna onda dokuzunu mahvedecek kadar müthiş bir dogmatizme yer verebilecek ender diktatörlerdendir.

Bununla beraber Stalin'in, komünist tarihinde hakikaten ne yapmak istediğini tayin etmek istersek; o zaman ona Lenin'den sonra en ehemmiyetli şahsiyet olarak bakmak lâzımdır. Komünizme ait fikirleri ciddî ve esash olarak inkişaf ettirememiş, fakat bu fikirleri bir cemiyete ve devlete tatbik etmekte büyük gayret göstermiştir. Komünist idealine göre bir cemiyet kuramamıştır; çünkü komünizm, insanın ve insan cemiyetinin tabiatına ve yaradı-

lışına aykırıdır. Fakat Stalin, geri bir memleket olan Rusya'yı sanayileştirmiş ve gün geçtikçe daha azimli ve daha amansız bir şekilde dünya hâkimiyeti peşinde koşan bir kuvvet haline getirmiştir.

Başarı ve politik feraset noktasından, zamanında, Stalin'i aşan devlet adamı pek çıkmamıştır. Ben tabiî, politik mücadeledeki başarıyı biricik kriter olarak kabul etmekten çok uzağım. Muayyen insan topluluklarının, ölüm dirim mücadelesinin politika ile ilgili olması dolayısiyle, normal ahlâk kaidelerine riayetsizliğe meylettikleri doğrudur. Fakat politikanın; ahlâkla ilişiği kesmeyi icap ettireceğine hiç inananlardan değilim. Benim için büyük siyaset ve büyük devlet adamları, fikirlerle realiteleri birleştirip hedeflerine metin adımlarla giderken esas ahlâk kaidelerine bağlı kalan kimselerdir.

Netice olarak, Stalin öyle garip bir canavardır ki bir taraftan o "dünya cenneti" ile ilgili mücerret ve mutlak fikirlere sıkı sıkıya bağlı kalırken, diğer taraftan kendisinin tatbikata tanıdığı tek kriter "başarı" olmuştur. İşte Stalin, bu başarı uğruna insan vücuduyla insanlık ruhunun kökünü kazımakta hiç bir zaman tereddüd etmemiştir.

Bununla beraber Stalin'e karşı haksız davranmıyalım. Onun başarmak istediği ve hattâ başardığı başka yoldan başarılamazdı. Stalin'i ileriye doğru iten kuvvetlerle onun idare ettiği kuvvetler; kendi mutlak idealleri ile ondan başka türlü bir lidere tabi olamazlardı. Rusya ile dünyanın geri kalan kısmının o zamanki münasebetleri karşısında bundan farklı bir metod da kullanılamazdı.

Bir sosyal sistemin hem yaratıcı, hem de aleti olan Stalin, değişik şartlar altında, aynı zamanda onun kurbanı

oldu. Cebir, şiddet ve cinayette kimsenin geçemediği Stalin'in; aynı zamanda bir sosyal sistemin organizatörü olduğunu unutmamak lâzımdır. Bu gün aynı sistemin liderleri, itibardan düşmüş bulunan Stalin'i, "hataları" dolayısiyle teşhir ederek hem kendilerini hem de sistemi kurtarmak istiyorlar. Stalin'in karşısında, bir hakikat uğruna, çarpışanların mahvolmasından sonra dahi o hakikatın meydana çıkabileceğini; Stalin'in itibar tahtından indirilmesi bize isbat etmektedir. Hem de Stalin'in teşhir edilmesi basit ve ucuz bir tiyatro üslûbiyle yürütüldüğü halde... İnsan vicdanı boyun eğmiyor ve tahrip edilemiyor.

Yazık ki şimdi —hususi tabiriyle— "Stalin'den temizleme"den sonra bile vardığımız netice evvelkinin aynıdır: Dünyanın dünkünden farklı olmasına rağmen Stalin'in kurduğu sistem bu gün yerli yerindedir ve eskisinden daha kuvvetlidir. İşte bu sebeble bu gün böyle bir dünyada yaşamak ve gelecek nesillerin hayatını garanti altına almak isteyenler bu sistemle mücadele etmek ve döğüşmek zorundadırlar.

S O N

# 5. İsmi Geçen Mühim Şahısların Kısa Biyografisi

## İSMİ GEÇEN MÜHİM ŞAHISLARIN KISA BİYOGRAFİSİ

Georgi Fedorovich ALEKSANDROV (1908 - ): Sovyet felsefecilerinin ileri gelenlerinden birisi ve 1928 den beri Komünist Partisi Üyesidir. 1934 de Merkez Komitesinin "Tahrik ve Propaganda Servisi"nde çalışmaya başlamış ve 1939 dan 1947 ye kadar bu Servisin başında bulunmuştur. "Ondokuzuncu yüzyıl Batı Avrupa Felsefe Tarihi" adındaki kitabı; Marksizmi batı felsefesinin bir parçası gibi gösterdiği iddiasiyle Zhdanov'un resmî hücumuna uğramıştır. 1950 de; Stalin'in, lisanlar hakkında yazdığı makalelerin felsefe yönünden tefsiri işine resmen tayin edilmişti. 1954-1955 de Maarif Nazırlığı yapmış ve bundan sonra da Minsk'deki "Beyaz Rusya İlim Akademisinin Felsefe Enstitüsü"ne katılmıştır.

Vladimir BAKARIC (1912 - ): Gizli Komünist Partisine 1933 de giren ve 1934 de üç yıl hapse mahkûm edilen bir Hırvattır. 1941 de Komünist Partizan Teşkilâtına katılmış ve savaştan sonra Hırvatistan Başvekili olmuştur. 1946'da "Paris Sulh Konferansı"na iştirâk eden Yugoslav Delegasyonu Üylerinden birisi idi. Şimdi Hırvatistanın başta gelen Komünist Lideridir.

Lavrenty Pavlovich BERIA (1899 - 1953): Gürcü Komünisttir. Meslek hayatını Sovyet Gizli Polis —Cheka, GPU, NKDV— Teşkilâtında geçirmiştir. 1938'den 1948'e kadar Dahiliye Komiseri ve 1941'den 1953'e kadar Emni-

yet İşlerinde Başvekil Muavini olarak çalışmıştır. "Büyük Tasfiye" yi idare edip kendisinden evvel bu işi gören N.İ. Yevhov'u ve diğer bir çok memurları kitle halinde tasfiye etmiştir. Stalin'in son yıllarda Rusya'da ve Peyk Devletlerinde hüküm süren Terör İdaresinin dizginlerini elinde tutmuştur. Stalin'in ölümünden sonra yapılan iktidar mücadelesinde tasfiyeye uğramıştır.

Semen Mikhailovich BUDENNY (1883 - ): 1935 den beri Sovyet Mareşalıdır. 1917 ihtilâline katılmıştır. 1939'dan beri Komünist Partisi Merkez Komitesi Üyesidir. 1940 da ilk "Müdafaa Komiser Muavini" olmuştur.

Nikolai Ivanovich BUKHARIN (1888-1938): Bolşevik nazeriyecilerinin başta gelenlerindendir. 1918'den 1929'a kadar Politbüro Üyeliğini yapmış ve Trockiye karşı Stalin'i desteklemiştir. Fakat sonradan, Stalin tarafından "Sağcı Muhalefet Lideri" olmakla suçlandırılarak mevkiinden atılmış ve "Büyük Tasfiye" sırasında öldürülmüştür. Fikirlerinin çoğu; Stalin sonrası revizyonizmde, bilhassa Polonya, Macaristan ve Doğu Almanyada ileri sürülmüştü.

Nikolai Alexandrovich BULGANIN (1895 - ): Sovyet siyaset adamı. Komünist Partisine 1917 de katılmış ve 1937 den 1958'e kadar "Yüksek Sovyet Şurası Âzalığı" nı yapmıştır. 1941 den 1944'e kadar "Askerî Konsey Üyeliği" yapmış ve ertesi sene "Devlet Müdafaa Komitesi"nde çalışmıştır. İşgal ettiği diğer mevkiler şunlardır: Millî Müdafaa Halk Komitesi Muavini: (1944 - 1947), Millî Müdafaa Nazırı: (1947 - 1949) ve (1953 - 1955). Nazırlar Konseyi Başkanı: (1955 - 1958), Politbüro: (1948 - 1952) Presidium Üyesi: (1952 - 1958) ve Başvekil: (1955 - 1958).

Viko CHERVENKOV (1900 - ): Partiye 1919 da katılan Bulgar Komünisti. Sofya Katedrali'nin bombalanması olayı ile ilgili olarak, Dimitrov'un kızkardeşi olan karısiyle beraber 1925 de Rusya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Tahsilini Sovyet Rusya'da "Lenin Komünist Partisi Mektebi"nde bitirmiş ve Milletlerarası Komünizm Teşkilâtının Tahrik ve Propaganda Kısmına katılmıştır. 1937 de, Büyük Tasfiye sırasında "Lenin Parti Mektebi" ne Müdür oldu. Ve bu mektebin kapatıldığı 1941 senesine kadar bu vazifede kaldı. İkinci Dünya Harbi sırasında Bulgaristan'a karşı neşriyat yapan Khristo Botev Radyo İstasyonunu idare etti. 9 Eylül 1944 de Bulgaristan'a dönerek Komünist Partisi Sekreterliğini aldı. Ocak 1950 de Kolarov'un yerine Başvekil oldu. Aynı senenin Kasım ayında üstüne aldığı Parti Genel Sekreterliğinden, Stalin'in ölümü üzerine ayrıldı. Fakat daha sonra Maarif Nazırlığı yaptı ve Politbüro'daki yerini tekrar aldı.

Bogdan CRNOBRNJA (1961 - ): Komünist Partisine İkinci Dünya Savaşı sırasında katılan Yugoslav öğretmen. Yugoslavya'nın kurtuluşundan sonra Dışişleri ve Dışticaret Nazır Muavini olarak çalışmıştır. 1955 den beri Yugoslavya'nın Hindistan Elçiliğini yapmaktadır.

Peko DAPCEVİD (1919 - : Yugoslav Komünist Generali. Komünist Partisine 1933 senesinde Belgrad Üniversitesi talebesi bulunduğu sıra katılmıştı. İlk askerlik tecrübesine 1936 da İspanya Sivil Harbinde "Milletlerarası Tugayda" bölük Kumandanı olarak başlamıştır. 1941 de Yugoslavya'nın işgali üzerine kendi memleketi olan Montenegro'daki isyanı idare etmiş ve sonra süratle "Halk Kurtuluş Ordusu Yüksek Şurası" na yükselmiştir. 1954 de kendisine "Halk Kahramanı" nişanı verilmiştir. Ertesi sene Tiryeste'nin hinterlândı olan Venezia-Giulia'nın Yu-

goslav kesiminde bulunan Dördüncü Orduya Kumanda etmiş ve daha sonra Kuzey Yunanistandaki Komünist Gerillâ hareketlerini idareye memur edilmişti. 1953 den beri Yugoslav Genel Kurmay Başkanı idi. Fakat, Djilas işi ile endirekt olarak ilgisi bulunduğu için vazifesinden çıkarılmıştır. Djilas; Dapcevic'in artist olan karısı Milena Vrajak'ı "Yeni Sınıf"a yani Komünistlere karşı müdafaa etmişti.

Georgi DIMITROV (1882 - 1949): 1909 da Bulgar Komünist Partisini organize edenlerden birisi ve Bulgar Komünist Lideridir. Bulgaristan'da bir müddet gizli faaliyetlerde bulunmuş ve işçi sendikalarını organize etmiştir. 1921 de Rus müdahalesi neticesinde hapishaneden salıverilen Dimitrov, bundan sonra yirmi sene müddetle Komüntern'de çalışmıştır. Dokuz sene Komintern (Milletlerarası Komünizm Teşkilâtı) in Genel Sekreterliğini yapmıştır. 1930 ve daha sonraki senelerde "Halk Cephesi' 'politikasının yürütülmesini temin etmiştir. 1933 de Berlin'de Reichstag yangmiyle ilgili olarak yargılanması neticesinde beraet etmesi üzerine dünya ölçüsünde bir isim yapmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra Rus vatandaşlığından vazgeçerek Bulgaristan'a dönmüş ve Komünistlerin Lideri olarak Bulgaristan'ın komünistleştirilmesinde çalışmıştır. 1946 da Başvekil olmuştu.

Maxim GORKY (1868 - 1936): Rusya'nın belli başlı ihtilâlci hikâye ve roman yazarıdır. Eserleri arasında bilhassa: "Ana", "Artamonov Meselesi" ve "Klim Samgin" adını taşıyanlar kapitalizmi mahkûm eder. Bolşevikleri chemmiyetli malî yardımlarla desteklemiş olmasına rağmen iktidarı ele geçirmelerine muhalefet ettiği için 1921 den 1928'e kadar sürgünde yaşamıştır. Dönüşünde "Ya-

zarlar Sendikası" nı kurmuş ve "Sosyalist Realizmi" Mektebinin kurucusu olarak ilân edilmiştir. Stalin'in yakın arkadaşı ve Sovyet rejiminin başlıca müdafii idi. 1936 da esrarlı bir şekilde öldü. 1938 de Bukharin'in "Sözde Mahkeme"de yargılanması sırasında Gorky'i "Sağcıların Antisovyet Blokunun" ve Trocki taraftarının öldürttüğü ilân edilmiştir. O zamandan beri Stalin; bu ölümde parmağı olmakla suçlandırılır.

Andrija HEBRANG (1899 - 1948): Hırvatistanlı Yugoslav Komünist Lider. Sendikacılık hareketlerinde faaliyetinden dolayı Birinci Dünya Savaşından evvel oniki sene hapishanede yatmış ve hapishaneden çıktıktan sonra "Hırvat Komünist Partisi Sekreteri" olmuştur. 1941 de başlayan "Millî Kurtuluş Hareketi"nin Lideri olmuş ve harb sırasında yüksek mevkilerde bulunmuştur. Meselâ, Sanayi Nazırı Yugoslav ve Hırvat Kurucu Meclislerinin Presidium Üyesi ve Federal Plânlama Komisyonu Başkanı olarak çalışmıştır. 1946 da Merkez Komitesi kendisinin mazisi hakkında araştırma yapmış ve hapishanede geçirdiği zamanda korkakça hareket ettiği, Hırvatistanlı Faşist Ustaşi ile işbirliği yaptığı neticesine varmıştır. Bunun üzerine "Hizipçi" olarak ilân edilmiş ve mevkilerinden atılmıştır. Romanya'ya kaçmak istediği iddiasiyle 1948'de tevkif edilmiş ve mahkeme edilmesini beklerken intihar etmiştir. Bazı kaynaklara göre hapishanede öldürülmüştür.

Enver HOXHA (1908 - ): Arnavutluğun başta gelen Komünist Lideridir. Fransa ve Belçika'da tahsil görmüş ve Arnavutluk mekteplerinde Fransızca öğretmenliği yapmıştır. 1941 de "Arnavutluk Komünist Partisini" ve 1942 de "Arnavutluk Millî Kurtuluş Hareketi"ni kuranlardan birisidir. 1943 de Arnavutluk Komünist Partisi Genel Sekreteri olan Enver Hoca, 1954'e yani Parti Genel Sek-

reterliği lâğvedilinceye kadar bu mevkide kalmıştır. 1946 da Başvekil olan Enver Hoca aynı zamanda Hariciye Nazırı, Millî Müdafaa Nazırı ve Arnavutluk Silâhlı Kuvvetler Başkumandanlığını kendi şahsında toplamıştı.

Arso JOVANOVIC (Ölümü: 1948). Montenegro'lu ve savaş öncesi Yugoslav subaylarındandır. Partizanlara katılarak "Halk Kurtuluş Ordusu"nu organize etmiş ve 1946 ya kadar bu Ordunun Genel Kurmay Başkanlığını yapmıştır. 1946 da bu yere Koco Popovic geçmiştir. 1948 de Tito - Kominform anlaşmazlığında açık olarak Sovyetler Birliği tarafını tutmuş ve Romanya'ya kaçmaya uğraşırken hudut muhafızları tarafından öldürülmüştür.

Lazar Moiseevich KAGANOVICH (1983 - ): Mütevazi yahudi aslından gelme bir parti organizatörüdür. Stalin'in başta gelen sadık kölelerinden biri olarak yükselmiştir. İkinci Dünya Savaşında "Devlet Müdafaa Komitesi Üyesi" olması dolayısiyle Kafkasya'da Ukrayna'da yüksek mevkiler işgal etmiştir. Stalin'in son senelerinde —belki de yahudi aleyhtarı kampanya dolayısiyle— nüfuzunu kaybeden Kaganovish, Stalin'in ölümünden sonra bir defa daha mevki kazanmaya başlamış, fakat 1957 de "Parti aleyhtarı grup" üyesi olarak suçlandırılmış ve bütün mevkilerinden atılmıştır.

Edvard KARDELJ (1907 - ): Umumiyetle, Yugoslavya'nın Tito'dan sonra gelen en büyük Komünist Lideri olarak tanınır. Bir Sloven öğretmen olarak 1928 de Partiye katılmış ve 1931 de iki sene hapsedilmiştir. 1934 den 1937 ye kadar Komintern'in Moskova'daki "Lenin Mektebi"nde okumuş ve orada profesör olarak hizmet etmiştir. İkinci Dünya Savaşından önce Yugoslav Komünist Partisinin yeniden organize edilmesinde Tito ile beraber

çalışmış ve 1940 da Politbüro üyesi olmuştur. Savaş sırasında "Partizan Yüksek Kumanda Heyeti"nde hizmet görmüş ve 1943 de kurulan "Geçici Hükümet" de Başvekil Yardımcısı olmuştur. 1945 de bu geçici hükûmetin anayasaya uydurulmasında Kardelj mevkiini muhafaza etmiştir. 1951 den beri, aynı zamanda Hariciye Nazırı olarak çalışmış ve hükûmetin yeniden organize edilmesi işini üzerine almış olan komisyonun başkanlığını yapmaktadır. Yugoslav Komünist Partisi ideolojisinin başta gelen yapıcısıdır.

Nikita Sergeevinch KHRUSHCHEV (1894 - ): "Sovyet Nazırlar Konseyi Başkanı" ve "Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri" dir. Sanatı çilingir olan Khrtshchev, Komünist Partisi kademelerinde en fazla Ukrayna'da gösterdiği faaliyet sayesinde yükselmiştir. İç Savaşta bir komünist müfrezesinde Parti Komiseri olarak çalışmış ve savaştan sonra "Kharkov Üniversitesi"nin İşçiler Mektebi kısmına gönderilmiştir. Bundan sonra parti kademelerinde yükselerek 1935 de Politbüro'ya namzet üye olmuş, daha sonra Politbüro ve Merkez Komitesi Üyesi olmuştur. 1938 de Ukrayna'daki kanlı tasfiyeyi yapmaya memur edilmiş ve İkinci Dünya Savaşında orada çeşitli ordu hizmetlerinde bulunmuştur. Savaştan sonra Ukrayna'dan Moskova'ya alınan Khrushchev, Parti Merkez Komitesi ve Presidium üyeliklerini elde etmiş, Stalin'in ölümünden sonra da 1953 de Birinci Sekreter seçilerek Malenkov'un yerini almıştır.

Boris KIDRIC (1919 - 1953): Sloven aslından gelme Yugoslav Komünist Lideridir. 1928 de Partiye girmiş ve mütemadiyen takip edilen bir Gizli İhtilâlci hayatı yaşamıştır. 1941 de Partizan Birliklere katılmış ve Slovenya'nın Siyasî Komiseri olmuştur. 1945 de Slovenya'nın Baş-

vekilliğine getirilmiş ve orada Komünist hâkimiyetini kurmak için sert ve merhametsiz bir program tatbik etmiştir. 1946 da Sovyet ekonomisini etüd etmek üzere Moskova'ya gönderilmiştir. Aynı senenn sonbaharında Yugoslavya'ya dönen Kidric, ölümüne kadar, bu memleketin ekonomisini bir bütün olarak fiilen idare etmiştir. İdaresi sırasında ziraatin merhametsizce kollektifleştirilmesi ve sanayide "daha fazla istihsal için yapılan şiddetli zorlama" onun ölümünden sonra terkedilmiştir.

Sergei Mironovich KIROV (1886 - 1934): Tanınmış Bolşevik ihtilâlcisidir. 1930 da Politbüro üyesi idi. Başlangıçta Stalin'in iktidara gelmesini destekleyen Kirov, 1934 de Onyedinci Parti Kongresinde Stalin'in şahsî ve keyfî idaresine karşı muhalefet etmiştir. Aralık 1934 de Stalin'in emri üzerine Kirov'un öldürülmesiyle meşhur "Büyük Tasfiye" fiilen başlamıştır.

Vassil KOLAROV (1877 - 1950): 1949 da Dimitrov'un yerine geçen Bulgar Komünistidir. O da, Dimitrov gibi Komintern'de yetişmiş ve 1922'de bu Teşkilâtın Genel Sekreterliğini yapmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyet Rusya'dan Bulgaristan'a dönmüş ve 1946 da Bulgaristan Geçici Cumhurbaşkanlığı mevkiini almıştır. 1949 da Hariciye Nazırı ve Nazırlar Konseyi Başkan Muavini olmuştur.

İvan Stepanovich KONTEV (1897 - ): Sovyetler Birliği Mareşalıdır. İkinci Dünya Savaşında, bilhassa 1943 de Kharkov'un ve 1944 de Kirovograd'ın kurtarılmasında kendini göstermiştir. Savaştan sonra Viyana'da "Müttefikler Kontrol Komisyonu"nda Sovyet temsilcisi idi. 1946 dan 1955'e kadar Kara Kuvvetleri Kumandanı, 1955 den sonra Millî Müdafaa Nazır Muavini ve "Varşova Paktı Kuvvetleri Başkumandanı" olmuştur. 1960 da, bozulan

sıhhati yüzünden bu mevkiden ayrılmıştır. 1953 de Beria'yı mahkûm eden hususi mahkemenin reisi idi.

Traciho KOSTOV (1897 - 1949): Bulgar Komünist Lideridir. Politbüro âzası ve Başvekil Muavini olan Kos, tov, "Evvelâ Bulgaristan" prensibini benimseyen görüşüyle Tito aleyhtarı idi. 1949 Martında mevkiinden atılarak aynı senenin Aralık ayında mahkemeye verildi. Mahkeme sırasında kendisine atfedilen "İtiraflar"ı reddetmesi ve yalanlaması büyük bir sansasyon yarattı. Ve sonra idam edildi.

Georği Maximilianovich MALENKOV (1902- ):Sovyet Komünisı Partisi Lideri. Merkez Komitesinin kadro listelerinin idaresinde çalışırken 1939 da bu Komitenin bir üyesi olmanın yolunu buldu. 1941 de Politbüroya namzet üye olan Malenkov, İkinci Dünya Savaşı boyunca "Devlet Müdafaa Komitesi "nde çalıştı. Savaştan sonra Merkez Komitesi Sekreteri ve Başvekil Muavini oldu. "Kollektif Liderlik" devrinde Stalin'in yerine Başvekil oldu, fakat 1955 de "alenen kabul edilen başarısızlığı" neticesinde bu mevkiinden indirildi. 1957 de "Parti aleyhtarı grub" un bir üyesi diye suçlandırılarak bütün mevkilerden atıldı.

Dmitri Zakharovich MANUILSKY (1883 - ): Sovyet Komünist Partisinde, meslekten diplomat. Partiye 1903'de girmiş ve yeraltı faaliyeti neticesinde tevkif edilmiş bulunan bu ihtilâlci, hayli zaman sürgünde kalmıştır. 1917 ihtilâlden sonra elde ettiği mevkilerin çoğu kendi memleketi olan Ukrayna'dadır. Bununla beraber 1928 den 1943'e kadar Komintern'de Presidium Sekreteri olarak gösterdiği faaliyet daha büyüktür. İkinci Dünya Savaşında Kızılordu'da siyasî subay sıfatıyle çalışmıştır. 1945 den 1952 ye kadar Ukrayna'nın Hariciye Naazırlığı-

mı yapmış ve 1952 de Birleşmiş Milletlere Ukrayna Delegasyonu Başkanı olarak katılmıştır.

Anastan İvanovich MİKOYAN (1895 - ): Ermeni Komünistidir. Bilhassa Sovyet Dış Ticaret ve Gıda Sanayi İdarecisi olarak Tanınır. Politbüro'ya 1926 da namzet üye, 1935 de ise asil üye olmuştur. 1937 den sonra Başvekil Muavini olmuş ve Stalin'in ölümünden sonra, hiç şaşmadan, daima Khrushchev'i desteklemiş ve Sovyet Komünist Partisinin en nüfuzlu liderlerinden birisi olmuştur. Umumiyetle "makûl" bir komünist sayılır. Bilhassa 1958 de Amerika'ya yaptığı ziyaret neticesinde popüler olmuştur.

Mitra MITROVIC (1912 - ): 1933 den beri Yugoslav Komünist Partisi âzasıdır. İkinci Dünya Savaşında Partizan Birliklerinde hizmetiyle tanınmıştır. 1945 den sonra bir kaç sene Sırbistan Maarif Nazırı olarak çalışmış ve daha sonra Federal Hükûmet İcra Konseyine ve Partinin Merkez Komitesine yükselmiştir.

Vyacheslav Mikhailovich MOLOTOV (1890 - ): 1906 dan beri bolşeviktir. Ve Parti Organizasyonunda ihtisası vardır. İktidar merdivenlerini daha fazla, Stalin'in Vekili" sıfatiyle tırmanmış ve nihayet nüfuz itibariyle ondan sonra gelmeye başlamıştır. 1926 dan beri hem Politbüro, hem de Komintern İcra Komitesi Presidium'u Üyesidir. 1930 dan 1957 ye kadar Halk Komiserleri Konseyi Başkanı yani Başvekil ve Başvekil Muavinliği yapmıştır. 1946 ya kadar Sovyet Hariciye Komiseri, ondan sonra da Sovyet Hariciye Nazırı olarak bütün dünyada tanınmıştır. 1957 de Malenkov, Kaganovich ve diğerleri gibi Parti aleyhtarı grupun bir üyesi olarak suçlandırılmıştır ve o zamandan beri dışarıda küçük mevkilerde görevlendirilmektedir.

Balagoje NESKOVIC (1907 - ): İspanya iç savaşında döğüşen ve 1941 de Tito'nun Partizan Birliklerine katılan bir Sırb komünistidir. 1945 de Sırbistan Başvekili idi. Yugoslav Komünist Partisi Merkez Komitesi Üyesi iken 1952 de "inhirafçılık" ile suçlandırılarak mevkilerinden atılmıştır.

Anna PAUKER (1893 - ): Robinsohn'da doğmuş Romanyalı yahudidir. 1921 de Romanya Komünist Partisini kuranlardan biri olan bu kadın, Parti Başkanı Marceel Pauker'le evlenmiştir. 1924 de karı koca Romanya'dan ayrılarak Moskova'da Komintern Merkezinde çalışmaya gitmişlerdir. Kendisi 1937 de Romanya'ya dönüşünde tevkif edilirken Moskova'da bulunan kocası da "Büyük Tasfiye" de öldürülmüştür. Esir mübadelesinde Moskova'ya dönen Anna Pauker, Komintern "İcra Komitesi" Üyesi olmuştur. İkinci Dünya Harbi sırasında Sovyet radyosunun Romanya için yaptığı neşriyatı idare etmiş, aynı zamanda Sovyet Rusyadaki Romen esirlerinden kurulan Tudor Vladimirescu Tümeninin hareketlerine yardımda bulunmuştur. Kızılorduyla beraber Romanya'ya dönmüş, Kasım 1947 de Hariciye Nazırı ve az sonra Başvekil Muavini olmuş ve 1953 de "inhirafçı" olarak mevkilerinden atılmıştır.

Moşa PIJADE (1889 - 195?): Yugoslav Komünist Partisi nazariyecilerindendir. 1920 de organize edilen partinin en eski üyesi idi. Sendikalarda komünizmi yaydığı için yirmi seneye mahkûm olmuş ve yattığı Sremska Mitrovica Hapishanesinde Marx'ın Das Kapital (Sermaye) adındaki meşhur eserini tercüme etmiştir. Djilas, daha sonraları Tito rejiminde, aynı hapishanede yatmıştır. İkinci Dünya Savaşında Djilas'la beraber Montenegro'daki isyanın elebaşıları olarak bu vilâyette vahşi ve merhametsiz

bir iç savaşı idare etmişlerdir. İkinci Dünya Savaşından sonra, evvelâ Kurucu Meclisin, daha sonra Federal Halk Meclisinin Başkan Yardımcılığını yapmış ve 1954 de Djilas'ın atılmasından sonra Meclis Başkanı olmuştur. Yugoslav Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Politbüro Üyesi olarak ölünceye kadar hep Tito'ya yakın çevrede bulunmuştur.

Koco POPOVIC (1908 - ): Belgrad'ın tanınmış bir ailesine mensup, Paris'te hukuk tahsil etmiş bir şairdir. Yugoslav Komünist Partisine 1933 de katılmış ve İspanya iç harbinde savaşmıştır. Yugoslavya'ya dönüşünde tevkif edilmiş ve serbest bırakıldığı zaman yine gizli faaliyetine devam etmiştir. 1941 de partizanlara katılmış, hem orduda hem de hükûmette en yüksek mevkilere çıkmıştır. 1945 den 1953'e kadar Genel Kurmay Başkanlığı yapmıştır, 1946 dan beri Yugoslavya'nın hariciye nazırıdır.

Aleksandar - Marko RANKOVIC (1909 - ): Yugoslav Komünist Partisi Lideridir. 1927 de Partinin Sırb Gençlik Teşkilâtına katılmıştır. Muhtelif hapishanelerde geçirdiği beş yıl içinde Tito ve Pijade ile tanışmıştır. 1937 de Tito, Partiyi yeniden odganize ederken Politbüro'da idi. Ve o zamandanberi başta gelen komünistlerdendi. Kurtuluş savaşının başlıca organizatörlerinden birisi, savaştan sonra Dahiliye Nazırı ve Askerî Gizli Polis Teşkilâtının başı olarak tanınır. O da, Kardelj gibi nüfuz itibariyle Tito'dan sonra gelir.

Konstantin Konstantinovich ROKOSSOVSKY (1896- ): 1919 da Kızılorduya girmiş ve Sovyetler Birliğinde parlak bir askerî karyer yapmış bir Polonyalıdır. İkinci Dünya Savaşında Sovyet Rusya'nın en tanınmış Generallerinden birisi idi. Moskova, Stalingrad ve Kursk'un savunulmasında gösterdiği yararlıklardan dolayı iki defa "Sov-

yet Rusya Kahramanı" ünvanı almış ve 1944'de Mareşal olmuştur. 1949 da, resmen Polonya ordusuna devredilen Rokossovsky; Polonya'da Müdafaa Nazırlığı, Başkumandanlık, Başvekil Muavinliği ve Komünist Partisi Politbüro Üyeliği mevkilerinde çalışmıştır. 1956 Kasımında Gomulka rejimi tarafından Sovyet Rusya'ya tekrar geri verilen bu komünist, o zamandan beri Sovyetlerin Müdafaa Nazır Muavini bulunmaktadır.

Pavle SABIC (1909 - ): Paris'de okumuş Yugoslav Nükleer Fizikci ve 1939 dan beri Komünist Partisi üyesidir. Yüksek Kumanda Heyetine bağlı olarak kurtuluş savaşında döğüşmüştür. 1949 da düşük ısılarda yaptığı araştırmalar ve çalışmalar için kendisine mükâfat verilmiştir.

Rudolf SLANSKY (1901 - 1952): Çek Komünist Lideridir. 1926 da gündelik bir komünist gazetenin müdürü olmuş ve 1928 de Parti Merkez Komitesine seçilmiştir. Komintern'in 1935'deki son kongresinde Çekoslavak Delegasyonunun bir üyesi idi. Çekoslovakya'nın Hitler tarafından paylaşılması üzerine Sovyet Rusya'ya kaçan Slansky, 1944'e kadar orada Komintern'de çalışmıştır. Kızılorduyla Çekoslovakya'ya dönerek yeniden kurulan Komünist Partisinin Genel Sekreteri olmuştur. Kominform'un 1947, 1948 ve 1949 toplantılarına katılmıştır. 1951 Eylülülnde Liderlikten atılmış ve üç ay sonra "cinaî faaliyet" lerinden dolayı tevkif edilmiş ve 1952 de asılmıştır.

Ivan ŞUBAŞIÇ (1892 - 1955): Hırvat siyaset adamı. 1939 Ağustosunda Hırvatistan Valisi olmuş ve savaş sırasında sürgüne gönderilmişti. 1 Haziran 1944 de, müttefiklerin ısrarı üzerine, Mütleci Krallık Hükûmetinin Başvekili tayin edilmiştir. Vis adasında varılan Tito-Şubasıc anlaşması neticesinde kendi kabinesini Tito'nunki ile birleştir-

miştir. Aradaki koalisyon bozuluncaya kadar "Geçici Hükûmet"in Hariciye Nazırlığını yapmıştır.

Mikhail Andreyevich SUSLOV (1902 - ): Sovyet Komünist Lideri. 1921 de Partiye katılmış. 1941 de Merkez Komitesine girmiş ve savaş sırasında yüksek siyasî bir mevkide bulunmuştur. 1946 da Parti Merkez Komitesi Propaganda ve Tahrik Kolu Başkanı ve 1947 de Sekreteri olmuştur. 1949 - 1950 de Pravda'nın yayın müdürlüğünü yapmıştır. O zamandan sonra işgal ettiği belli başlı mevkiler: 1954'de Sovyetler Birliği Dışişleri Komisyonu Başkanlığı ve 1955 de Merkez Komitesi Presidium Üyeliğidir. Umumiyetle Doktrinci olarak bilinmesine rağmen "parti aleyhtarı grupun" yenilmesinde Khruschev'i desteklemiştir.

Mijalko TODOROVIC (1913 - ): Yugoslav Komünist Lider. Partiye olan ilgisi Komünist Gençlik Hareketlerine katılmakla başlar. İkinci Dünya Savaşında Partizan saflarında döğüşmüştür. Kurtuluştan sonra Millî Müdafaa Nezareti İkmal Teşkilâtı Başkanı, Ziraat Nazırı ve "Ziraat ve Ormancılık Konseyi" Başkanı olarak çeşitli mevkilerde hizmet etmiştir.

Aleksandr Mikhailovich VASILEVSKY (1895 - ): Sovyet Generallerinin ileri gelenlerindendir. Stalingrad savaşında Genelkurmay Başkanı idi. 1943'de Mareşalliğe yükselmiş ve 1945 de Beyaz Rusya Cephesinde Kumandanlık vazifesini görmüştür. O zamandanberi Harb Nazırı olarak hizmet görmektedir.

Nikolai F. VATUTIN (1901 - 1944): Sovyet Generali. O da Koniv ve Manuilsky ile Ukrayna'nın Alman Ordusunun elinden kurtarılmasında kendini göstermiştir.

Veljo VLAHOVIC (1914 - ): Yugoslav Komünist Partisinin 1953 den beri Montenegro üyesidir. İspanya iç harbinde döğüşmüş ve bilhassa "Yugoslavya Komünist

Gençlik Birliği((nin kurulmasında faaliyet göstermiştir. İkinci Dünya Savaşında "Hür Yugoslavya Radyosu"nu idare etmiş, 1944 de Yugoslavya'ya dönerek günlük Komünist Borba Gazetesinin Yayın İşleri Müdürü ve Hariciye Nazır Muavini olarak çalışmıştır. Bilhassa Djilas'ın düşmesinden sonra bir nazariyeci olarak ehemmiyetli bir şöhret kazanmıştır.

Nikolai Alekseyevich VOZNESENSKY (1903 - 1950): İleri gelen bir Sovyet komünistidir. "Büyük Tasfiye" sırasında, süratle "Devlet Plânlama Komisyonu Başkanlığı"na gelmiştir. Sovyet ekonomisini bir bütün olarak plânlayan ve koordine eden bu komisyondur. 1939 da Başvekil Muavini ve savaş sırasında Devlet Müdafaa Komitesi Üyesi idi. Politbüro'nun 1941 de namzet üyesi, 1948 de ise aslî üyesi olmuştur. Malenkov'un, 1949 da Zhdanov ve arkadaşları aleyhinde açtığı kampanya sırasında tevkif edilmiş ve Stalin'in emriyle öldürülmüştür.

Svetozar VUDANOVIC-TEMPO (1912 - ): 1933 de Yugoslav Komünist Gençliğine katılmış ve 1935 de Parti Üyesi olmuştu. Yeraltı faaliyetinde ve gizli beyanname dağıtılması işinde ihtisası vardır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Partizan Birlikler Yüksek Şurasında ve Makedonya'da Tito'nun şahsî temsilcisi olarak çalışmıştır. 1943 de Halk Kurtuluş Ordusunda Siyasî Komserlik Başkanı idi. Savaştan sonra Federal Mecliste "Plânlama Merkezi"nde, Merkezî Ekonomik Komisyonlarda faaliyet göstermiştir. Tito ile yakın işbirliği yapanlardan birisidir.

Koci XOXE (ölümü 1948): İkinci Dünya Harbinden sonra, Yugoslavya'nm desteklemesi sayesinde; Dahiliye Nazırı ve Gizli Polis Şefi olarak Arnavutluk Komünist Partisinin en kudretli adamı olmuştu. Tito - Kominform mücadelesi sırasında Trockici ve Titocu faaliyetlerde bulunmakla suçlandırılarak öldürülmüştür.

Anderei Aleksandrovich ZHDANOV (1896 - 1948): 1935 den beri Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteridir. Politbüro'nun 1934 de namzet üyesi, 1939 da ise asli üyesi olmuştur. İdeolojik meselelelerden sorumludur. Edebiyatta ve güzel sanatlarda "sosyalist realizmi" nin kaidelerine uyulmasını mecburi tutmuş ve harb sonrası batı kültürü tesirine karşı Rusya'da açılan kampanyayı idare etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Leningrad'ın müdafaasını idare eden liderlerden birisi idi. Kominform'un kurulmasında ehemmiyetli rol oynamıştır. 1948 de ölmüştür.

Georgi Konstantonovich ZHUKOV (1894 - ): Sovyetler Birliği Mareşalı. 1917 den beri Bolşevik kuvvetlerinde çalışmıştır. 1941 de Kızılordu Genel Kurmay Başkanı idi ve Almanlara karşı Moskova'nın müdafaasını idare etti. 1942 de Müdafaa Komiser Muavini idi. Ertesi sene Mareşallığa yükseldi. 1957 de Müdahaa Nazırlığından çekilmiye zorlandı.

Valerin Alexandrovich ZORIN (9012 - ): Sovyet diplomatı. 1941 de Dışişleri Millî Komiserliği Genel Sekreteri, (1945-1948) de Çekoslovakya Elçisi, 1948 de Hariciye Nazır Muavini ve (1956 - 1958) de Federal Almanya Cumhuriyeti nezdinde Elçi olarak çeşitli mevkilerde bulunmuştur. 1960 dan beri Birleşmiş Milletlerde Sovyet Daimi Delegasyonu Üyesidir.

Mikhail Mikhailovich ZOSHCHENKO (1895 - 1958): Yazdığı mizahî eserlerle Sovyet cemiyetinde "şaşkın küçük adam" tipini yaratan meşhur yazardır. 1946 da Partinin; kültür hayatı üzerindeki kontrolunu tesis etmek isteyen Zhdanov, bu işe ona hücum etmekle başlamıştır. Bunun neticesinde yazarlar birliğinden atılan Zoshchenko, ölünceye kadar bir köşede kalmıştır.

## YAYINLANMIŞ KİTAPLAR

1. ZAMANE TÜCCARLARI
   Rauf Tamer (15 TL.) (Sosyal Yayın No. 1)
2. TÜRKİYE'DE KARMA EKONOMİ UYGULAMASI
   Doç. Dr. Tayyar Sadıklar (10 TL.) (Ekonomik Yayın No. 1)
3. SANAYİ İŞLETMELERİNDE KÂRA GEÇİŞ ANALİZLERİ
   Doç. Dr. Lâtif Çakıcı (15 TL.) (Ekonomik Yayın No. 2)
4. TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI
   Dr. Mehmet Şahin (30 TL.) (Ekonomik Yayın No. 3)
5. İKTİSADİ DOKTRİNLER VE SİSTEMLER TARİHİ
   Prof. Dr. Aydın Yalçın (60 TL.) (Bilim Yayınları No. 1)
6. KIZIL ÇİN'DEN NEDEN KAÇTIM
   Cevdet San (20 TL.) (Sosyal Yayın No. 2)
7. GİZLİ MÜCADELE
   Cevdet San (15 TL.) (Sosyal Yayın No. 3)
8. ÖNLENEN DARBE
   Cevdet San (10 TL.) (Sosyal Yayın No. 4)
9. REFERANDUM VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ
   "Bir adalet anıtı" (10 TL.) (Sosyal Yayın No. 5)
10. SOVYET SENDİKACILIĞI
    Metin Çatan (5 TL.) (Sosyal Yayın No. 6)
11. ALDI SÖZÜ ANADOLU
    Mehmet Önder (15 TL.) (Sosyal Yayın No. 7)
12. MİLLİYETÇİLER KORKMAYINIZ BİRLEŞİNİZ
    Prof. Dr. Muharrem Ergin (20 TL.) (Sosyal Yayın No. 8)
13. SOSYALİZMİN İNTİHARI
    Jean-François Revel, Çev.: Pan Ajans (10 TL.) (Sosyal Y. No. 9)
14. RESİMLERLE İSTİKLÂL MARŞI
    M. Âkif Ersoy, Resimleyen: M. Necati (10 TL.) (Okul Y. No. 1)
15. İSLÂMİYET VE SOSYALİZM
    Mustafa Kubilây İmer (20 TL.) (Sosyal Y. No. 10)
16. BİR DEVİN DÜŞÜŞÜ
    İgor Gouzenko, Çeviren. Ağası Şen (25 TL.) (Sosyal Y. No. 11)
17. DÜNYADA KOMÜNİST DARBELERİ (1. Baskısı Bitmiştir.)
    Cevdet San (20 TL.) (Sosyal Y. No: 12)
18. ALDATAN HAYAL GÖRÜNEN GERÇEK
    Cevdet San (20 TL.) (Sosyal Y. No. 13)
19. HEDEF TRT
    Refik Özdek (30 TL.) (Sosyal Y. No. 14)
20. TÜRK KOMÜNİZMİ ÜZERİNE BAZI GÖZLEMLER
    Prof. Aydın Yalçın (20 TL.) (Sosyal Y. No. 15)
21. DÜNYADA KOMÜNİST DARBELERİ (2. Baskı)
    Cevdet San (30 TL.) (Sosyal Y. No. 12)

İsteme Adresi : EKONOMİK VE SOSYAL YAYINLAR A.Ş.
NECATİBEY CAD. 84/1, YENİŞEHİR-ANKARA
TEL: 29 10 86
Basıldığı Yer : AYYILDIZ MATBAASI A.Ş. — ANKARA 1977
Dağıtım : ANDA - Ana Neşriyat ve Dağıtım A.Ş.

**Fiatı: 20 TL.**